

Mange guder, ingen mestere:

Klassekamp i Aten fra ca. 600-200 fvt.

Masteroppgave i historie

Universitetet i Bergen

**Det humanistiske fakultet: institutt for arkeologi, historie, kultur- og
religionsvitenskap**

Hans Kristian Frågodt

Våren 2021

Abstract

In this thesis I have applied a Marxist concept of class struggle to ancient Athens, ca. 600-200 BCE, meaning that the thesis looks at the archaic, Classical and Hellenistic periods. I have attempted to put as much focus on the common people as the sources allow. The question I put forward was whether such an analysis is even possible, and if so, how useful it is. I conducted a thorough examination (as thorough as the spatial limits of this thesis allowed) of the literature on Marxist analysis of the ancient world and its critics in the Weberian school of thought. The principal claims that I operate with, derived from the discussion on the literature, is that a Marxist analysis has advantages over other analyses and that the city state I look at in this thesis operated with a mode of production where unfree labour was the basis for production and was heavily exploited. Using the Marxist literature on the subject, I defended my method of analysis from the other schools, which in my estimation show a misunderstanding of central Marxist concepts. I also examined the ideology of the ancient ruling class through the lens of Gramsci and Althusser, and their ideas about hegemony and domination.

With this analytical lens, I examined the events that occurred from the class compromise instituted by Solon, to the Macedonian takeover in the Hellenistic period. I utilized a multi-faceted approach and examined the events as put forth by the ancient sources, the opinions of modern researchers, economic data from the period, and more. I describe the development in ancient Athens in terms of a class dialectic between demands from the lower classes and responses from the upper class. The question of class consciousness was answered regarding the lower classes, which I saw as a class that was able to articulate concrete demands, take independent action and defend the progress they had made from encroachment from the upper class. The question of whether the upper class had class solidarity has never been in question, even in literature that renounces the Marxist analysis of the ancient world. The lower classes in Athens was able to create for themselves a democracy where they had much more control over the political process and was able to place great financial burdens on the upper class. Still, the relations of production were never fundamentally changed. The pushback from the upper classes was strong, resulting in two outright coups, which proved to be short-lived and ineffective. With the eventual backing of a strong foreign empire, the upper class was able to take back control, and increase the exploitation of the lower classes, securing a lasting victory for themselves, destroying much of the progress the lower classes were able to create through direct action and class struggle. One of the achievements of ancient class struggle was what we today call democracy.

Forord

Denne oppgaven har vært en oppdagelsesreise hvor jeg har lært mye. Det at jeg skulle bruke en marxistisk analysevinkel kom plutselig da jeg leste attisk historie og lurte på om dette ikke best kunne analyseres som en klassekamp. Jeg vil gjerne takke min veileder Ingvar B. Mæhle for å ha hengt med i svingene i min oppgave. Det startet som en analyse av patronasje i Hellas og Romerriket, men var gjennom flere forandringer før den endte opp som en marxistisk analyse av klassekampen i Aten. Han har klart å rettlede meg gjennom en sti som i høyeste grad ble til mens jeg gikk den. I tillegg til dette vil jeg også takke resten av den antikke seminargruppen for gode råd og tilbakemeldinger gjennom hele studieløpet.

Spesielt vil jeg takke mine antikke medstudenter Truls og Thomas for mange gode råd og samtaler om våre temaer. I den sammenheng vil jeg også takke alle de andre medstudentene på masterlesesalene i historie for det fantastiske sosiale samværet vi har skapt på vår lille del av 3. etasje på Sydneshaugen Skole. På pauserommet og i gangene har vi hatt mange artige samtaler som har gjort studiehverdagen i en usikker tid lettere. Jeg skulle ha takket alle om jeg fikk plass. I tillegg til Truls og Thomas vil jeg spesielt takke Ellen og Emilia for alt det sosiale vi har fått til sammen innenfor grensene pandemien har satt. Jeg vil også rette en spesiell takk til Oda, som har stilt opp med utallige bakverk av høyeste kvalitet, og gjort lange dager på lesesalen til noe å se frem til. Vi legger bak oss et vanskelig studieår på grunn av pandemien. Det satte en betydelig grense for å gjennomføre sosiale ting, i tillegg har pandemien sendt mange studenter vi helst skulle sett på skolen hjem og skapt en usikker hverdag for de av oss som har trengt lesesalsplassen mest. Derfor har det sosiale samværet vi har skapt på lesesalen vært viktig i å skape en studenthverdag som har vært betydelig lysere enn den de fleste studenter i Norge har lagt bak seg det siste året.

Til slutt vil jeg gjerne dedikere denne oppgaven til min kjære bestefar Kjell, som gjennom hele min oppvekst har gjort historien levende for meg gjennom sine fortellinger og utallige kjøreturer der han viste meg hvordan ting så ut før, selv om det var betydelig nyere historie enn denne oppgaven tar for seg. Han gikk dessverre brått bort i vår og har nå selv blitt en del av historien, som alltid holder seg levende.

Innhold

1. Innledning.....	1
1.1 Problemstilling: Kan man analysere utviklingen til det antikke Aten som en marxistisk klassekamp?.....	1
2. Forskningsfeltet til nå.....	5
2.1 Klassekampens fedre – Marx og Engels som utgangspunkt	5
2.2 Klassekamp i antikken.....	8
2.2.1 Marxistisk antikk historieskriving før de Ste. Croix.....	9
2.2.2 Analysen til G. E. M. De Ste. Croix	10
2.3 Debatten etter De Ste. Croix.....	18
2.3.1 Antikvarianisme, primitivisme og modernisme.....	18
2.3.2 Weber.....	20
2.3.3 Finley	23
2.3.4 Andre perspektiver på marxistisk historie	25
3. Kildene og de metodiske utfordringene	27
4. Befolkning, økonomi og klasser i Aten.....	28
4.1 Befolkningen i det antikke Aten.....	28
4.2 Økonomiske forhold i Aten	29
4.3 Liturgiene, eisfora, og epidosis.....	31
4.4 Hvordan overklassen definerte seg selv og deres ideologiske klassekamp.....	34
4.4.1 Klassekamp fra overklassen og hegemoni.....	34
4.4.2 Ideologi rundt slaveri	37
4.4.3 Landeieren og arbeideren.....	39
5. Den arkaiske klassekampen	44
5.1 Solon sitt klassekompromiss	44
5.2 Klassekampen blir radikal: Peisistratos.....	49
5.3 En ny revolusjon.....	57

5.4 Delkonklusjon.....	64
6. Storhetstiden og nedgangen til demokratiet	66
6.1 Under demokratiet: Hvorfor skal overklassen gi gaver til folket og staten?	66
6.2 Under demokratiet: skattebyrden og stabilitet.....	70
6.3 Nye sosiale konflikter i det 4. århundret.....	73
6.4 Peloponneserkrigen og forbi: Klassekamp uttrykt i den militære organisasjonen	80
6.5 Delkonklusjon.....	83
7. Etter demokratiet: overklassen tar kontrollen tilbake	85
7.1 Euergetisme	86
7.2 Innskrifter som prestisjesymbol for overklassen	89
7.2.1 Æresinnskrifter under klassisk tid.....	89
7.2.2 Æresinnskrifter under slutten på klassisk/starten på hellenistisk tid	91
7.3 Ødeleggelsen av folkedomstolene	94
7.4 Sosiale konflikter i hellenistisk tid	95
7.5 Delkonklusjon.....	96
8. Konklusjon	100
9. Litteraturliste.....	105

1. Innledning

1.1 Problemstilling: Kan man analysere utviklingen til det antikke Aten som en marxistisk klassekamp?

Gjennom denne problemstillingen skal jeg også ta opp spørsmål om klassebevissthet blant befolkningen i Aten og om konkrete antikke politiske holdninger. Jeg skal diskutere konkrete skikker og hendelser i form av klassekamp og jeg skal også dra linjene fremover til vår egen tid av og til, da jeg mener at mye av det tankesettet som tilhører antikken også eksisterer i dag. Tidsrammene til oppgaven vil være ca. 600 fvt. til 200 fvt., altså ca. fra og med Solon sine reformer til Aten under Makedonia. Dette omfatter altså arkaisk, klassisk og hellenistisk tid. Klassekamp går over lang tid, og derfor må man belyse dem ved å se på de lange linjene. Det må nevnes at disse tidsperiodene, som de fleste andre periodiseringer, er konstruksjoner som ble satt opp i ettertid. Det er dermed ikke sagt at samtiden lot seg dele opp så lett, og de brukes kun som begreper for å systematisere her. Spesielt klassisk og hellenistisk periode kan ikke klart skilles fra hverandre. Oppgaven er ikke ment å være en avhandling om styreformene demokrati og oligarki, men som vi skal se senere, er det betydelige likhetstrekk i dragkampen mellom klassene, og dragkampen mellom demokrati og oligarki. Det er heller ikke ment å være fullstendige fremstillinger av alle tre periodene. Solon innsatte et eget classesystem i arkaisk tid, men det er ikke dette som skal diskuteres her, da det var et classesystem som ikke sammenfaller med det marxistiske klassebegrepet, og som heller ikke var særlig relevant i samtiden.

Oppgaven vil være inndelt slik at jeg først går nokså grundig gjennom litteraturen som er nødvendig å gå gjennom når man skal skrive marxistisk historie: fra en grunnleggende gjennomgang av Marx og Engels til den marxistiske litteraturen om den greske antikken, og dens motsats i den Weber-orienterte skolen. Jeg skal så gjennomgå litt grunnstoff om den antikke økonomien, så litt om overklasseideologien. Etter dette kommer tre hovedbolker om klassekamp i den arkaiske, den klassiske og den hellenistiske perioden til Aten, der hovedvekten vil ligge på de to første.

Problemstillingen er interessant da det finnes veldig lite klasseanalyse av det antikke Aten spesifikt. Det har vært skrevet noen mer generelle verker om klasser i det antikke Hellas, og en del artikler. Klassebegrepet har hatt varierende innhold i disse verkene. Det har også blitt skrevet bredere sosial- og økonomihistorie som behandler klassesystemet i større eller mindre

grad. Verker som ser på sosio-økonomiske forhold kan ikke unngå å komme innom en klasseanalyse, selv om man kan avvise klasser som begrep eller klasseanalysen som konsept. Historien om hvordan forholdene og konfliktene mellom klassene i bystaten kreditert for å ha funnet opp demokrati fungerte, og deres kamp mellom demokrati og oligarki, har ofte en slående likhet til situasjonen vi lever under i de moderne vestlige liberale demokratiene. Vi finner også historiske paralleller i vår moderne diskusjon rundt demokrati, oligarki, rikdom, fattigdom og klasseskiller. Jeg stiller meg kritisk til at store deler av litteraturen på dette forskningsemnet, også den jeg støtter meg på, er veldig generell i de geografiske områdene og tidsperiodene de behandler. Hellas dras ofte under én kam, ofte også samtidig med Romerriket over vidt forskjellige tidsperioder og styresett. Dette er også litt av problemet med klassekamp: man ser på de lange linjene, og de er vanskelige å fullstendig avgrense i tid og sted. Jeg er også kritisk til at vi ikke ser mange analyser av klassekamp med et nedenfra-perspektiv. Kildene gjør det vanskelig å inkludere alle, men jeg skal forsøke å inkludere *demos* så mye som jeg kan i denne diskusjonen.

Vlassopoulos viser til fire fordeler med marxistisk historieskriving om antikken: den tilbyr et syn på historie «nedenfra», en holistisk historieforståelse (altså evnen til å inkludere økonomi, kultur, politikk og samfunn i ett), et søkelys på lange linjer, og en systematisering av antikken (og andre perioder) inn i et meta-narrativ. Med metanarrativ menes her marxismens søkelys på å ikke bare se på historien holistisk, men å sette den inn i et system i forbindelse med Marx sine ideer om hvordan og hvorfor de økonomiske systemene oppsto, døde og ble etterfulgt av det neste. Men han viser også til utfordringer tilknyttet den tidligere marxistiske historieskrivingen, viktigst hvordan man overser underklassenes egen agens.¹ Et slikt narrativ gir oss et formål med å undersøke historien i ulike perioder. Historien blir ikke bare, i et sitat ofte tillagt Henry Ford, «one damned thing after another».

Det må også tydelig bemerkes at dette ikke er ment som et forsøk på å dele forskningsfeltet politisk eller ideologisk. Jeg er ikke interessert i å dele forfattere inn i marxister og anti-marxister, eller i en høyre- og venstreside. Det jeg skal gjøre er å foreta en marxistisk analyse av det antikke Aten. Selv om flere forfattere avviser den marxistiske analysen av antikken, så er det ikke dermed sagt at de ikke er marxister, eller omvendt. Finley ble sparket i USA på grunn av mistanker om kommunistiske sympatier. Både han og kona var medlemmer av kommunistpartiet i USA.² Rose mente det var dette som førte til at Finley lette i Weber etter

¹ Vlassopoulos 2018, s. 229-231

² Naiden 2017

et sosialt akseptabelt rammeverk for å finne svarene på spørsmålene som Marx stilte.³ Den påstanden blir å gå litt for langt for meg, men man kan begynne å lure, når man ser hvor langt mange ellers gode historikere strekker seg for å unngå eller avvise en diskusjon av klasser.

Som Nafissi påpeker: «The discarding of class only meant expelling modernism rather than rejecting Marxism, whose class analysis remained applicable to the contemporary world».⁴ Marx var åpenbart lenge svært tabu for akademikere i vesten på grunn av den kalde krigen.⁵ Rose viser også til denne delvis selvpålagte, delvis pålagte, berøringsangsten for Marx i klassisk historie, som har vart i ca. 150 år. Dette har ført til en ganske kontant avvisning av klassekamp i mange verker. Han påpeker at klasseperspektivet er «as indispensable as it is troublesome».⁶ Det er ikke dermed sagt at jeg her sier at en metodisk fremgangsmåte er mer «riktig» enn en annen. Mye god forskning har blitt skrevet uten et bevisst klasseperspektiv, og jeg kommer til å bruke mye av den i denne oppgaven. Jeg vil hevde at et marxistisk klasseperspektiv er den beste fremgangsmåten og vil argumentere for det, men her kan like gode akademikere komme til forskjellige svar. Flere antikke forfattere opererte med klassekamp som en analyse. Aristoteles viste til flere måter å dele folk inn på, men at «rik» og «fattig» var de viktigste.⁷ Platon skrev at alle byer var delt i to grupper som konstant var i motstand til hverandre, nemlig de rike og de fattige.⁸ Hele Platons prosjekt i *Staten* og *Lovene* handlet på mange måter om hvordan man kunne løse denne klassekonflikten.

Det jeg her skal diskutere er klassenes oppførsel ovenfor hverandre, noen ganger eksemplifisert av individer. En moralsk vurdering av historiske individer er ikke historikerens oppgave, og heller ikke er den interessant fra et marxistisk perspektiv. Det interessante er strukturene og systemene som har ført til klassenes forhold til hverandre. Det samme gjelder for min etterforskning av antikkens Aten og deres individer i denne oppgaven.

Det finnes, som jeg senere skal diskutere nærmere, to hovedskoler å analysere de sosio-økonomiske forholdene i antikken på. Den ene er klasseperspektivet, der G. E. M. de Ste. Croix er den fremste representanten med sitt magnum opus: *The Class Struggle in the Ancient Greek World* (1981). Den andre skolen er det man kan kalle den weberianske, da den er sterkt påvirket av Max Weber. Skolen har på dette området sin fremste representant i M. I. Finley. Som jeg senere skal gå inn på, mener jeg sistnevnte ikke har en like god analyseramme, og at han avviser

³ Rose 2012, s. 5

⁴ Nafissi 2004, s. 384

⁵ de Ste. Croix 1981, s. 49

⁶ Rose 2012, s. 2-3

⁷ Aris. Pol. 1291a1-b15

⁸ Plat. Rep. 422e-423a

klassehistorie basert på det jeg vil kalle misforståelser. Det er likevel helt klart den weberianske skolen som dominerer fagfeltet i dag.

En betydelig begrensning ved slike oppgaver er at konflikten mellom klassene i kildene vi har tilgang til i stor grad kommer til å befinne seg innenfor rammen av de som hadde status som borgere, som i utgangspunktet var en liten og privilegert gruppe. De var i tillegg i det øvre sjiktet blant borgere. Det er vanskelig for meg å belyse kvinneproblematikken i antikken på en adekvat måte i denne oppgaven. Det er en komplisert tematikk i seg selv, med omfattende litteratur. Kildene vi har er nesten utelukkende fra menn fra eliten, og en analyse av klasse og kjønn ville ha medført en kompleksitet denne oppgaven ikke har plass til å ta opp i særlig grad. Kilder fra kvinner er nærmest ikke-eksisterende, og de mannlige kildene er som regel ikke særlig sympatiske. Blundell skrev: «the women of Ancient Greece are to a large extent creatures who have been invented by men».⁹ Denne oppgaven vil være en hendelsesorientert oppgave, og dermed får jeg ikke anledning til å bruke plass på å ta opp alle kildene som belyser en klassekamp i Aten. Det er for eksempel mye interessant stoff å se på i Homer og Hesiod i perioden før oppgavens tidsramme, men også etter, i den romerske perioden. Det kommer heller ikke til å være plass til et dypdykk ned i de enkelte kildetyperne, selv om det er mye interessant i taler og det attiske teateret. Spesielt sistnevnte er metodisk problematisk å diskutere, men begge kildene vil bli brukt der de er spesielt relevante.

Jeg skal også konsekvent unngå terminologi fra moderne marxistisk klassekamp som sosialisme og kommunisme. Dessverre blir antikke ideer, som for eksempel Platons idealstat¹⁰ og noen av Aristofanes sine komedier¹¹ beskrevet som kommunistiske, også i academia. Dette tror jeg kommer fra den samme uvitenheten rundt marxisme som de Ste. Croix senere skal oppklare for oss. Som Cohen påpekte, viser begreper som «sosialisme» og «kapitalisme» til stadier i samfunnets økonomiske utvikling.¹² Disse stadiene eksisterte ikke i antikken.

En undersøkelse av sosial status, spesielt om klasser og klassekamp i antikken, kan aldri være fullstendig upartisk. Jeg slutter meg til de Ste. Croix når han skrev at en alltid skal etterstrebe å behandle historien sannferdig og så objektivt som man klarer. Men jeg siterer han på at «I make no claim to ‘impartiality’ or ‘lack of bias’, let alone ‘Wertfreiheit’, freedom from value-judgements».¹³ Å påstå noe slikt ville vært en løgn.

⁹ Blundell 1995, s. 10

¹⁰ Se fotnote 1 på side 325 i Cambridge-utgaven av *Love*, som jeg bruker

¹¹ Ruffell 2014, s. 214 og Roselli 2014, s. 253

¹² Cohen 1978, s. 77

¹³ de Ste. Croix 1981, s. 31

2. Forskningsfeltet til nå

2.1 Klassekampens fedre – Marx og Engels som utgangspunkt

The history of all hitherto existing society is the history of class struggles.¹⁴

Slik lyder en av de første setningene i *Det Kommunistiske Manifest*. Det beskriver kort og konsist historiesynet til Marx og Engels, og som dermed også har vært avgjørende for synet til de senere marxistiske historikerne. I en oppgave om klasser og klassekamp i et historisk perspektiv, kommer man ikke utenom å vise til mennene som sto bak hele ideen om historien som klassekamp, nemlig Karl Marx (1818-1883) og Friedrich Engels (1820-1895). Marx og Engels etterlot seg et vell av komplisert litteratur som forandret academia og verden fullstendig. Jeg har ingen ambisjoner om å gi en fullstendig gjennomgang av Marx og Engels her. Jeg skal kun vise til det viktigste og det som er nødvendig bakgrunnsstoff for denne oppgaven.

Marx hadde stor interesse for antikk gresk historie. Han fikk en grunnleggende klassisk utdanning, som var vanlig i tysk utdanning på den tiden. Hans doktoroppgave gikk ut på å sammenligne filosofien til Demokrit med den til Epikur, som begge to hadde en slags materialistisk filosofi. Han hadde planer om å skrive et lengre verk om antikk gresk filosofi som dessverre aldri ble skrevet. Han kjente godt til mange antikke greske og romerske forfattere, som han leste på originalspråket. Spesielt Aristoteles nøyte høy respekt fra Marx.

Den omfattende bruken av det marxistiske rammeverket på antikken skjedde etter Marx døde. Selv om Marx aldri fikk anledning til å skrive et lengre verk om antikken etter sin doktoravhandling, var hans verker stadig krydret med referanser til gresk og romersk litteratur. Dette var også et hyppig samtaleemne i de mange brevene mellom Marx og hans kompanjong, Friedrich Engels. Engels skrev boken *Origin of the Family, Private Property and the State* (1884) etter Marx sin død, men basert på Marx sine notater. Dette er et av de tidlige antropologiske verkene, og tar for seg blant annet den antikke greske verdenen. Engels påsto her at familiene og privat eiendom oppstod i det antikke Hellas, og at staten oppstod for å beskytte den eiendommen.¹⁵

Det marxistiske historiesynet kalles historisk materialisme, siden historiesynet ikke avhenger av idealer, kriger eller individer, men av de materielle produksjonsmidlene, og hvem som kontrollerer dem. Det er produksjonsforholdene som driver historien. De som kun setter søkelys på det politiske «neglects the real relationships and confines itself to high-sounding

¹⁴ Engels and Marx 1969

¹⁵ Engels 1962, s. 58-59

dramas of princes and states», ifølge Marx.¹⁶ Den klareste formuleringen til Marx angående dette historiesynet finner vi i innledningen til *A Contribution to the Critique of Political Economy* (1859). Her kommer konseptet om basis (structure) og overbygning (superstructure) inn. De materielle betingelsene og produksjonsforholdene er historiens grunnleggende drivkraft. Alt annet - det politiske, religiøse, ideologiske osv. - er bygd på det materielle. Marx skrev om dette:

The totality of these relations of production constitutes the economic structure of society, the real foundation, on which arises a legal and political superstructure and to which correspond definite forms of social consciousness. The mode of production of material life conditions the general process of social, political and intellectual life. It is not the consciousness of men that determines their existence, but their social existence that determines their consciousness.¹⁷

Likevel er det verdt å påpeke at Marx og Engels sa at selv om de mente at alle de politiske, religiøse og ideologiske sidene i historien er overbygningen som er bygd på økonomien, så betyr ikke det at de var uviktige for historien.¹⁸ Engels skrev selv i et brev etter Marx døde at hverken han eller Marx mente at det i overbygningen ikke også utformet historien, men at basisen var det viktigste. Engels skrev i brevet at:

«Marx and I are ourselves partly to blame for the fact that the younger people sometimes lay more stress on the economic side than is due to it. We had to emphasise the main principle *vis-à-vis* our adversaries, who denied it, and we had not always the time, the place or the opportunity to give their due to the other elements involved in the interaction.»¹⁹

Marx mente at det var ofte gjennom elementer i overbygninger, nemlig f.eks. juridiske, filosofiske, religiøse osv., mennesker ofte ble bevisst på klassekamp og i disse elementene den ble utkjempet.²⁰ Dette var mer en motstand mot Hegels tankesett om at det var omvendt, altså at folks bevissthet var viktigere enn deres historiske omstendigheter. Hegel var svært viktig for Marx sin tankegang.

Balansen mellom individene som aktør innenfor deres historiske omstendigheter og offer for sine egne omstendigheter beskrev Marx veldig godt slik:

¹⁶ Marx 1968, s. 16

¹⁷ Marx 1977, s. 4

¹⁸ de Ste. Croix 1981, s. 26

¹⁹ Engels 1972

²⁰ Marx 1977, s. 4

Men make their own history, but they do not make it as they please; they do not make it under self-selected circumstances, but under circumstances existing already, given and transmitted from the past. The tradition of all dead generations weighs like a nightmare on the brains of the living.²¹

Basert på dette viser Rose til at det er feil å anklage Marx og marxistiske historikere for økonomisk determinisme, slik mange gjør, blant annet fordi det ikke tar høyde for alle faktorene som er inkludert i analysen, langt utover rent økonomiske.²² Objektet for den marxistiske analysen er altså ikke bare økonomi, men som Mauss også analyserte, de ««totale» sosiale fenomenene».²³

To sentrale begreper må defineres: *Produksjonsforhold* (relations of production), altså forholdet mellom klassene og måten arbeidsforholdet mellom klassene er strukturert, og *produksjonsmåte* (mode of production), en kombinasjon mellom produksjonsforhold og *produksjonskrefter* (forces of production; teknologi, kunnskap, arbeidskraft osv.). Den antikke slaveøkonomien er eksempel på en produksjonsmåte, forholdet mellom den føydale adelen og ufrie bønder er eksempel på produksjonsforhold, og plogen og slavearbeid eksempel på produksjonskrefter. De som arbeider skaper et overskudd. Marx skrev at det som skiller produksjonsmåtene fra hverandre, for eksempel et samfunn basert på slavearbeid og et basert på lønnsarbeid, er måten overskuddet blir uthentet fra arbeideren.²⁴ Cohen forklarer overskudd i ulike samfunn slik:

The form of surplus labour is the way it manifests itself in the society in question. Under slavery it appears in the portion of the slave's product retained by the master after he has provisioned the slave. Under capitalism it manifests itself as a quantity of exchange-value: surplus labour is revealed only in the disguised form of profit on investment of capital. With serfdom, the forms vary.²⁵

Her kommer konseptet om konfliktteori inn. Marx sa at på et eller annet tidspunkt, løper produksjonskreftene fra båndene som produksjonsforholdene legger. Teknologien og kunnskapen er i konstant utvikling, fra plogen til vår moderne robotteknologi. Og på et eller annet tidspunkt kommer denne utviklingen i konflikt med båndene produksjonsforholdene legger på produksjonsmåten. Dette ser vi for eksempel i hvordan det antikke samfunnet kollapset og ledet over i den føydale middelalderen, med ufrie bønder i stedet for slaver og frie

²¹ Marx 1937, s. 5

²² Rose 2012, s. 25-26

²³ Mauss 1995, s. 11

²⁴ Marx 1976, s. 325

²⁵ Cohen 1978, s. 82

bønder. Dette ledet så over i den kapitalistiske produksjonsmåten med lønnsarbeidere i stedet for ufrie bønder, der kapitalistene tok plassen til adelen. Det er dette som driver historien over i nye faser, ifølge Marx.²⁶

Klassekamp kan være åpen eller skjult. Marx viste til at bøndene i Frankrike i hans samtid ble isolert fra hverandre på grunn av produksjonsmåten (jordbruk), i stedet for å samle dem, slik som i en kapitalistisk arbeidsplass. De var likevel en klasse. Han skrev om dette:

The great mass of the French nation is formed by the simple addition of homologous magnitudes, much as potatoes in a sack form a sack of potatoes. Insofar as millions of families live under conditions of existence that separate their mode of life, their interests, and their culture from those of the other classes, and put them in hostile opposition to the latter, they form a class. Insofar as there is merely a local interconnection among these small-holding peasants, and the identity of their interests forms no community, no national bond, and no political organization among them, they do not constitute a class.²⁷

Slik var det også i antikken, spesielt, som jeg skal komme tilbake til, i hvordan slavene aldri hadde store opprør i antikkens Hellas. Disse ble også isolert fra hverandre.

2.2 Klassekamp i antikken

De Ste. Croix begynte sin bok med å påpeke at Marx har fått så lite oppmerksomhet i den antikke engelskspråklige historieskrivingen at man kan undres over hvilken relevans Marx i det hele tatt har for den. Han mente ikke at dette skyldes en konspirasjon mot Marx, men rett og slett stillhet rundt tematikken grunnet mangel på interesse. Han skrev videre at man har oppfattet marxismen som et så stort prosjekt at de delene som er interessante har allerede blitt absorbert inn i den vestlige historieskrivingen.²⁸ Altså, siden Marx sitt bidrag til vestlig akademia allerede har blitt absorbert inn i den vestlige tradisjonen, mente man at man ikke trengte å analysere noe med en spesifikt marxistisk metode. En materialistisk tilnærming krever ikke nødvendigvis at den må være marxistisk. I nyere tid er det spesielt *Class in Archaic Greece* (2012) av Peter W. Rose, som har vært sentral i å videreføre marxistisk analyse av det antikke Hellas. Boken er spesifikt rettet inn mot den arkaiske og før-arkaiske delen av historien. Han foretar ikke selv en metodisk gjennomgang, men viser til de Ste. Croix sin veldig omfattende rettfærdiggjørelse av å analysere antikken marxistisk.²⁹

²⁶ Marx 1977, s. 4

²⁷ Marx 1937, s. 62

²⁸ de Ste. Croix 1981, s. 20

²⁹ Rose 2012, s. 3

2.2.1 Marxistisk antikk historieskriving før de Ste. Croix

Den tidligste monografien om antikk gresk historie jeg kan finne som er skrevet fra et eksplisitt marxistisk perspektiv er boken *Class Struggles in Ancient Greece* av Margaret Wason, som kom ut i 1947. Marx var enda i live da hun var født. Marxistisk historieskriving var i det minste så ferskt at Wason kunne innlede med å hevde at det var «a new approach» til å løse problemene som oppstår når man skal skrive om antikk historie.³⁰ Jeg vil videre særlig trekke frem to bøker som sentrale marxistiske verk om det antikke Hellas før de Ste. Croix, begge opprinnelig franske: *Economic & Social History of Ancient Greece: An Introduction* av Michel Mervyn Austin og Pierre Vidal-Naquet (opprinnelig gitt ut i 1972) og *Myth & Society in Ancient Greece* av Jean-Pierre Vernant (opprinnelig gitt ut i 1974). De var en del av bølgen med marxistiske antikke historikere som vokste frem mellom 60- og 80-tallet, som også inkluderte andre forfattere jeg skal benytte meg av i denne oppgaven: Ellen Meiksins-Wood, Alexander Fuks og Yvon Garlan.

Jeg støtter meg til De Ste. Croix sin kritikk av Vernant sin fremstilling av klassebegrepet og Marx generelt. Han viste til at Vernant trakk et uheldig skille mellom det som kalles «the fundamental contradiction» og «the principal contradiction», der førstnevnte viser til kontradiksjonen innad i produksjonsmetoden mellom produksjonskreftene og sistnevnte viser til kontradiksjonen mellom to sosiale grupper som står mot hverandre i en konkret situasjon.³¹ Han viser så til at konflikten mellom slaveklassen og eierklassen i antikken var et eksempel på førstnevnte og ikke sistnevnte, da slaveopprør aldri ledet til en forandring i produksjonsforholdene. Sistnevnte vil kun skje innad i borgerbefolkningen, mente Vernant.³² De Ste. Croix skjønnte ikke hvorfor man skal operere med disse to separate kontradiksjonstypene, eller hvorvidt slaver kvalifiserer som en klasse ifølge Vernant eller ikke. Han konkluderer med at å skille mellom de to kontradiksjonstypene er «mere phrase-making and conveys no useful idea».³³

De Ste. Croix viste så til Austin og Vidal-Naquet, som han mente går enda lengre bort fra Marx. De avviste en marxistisk analyse som passende på den antikke greske verden. De viste til at man ikke kan finne noe som ligner på det man i dag kaller arbeiderklassen og at man ikke kan si at slaver og frie borgere tilhørte samme klasse, da «no common struggle brought them together». Slaver hadde heller ingen felles politiske mål med frie menn, og derfor mente

³⁰ Wason 1973, s. 9

³¹ Vernant 1976, s. 67

³² Vernant 1976, s. 78

³³ de Ste. Croix 1981, s. 63

de at slaver ikke kunne utgjøre en klasse.³⁴ Dette går imot Marx, som mente slaver definitivt kunne utgjøre en klasse.³⁵

De sa videre at klassekampen i det antikke Hellas ikke var mellom slaver og slaveeiere, men mellom den landeiende minoriteten og den ikke-landeiende majoriteten, basert på Aristoteles sin terminologi. Og denne klassekampen kunne kun skje mellom borgere.³⁶ De Ste. Croix påpekte at det er en mangel at Austin og Vidal-Naquet ikke definerer sine egne klassebegrep, noe som er påfallende når man kommer med klasseanalyser som går bort ifra Marx. Man står selvsagt helt fritt til å bruke klassebegrepet på en helt annen måte enn Marx, men da er det på sin plass å komme med sin egen definisjon.³⁷ Austin og Vidal-Naquet sitt klassebegrep får dermed svært begrenset nytteverdi. Det hemmer også etterprøvbareheten, siden det blir vanskelig å etterprøve analysen når det ikke er klart hva de mente med klassebegrepet. Alle andre enn de mannlige borgerne (en liten del av befolkningen, se fig. 2), blir tilsynelatende stående uten klasseidentitet.

Jeg tilslutter meg de Ste. Croix sin analyse av verkene til Vernant, Austin og Vidal-Naquet når det gjelder deres bruk av klassebegrepet. Verkene deres er ikke dermed sagt dårlige. Langt ifra. De inneholder mye høyst interessant analyse og detaljer som jeg vil benytte meg av i denne oppgaven.

2.2.2 Analysen til G. E. M. De Ste. Croix

De Ste. Croix opererte med fem fundamentale premisser for å analysere samfunnet gjennom historien.³⁸ For det første er mennesket et sosialt vesen og organiserer seg derfor i samfunn. Her baserte han seg på opplysningsfilosofer som Thomas Hobbes og Adam Smith, men også antikke filosofer opererte med dette premisset.³⁹ For det andre er menneskets rolle i samfunnet å organisere produksjon, i bred forstand. Det inkluderer også å skaffe ting fra utlandet ved hjelp av handel eller krig, men også reproduksjon. For det tredje: gjennom å eksistere i et samfunn og organisere produksjon havner man nødvendigvis i en form for sosial og økonomisk relasjon som Marx kalte produksjonsforhold. For det fjerde: i et sivilisert samfunn må produsentene av varer nødvendigvis produsere et overskudd utover det de selv konsumerer. Det var dette overskuddet som tilrettela for overklassens fritid og fritok dem fra arbeid. Som Murray (en ikke-marxistisk forfatter) sa: «In order to survive, a society must produce a sufficiency; in order

³⁴ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 22

³⁵ Implisitt her: Marx 1976, s. 325

³⁶ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 23-24

³⁷ de Ste. Croix 1981, s. 64-65

³⁸ de Ste. Croix 1981, s. 35-36

³⁹ Se for eksempel Aris. Pol. 1253a2-7

to create a culture, it must produce a surplus, as Engels explained long ago». ⁴⁰ For det femte: videreføring og uthenting av dette overskuddet leder til utnyttelsen av disse produsentene. Man har her klasser og dermed klassekamp.

Hvordan passer dette rammeverket så inn i den antikke verdenen? Jo, de Ste. Croix skrev at i det antikke Hellas var produksjonsmidlene i det store og det hele land, og arbeidskraften var i stor grad ikke fri. Slaver var, som utregningen i fig. 2 viser, en stor del av arbeidskraften. Ut ifra dette kan vi konkludere med at land var den hovedsakelige kilden til rikdom i antikken. Ut ifra dette forholdet, altså hvem som eier og hvem som ikke eier land, kan man i det grove finne hvor klasseinndelingen går, hvem som henter overskudd ut og hvem det blir hentet fra. ⁴¹ Rose beskrev det slik at når en klasse nærmest monopoliserer produksjonsmidlene og utnytter arbeidet til en annen klasse, med tilhørende overskudd, resulterer det i klassekamp. ⁴²

Her så de Ste. Croix den åpenbare innvendingen, nemlig: var det ikke mange som ville havnet i et midtsjikt mellom disse to klassene? Mange i det antikke Hellas var selvbergingsbønder eller dagarbeidere som kanskje til og med eide sin egen bit med land. Disse utnyttet heller ikke noe arbeidskraft bortsett fra egen familie, og hentet i beste fall ikke ut noe særlig overskudd, men som kanskje til og med slet med å holde et visst subsistensminimum. ⁴³ Han forsvarte det marxistiske historiesynet fra kritikken om at det ignorerer middelklassene som eksisterte opp gjennom historien. Denne kritikken avviste han ved å vise til at Marx opererte med en stadig voksende middelklasse i moderne tid, men viste også til at det ikke eksisterte noe tilsvarende vår middelklasse i det antikke samfunnet. ⁴⁴

Basert på de senere utregningene som viser rikdomsklassene atenerne var delt inn i, kan vi forstå de Ste. Croix sin konklusjon om at de som eventuelt befant seg i dette midtsjiktet var «only too likely to be exploited». Han viste for eksempel til landeiere, kreditorer og diverse plikter de ble pålagt å utføre for byen som måter disse kunne bli utnyttet på. ⁴⁵ Han skilte her mellom det han kalte for direkte individuell utnyttelse, altså de som blir utnyttet gjennom å arbeide ufritt for individer (slaver, livegne, gjeldsslaver) og det han kaller indirekte kollektiv utnyttelse, altså de som ble pålagt diverse plikter og tjenester av samfunnet eller bystaten som helhet, for eksempel militær tjeneste eller andre obligatoriske tjenester. ⁴⁶ Se klassesystemet til de Ste. Croix illustrert fig. 1 her:

⁴⁰ Murray 1990, s. 3

⁴¹ de Ste. Croix 1981, s. 33

⁴² Rose 2012, s. 37

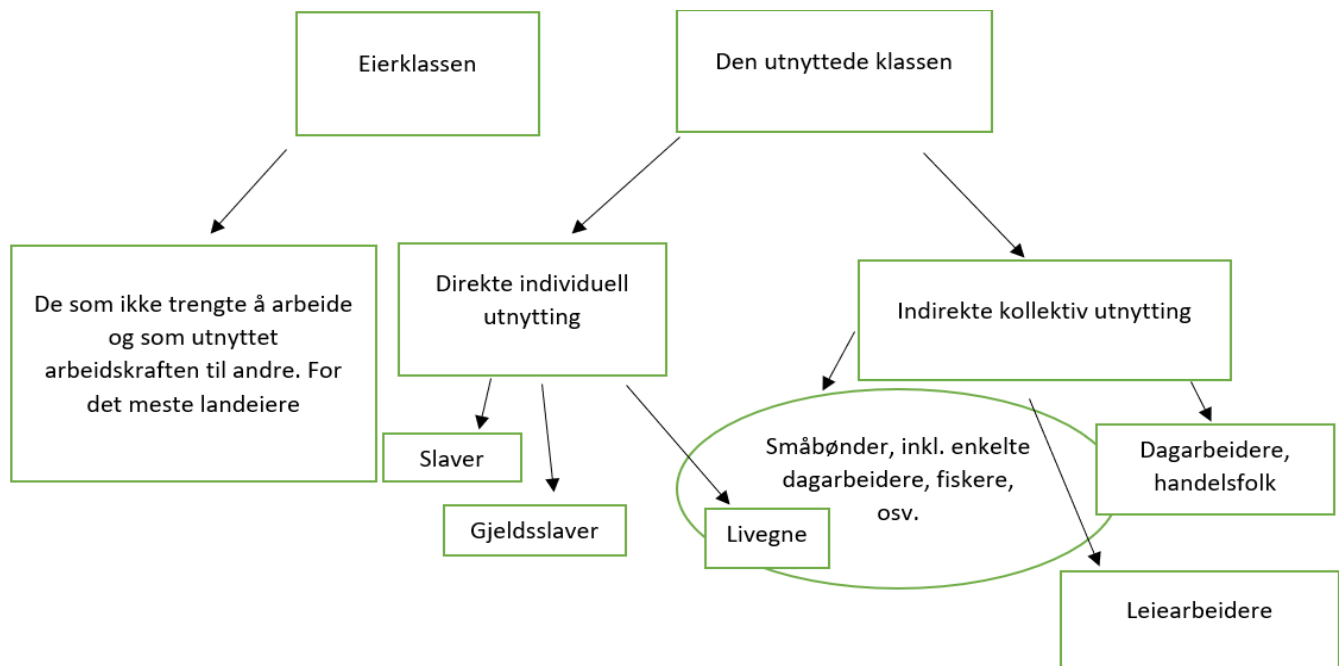
⁴³ de Ste. Croix 1981, s. 33

⁴⁴ de Ste. Croix 1981, s. 29

⁴⁵ de Ste. Croix 1981, s. 33

⁴⁶ de Ste. Croix 1981, s. 205-206

Fig. 1. Klassesystemet i henhold til de Ste. Croix

Her ser vi det de Ste. Croix kalte «the most important single dividing line» i dette samfunnet, nemlig eierskap til land og det å ikke trenge å arbeide selv. Dette var den fundamentale markøren for de som var i overklassen.⁴⁷ Jeg skal senere vise dette mer i detalj, hvor jeg skal gjennomgå hvordan overklassen identifiserte seg selv. Også Foxhall, ikke en primært marxistisk forfatter, skrev at: «membership of the elite group which constituted the state was synonymous with the land-holding group. Those outside this circle, at any socio-economic level, gained access to land only through them».⁴⁸

De Ste. Croix definerte noen sentrale begreper i denne diskusjonen. Klasse er en av dem. Det er vanskelig å diskutere hvordan klassene forholdt seg til hverandre uten å kunne definere terminologien. Marx kom ikke med noen enhetlig definisjon av klasse, og han påpekte at det er essensielt i en undersøkelse av klassekamp i historien at man har en klar definisjon av hva klassene er, og at dette er basert på grundig kunnskap om perioden man etterforsker.⁴⁹ Definisjonen han brukte, basert på det Marx mente, var:

A class is a group of persons in a community identified by their position in the whole system of social production, defined above all according to their relationship (primarily in terms of the degree of ownership or control) to the conditions of production (that is to say, the means and labour of production) and to other classes.⁵⁰

⁴⁷ de Ste. Croix 1981, s. 114

⁴⁸ Foxhall 1997, s. 129

⁴⁹ de Ste. Croix 1981, s. 40-41

⁵⁰ de Ste. Croix 1981, s. 43

Han påpekte at rettslig posisjon kan hjelpe med å identifisere klassene. Derfor mente han blant annet at kvinner var en egen klasse. Ut ifra dette definerte han klassekamp som: «the fundamental relationship between classes (and their respective individual members), involving essentially exploitation, or resistance to it.» Han presiserte at dette ikke nødvendigvis betyr at klassene er kollektivt organisert mot hverandre eller i det hele tatt politisk aktive og klassebevisste, selv om dette selvsagt blir mer og mer sannsynlig når forholdene mellom klassene blir tilspissede.⁵¹ Cohen hadde en enklere og mer strukturalistisk definisjon av klasse (også basert på Marx):

A person's class is established by nothing but his objective place in the network of ownership relations, however difficult it may be to identify such places neatly. His consciousness, culture and politics do not enter into the *definition* of his class position.⁵²

Det er også på sin plass å presisere at klasser ikke nødvendigvis er politisk organisert. Klasser eksisterer i samfunnet som grunnleggende økonomisk struktur, uavhengig av om medlemmene er klassebevisste eller politisk organisert som klasse. Dette var åpenbart ikke tilfelle i antikken. Slaver eller andre ufrie arbeidere kunne ikke nødvendigvis snakke samme språk, og var definitivt ikke en organisert bevegelse slik som den moderne arbeiderbevegelsen.⁵³ Rose påpekte at hvis man kun skal se etter åpen og politisk klassekamp, så vil man gå glipp av det som ikke direkte kommer frem av kildene. En slave som kun gjør det absolutte minimum eller kanskje saboterer for sin eier i det skjulte, bedriver i høyeste grad klassekamp, men det dukker ikke opp i kildene.⁵⁴

De Ste. Croix listet opp fire grunner til at klassebegrepet blir mye misbrukt eller misforstått, som er spesielt relevante for vår antikke undersøkelse. For det første, at man har lagt et for stort og nesten utelukkende søkelys på eierskap over produksjonsmidler som definisjon på klasse. Dette er riktig på et overordnet nivå, men blir for generelt for en historisk analyseramme. Dette fordi produksjonsmidlene her først og fremst er definert som land da vi her snakker først og fremst om et jordbrukssamfunn. Land kan likevel brukes til så mangt, og er ikke i seg selv tilstrekkelig for en klasseanalyse, på samme måte som produksjonsmidlene under kapitalismen. I tillegg blir naturligvis ikke klassebakgrunnen kun definert (hverken i dag eller antikken) utfra hva du har eller ikke har, men hvordan det stiller deg i produksjonsforholdene. For det andre ga Marx, som vi har vært inne på, aldri en formell overordnet definisjon på «klasse» og brukte det forskjellig i ulike kontekster. For det tredje var

⁵¹ de Ste. Croix 1981, s. 44

⁵² Cohen 1978, s. 73

⁵³ de Ste. Croix 1981, s. 57

⁵⁴ Rose 2012, s. 9-10

Marx nesten utelukkende opptatt av det moderne kapitalistiske samfunnet. Alle bemerkninger om andre samfunn er stort sett anekdotiske bemerkninger, hvor han ikke brukte for mye tid på å være presis i terminologien. For det fjerde, når Marx snakket om klassekamp, var det følgelig nesten alltid i konteksten av det samme moderne kapitalistiske samfunnet, hvor klassekampen var en klar og definert politisk konflikt.⁵⁵

På grunn av dette finner jeg det ikke spesielt interessant å bruke særlig tid, som noen ganger blir gjort i denne debatten, på å prøve å finne ut hva Marx *egentlig* mente om klasser i antikken (f.eks. i forhold til slaver) basert på noen mindre bemerkninger spredt utover hans verker. Han skrev aldri om dette i detalj, og Marx var heller ingen religiøs figur som satt på de evige sannhetene om alt. Jeg synes det er mye mer fruktbart å prøve å foreta en marxistisk klasseanalyse av det antikke Aten. Som Garlan påpeker, er det noe snodig at de Ste. Croix mente det var greit å omtolke og bytte ut ord i hva Marx *egentlig* mente i de få passasjene til Marx som omhandlet antikken.⁵⁶

Det er selvsagt ekstra vanskelig å legge fokuset for mye på eierskap til produksjonsmidlene i en antikk kontekst. Den antikke økonomien var ikke i hovedsak organisert rundt å ansette folk til å produsere varer og tjenester, slik som den kapitalistiske produksjonsmåten. Varer og tjenester ble selvsagt produsert i antikken også, og lønnsarbeid var ikke fullstendig fremmed, men dette var ikke veldig utbredt i perioden vi ser på i denne oppgaven. Dette var hovedsakelig en landbruksøkonomi. Produksjonsmidlene defineres i denne oppgaven derfor som land. Alt annet, som redskaper og arbeidskraft, blir underordnet og avhengig av dette. Å nøye seg med å beskrive det antikke Aten som bestående av en klasse som eide land og en klasse som ikke gjorde det, blir svært overfladisk. Spesielt sistnevnte gruppe må åpenbart behandles med mye mer presisjon, men det var eierskap til land som fundamentalt delte klassene. Dette skal jeg diskutere mer senere.

De Ste. Croix rettferdiggjorde påstanden om at den antikke greske økonomien var en slaveøkonomi (en konklusjon flere er enig i, bl.a. Finley⁵⁷). En naturlig innvending her er at langt ifra all arbeidskraft var slaveribasert. Rettferdiggjørelsen var at for han, som for Marx, var ikke det viktigste hvordan mesteparten av produksjonsarbeidet ble gjort, men hvordan overskuddet ble hentet ut fra de som ble utnyttet. Overskuddet ble hentet fra tvangsarbeid, ikke fra de mange selvbergingsbøndene eller dagarbeidere som var frie, men som kjempet med å

⁵⁵ de Ste. Croix 1981, s. 46-47

⁵⁶ Garlan 1982, s. 12

⁵⁷ Finley 1980, s. 158

holde et minimum subsistensnivå. I denne forstand kan man snakke om det antikke Hellas som en slaveøkonomi ifølge han, selv om et mindretall av arbeidskraften var ufrivillig arbeid og flertallet var frie folk som ikke utnyttet arbeidskraft utover sin egen familie, og kanskje en slave.⁵⁸ Frie, innleide arbeidere var et marginalt fenomen i antikken.⁵⁹

Det kan hende de Ste. Croix forsvarte seg selv mer enn nødvendig her, i det minste når det gjelder Aten. Som regnestykket senere viser, er det mulig at så mye som halvparten av befolkningen var slaver, se fig. 2 under. Alle disse var ikke ansatt i produksjon, dog. De var ikke nødvendigvis i privat eie heller. Mange slaver var i offentlig eie og kunne være alt fra offentlige magistraters assistenter til gruvearbeidere.⁶⁰ Slaver var også nokså billige i antikken, angivelig kostet de ikke mer enn rundt 200 drakmer i Aten på slutten av det femte århundret.⁶¹ Finley påpekte at prisene og prisutvikling på slaver i antikken er ekstremt vanskelige å feste sikkerhet til. Vi vet kun om en håndfull av prisestimer over mange århundrer, og at det er derfor vanskelig å si noe konkret om priser og pristrender på slaver. Prisene ville ha hatt enorm individuell variasjon etter ferdigheter og bruksområde.⁶² De Ste. Croix viste selv til Aristoteles, som sa at det er kun for de fattige og/eller eiendomsløse, som kunne vært en stor del av borgerne, at kone og barn⁶³ og oksen⁶⁴ tjener i slavens plass. Det er altså innforstått at alle med eiendom, og de som heller ikke slet med alvorlig fattigdom, hadde slaver.

De Ste. Croix mente man kunne omtale slaver som en klasse, til tross for at det var store innbyrdes forskjeller mellom dem, på samme måte som man kunne gjøre det med den landeiende klassen. At noen ble utnyttet i forskjellig grad, hindret dem ikke i å tilhøre samme klasse. Som eksempel viste han til at det eksisterte slaver som kunne kontrollere slaver selv. På sett og vis vil disse da tilhøre utnytterklassen, og ikke den som ble utnyttet, men de er fortsatt slaver, og de vil dermed fundamentalt tilhøre slaveklassen.⁶⁵ Finley var også enig i akkurat dette opprinnelig, hvor han påpekte at enkelte slaver kunne tjene egne midler og jobbe ganske selvstendig, men at de fortsatt var slaver, og at dette bare var en måte for eliten å tjene penger på.⁶⁶ Senere ser han ut til å ha endret mening på dette, hvor han skrev, spesifikt i en avvisning av en marxistisk slaveklasse i antikken, at han mente at slaver ikke kan utgjøre en klasse, siden de jobbet i for ulike posisjoner i produksjonen.⁶⁷ Han skrev også at den greske verden var

⁵⁸ de Ste. Croix 1981, s. 52-53

⁵⁹ Finley 1980, s. 136

⁶⁰ Hansen 1991, s. 123

⁶¹ de Ste. Croix 1981, s. 227

⁶² Finley 1980, s. 197

⁶³ Arist. Pol. 1323a1-13

⁶⁴ Arist. Pol. 1252b2-16

⁶⁵ de Ste. Croix 1981, s. 65

⁶⁶ Finley 1980, s. 150

⁶⁷ Finley 1985, s. 184

fullstendig avhengig av slavearbeid,⁶⁸ så det er vanskelig å utlede Finley sitt egentlige ståsted her. Marx mente også Hellas var et slavesamfunn og skrev at «Greek society was founded on the labour of slaves, hence had as its natural basis the inequality of men and of their labour-powers.»⁶⁹

Michael Mann, også en etterfølger av Weber, var enig i at slaver kunne utgjøre en klasse i antikkens Hellas i en strengt marxistisk betydning av ordet, men at de ikke var aktivt med i klassekampen på samme måte som borgerne var. Det må likevel nevnes at han brukte en mer Weber/Finley-inspirert definisjon av klasse enn den Marx brukte. Vi skal se nærmere på deres versjon av begrepet senere.⁷⁰ Han skriver at slaver i en ren marxistisk forstand kunne forstås som en klasse, men at dette ikke var praktisk, siden slavene kom fra forskjellige steder, snakket forskjellige språk og gjorde vidt forskjellige oppgaver. De var ikke organisert på samme måte som borgere, så forholdet mellom borgerne og slavene var ikke symmetrisk. «Slaves were not an active force in history, indispensable as their labor was to those who were. Their praxis did not count. By contrast, even the lowest citizenry possessed class praxis.» Dette kan etterlate et inntrykk av at slaver var en klasse i marxistisk forstand, men ble hindret av rent praktiske årsaker i å organisere seg. Mann nevnte helotene i Sparta som eksempel. De gjorde konstant opprør og var en plage for den spartanske staten, selv om de strengt tatt ikke var slaver.⁷¹ Platon påpekte problemet ved å ha mange slaver på samme sted som snakket samme språk, nettopp med referanse til Messenia.⁷²

Også Finley nevnte dette, og viste til at store slaveopprør nesten er uhørt i historien, på grunn av hvor vanskelig det ville vært å organisere. Det klare unntaket er den senere serien med slavekriger i sør-Italia som kulminerte med Spartacus-opprøret mellom 135 og 71 fvt., der man hadde en høy konsentrasjon av relativt ubevoktede slaver på samme sted. Mange av dem var profesjonelle gladiatorer som ikke ble behandlet særlig godt.⁷³ De Ste. Croix skrev også dette, selv om vi har eksempler på at slaver rømte individuelt eller i grupper (ifølge Tukydid⁷⁴ rømte flere enn 20 000 attiske slaver under peloponneserkrigen), har vi ikke eksempler på stor-skala opprør blant slavene, og han begrunnet dette med det samme som det jeg allerede har sitert fra andre her.⁷⁵ Garland konkluderte med det samme.⁷⁶ Ifølge Xenofon kunne borgerne stole på

⁶⁸ Finley 1981, s. 97

⁶⁹ Marx 1976, s. 152

⁷⁰ Mann 1986, s. 216-218

⁷¹ Mann 1986, s. 219

⁷² Plat. Laws. 777c-d

⁷³ Finley 1981, s. 109

⁷⁴ Thuc. 7.27

⁷⁵ de Ste. Croix 1981, s. 146-147

⁷⁶ Garland 1982, s. 207

hverandre til å beskytte hverandre mot slaver.⁷⁷ En slik «frimannssolidaritet», dersom den eksisterte, vil ha hindret slaver fra å gjøre opprør. Dette gjentok også Platon i *Staten*.⁷⁸

Det virker dermed for meg som at det ikke er noen grunn til å avstå fra å kalle slavene en marxistisk klasse, siden årsakene til at de ikke organiserte seg i en slagkraftig bevegelse skyldes praktiske årsaker. Det må også nevnes at det å splitte folk for å hindre dem i å organisere seg var bevisst politikk i det antikke Hellas ifølge Simonton, som påpeker at oligarkene hindret «mobben» fra å samle seg i byen, da dette var farlig for mindretallsstyrene.⁷⁹ Marx skrev om skillet mellom by og land:

The foundation of every division of labour which has attained a certain degree of development, and has been brought about by the exchange of commodities, is the separation of town from country. One might well say that the whole of economic history of society is summed up in the movement of this antithesis.⁸⁰

Vi skal senere se nærmere på hva dette hadde å si for Aten når befolkningen plutselig flyttet seg mer og mer inn i byen. Underklassene vil alltid være numerisk sterkere. Det er da viktig å hindre underklassene fra å organisere seg mot de som vil styre over dem. Det var sant i antikkens Hellas, og det er sant i dag, der store selskaper lenge har kjempet hardt for å hindre dannelse av fagforeninger.

Til slutt skal jeg vise til hvordan de Ste. Croix forholdt seg til to sentrale grupper i sitt verk, nemlig *metoiker* (utlendinger) og kvinner. Førstnevnte så han i stor grad bort fra i denne undersøkelsen. Dette fordi flertallet av dem ikke var i politisk eksil eller frigitte (altså uten borgerrettigheter), men hadde sine borgerrettigheter i en annen bystat og bare valgte å ikke bo i denne bystaten.⁸¹

De Ste. Croix mente kvinner var en egen klasse. Dette fordi han mente, som Marx og Engels, at produksjonssystemet også inkluderer reproduksjon. Dette ledet ham til å konkludere med at «must we not allow a special class role to that half of the human race which, as a result of the earliest and most fundamental of all divisions of labour, specialises in reproduction, the greatest part of which is biologically its monopoly?» Han mente at Marx og Engels feilet i å dra konklusjonene her. Sistnevnte var den eneste som skrev i lengden om temaet, i den tidligere

⁷⁷ Xen. Hiero. 4.3

⁷⁸ Plat. Rep. 578d-579b

⁷⁹ Simonton 2017, s. 155

⁸⁰ Marx 1976, s. 472

⁸¹ de Ste. Croix 1981, s. 95

nevnte boken: *The Origin of the Family, Private Property and the State*, men selv dette mente de Ste. Croix var en utilfredsstillende behandling av emnet.⁸²

Han mente inndelingen i en egen klasse var begrunnet i deres mangel på eiendomsrett. Spesielt atenske kvinner var dårlig stilt her. De manglet eiendomsretter som en direkte konsekvens av deres reproduktive funksjon, som ledet til at menn kom til å eie dem og deres avkom. Hvem den antikke atenske kvinnen skulle gifte seg med var også bestemt av hennes far (eller eldste mannlige slektning) og hun kunne ikke arve selv.⁸³ Også Vernant skrev om dette. En kvinne ble gitt fra hennes *kyrios* (far, eller eldste mannlige slektning) til hennes ektemann sammen med medgiften. Hvis ekteskapet brøt sammen, ble både kvinnen og medgiften returnert. Hvis kvinnen satte seg selv inn i et hjem av egen vilje, ble hun ikke sett på som kone, men som konkubine, selv om enkelte kilder antyder at skillet mellom kone og konkubine ikke var så tydelig som man kanskje skulle tro.⁸⁴

De Ste. Croix påpekte likevel at «kvinne» ikke nødvendigvis var hovedklassen til alle kvinner. Man kan være en del av to klasser, men har som regel størst tilhørighet til den ene. Han mente at kvinnene som tilhørte overklassen var mer definert av deres kjønn som klassetilhørighet enn andre kvinner. De førstnevnte kvinnene defineres her ved at de hadde menn, fedre og brødre som alle eide land, men selv var de så godt som rettighetsløse i forhold til mennene i familien. Den fattige bondekvinnen ville på sin side være nærere sin mann eller far i produksjonsforholdene, da han hadde lite eller ingen eiendom, og hun ville deltatt i sin manns gårdsarbeid og utføre arbeid han ikke gjorde, f.eks. sy klær. Hun ville derfor vært mer definert av å være bonde enn å være kvinne. De Ste Croix innrømmet til slutt at dette området trenger videre bearbeidelse og forskning.⁸⁵

2.3 Debatten etter De Ste. Croix

2.3.1 Antikvarianisme, primitivisme og modernisme

Det har blitt skrevet mye om de Ste. Croix sin bok i ettertid om hvordan den blåste liv i klasseanalysen av antikken. Dette som en kontrast til den andre dominante skolen, nemlig den Weber-påvirkede analysen, som setter søkelys på statuser og ordener. Jeg skal si litt om hvordan debatten etter *The Class Struggle in the Ancient Greek World* var og hva som var den sentrale kritikken mot boken. Spesielt gjennom Weber sin fremste representant i antikk forskning,

⁸² de Ste. Croix 1981, s. 99

⁸³ de Ste. Croix 1981, s. 100-101

⁸⁴ Vernant 1980, s. 46-47

⁸⁵ de Ste. Croix 1981, s. 101

Finley. Primitivisme brukes i mange ulike kontekster. Forskjellen på modernister og primitivister beskrives av Lazarus slik:

Where the modernists take the position that the economy of antiquity is more or less the same as today with commodity exchange, currency etc., the primitivists, most notably M.I Finley, argue that modern notions of economics are highly problematic when applied to the ancient world because of the absence of a market economy.⁸⁶

Modernisme som filosofisk tradisjon inkluderer marxisme, men begrepet er ikke det samme innen antikk historieforskning. Her betyr det de som mener den antikke økonomien var mer eller mindre den samme som i dag. Jeg håper at jeg i min gjennomgang gjorde det klart at de Ste. Croix ikke tilhørte denne tradisjonen. I denne konteksten er den marxistiske og den modernistiske tradisjonen klart avskilt, selv om begge tradisjonene deler trekk.⁸⁷ En marxist vil åpenbart være enig i at det er et hav av forskjell mellom den antikke og den moderne økonomien. De Ste. Croix hevdet at han var på den fullstendig motsatte siden av de han kalte «antiquarians». Dette vil jeg beskrive som en mer ekstrem og altomfattende versjon av primitivismen. Han beskrev disse historikerne som de som avviser fullstendig å bruke nyere historisk og sosiologisk innsikt på antikk historie, og heller kun reproducerer det antikke samfunnet slik de selv beskrev det.⁸⁸

Som eksempel på en bok han mente viser manglene ved denne fremgangsmåten viste de Ste. Croix til *The Emperor in the Roman World* (1977) av Millar. I boken setter Millar strenge rammer for seg selv, og erklærer at han fullstendig har unngått all sosiologisk litteratur til noe relatert emne eller studier av kongedømme som handler om noe annet enn Hellas og Roma. Dette fordi det hadde ødelagt det han så på som hans oppgave som historiker, nemlig å fullstendig underordne seg selv periodens terminologi og forståelse. Han mente dermed at han ikke kontaminerte bevisene med anakronismer. Dette til tross for at han skrev rett ut at det er mange spørsmål han ikke får undersøkt eller besvart med den metodikken.⁸⁹ De Ste. Croix var veldig kritisk til denne måten å skrive historie på, og mente dette kun var å reproducere bevisene, og dermed feilet på å *forklare* fortiden på en meningsfull måte. Denne fremgangsmåten hindrer historikeren i å se forbi kildene, stille spørsmål og analysere samfunnet. Ikke alle kilder snakker sant, og enkelte kilder skjuler bevisst eller ubevisst noe viktig. De Ste. Croix presiserte likevel at han ikke mente at boken er dårlig. Tvert imot gir den en viktig fremstilling av detaljer og informasjon innenfor den tidsperioden boken handler om.

⁸⁶ Lazarus 2016, s. 22

⁸⁷ Nafissi 2004, s. 384

⁸⁸ de Ste. Croix 1981, s. 81

⁸⁹ Millar 1977, xi-xii

Han mente feilen ikke hadde vært så stor om den i stedet hadde tittelen «Communication between the Roman Emperor and his Subjects». Han mente dette var et eksempel på manglene ved den primitivistiske skolen, selv om det ikke gjøres så ekstremt som dette andre steder.⁹⁰

2.3.2 Weber

Weber var opphavsmannen til bruken av status og sosial stratifikasjon som vi senere skal se Finley ble kjent for. Denne stratifikasjonen går på tre aspekter: økonomiske, politiske og sosiale. Denne typen sosial inndeling var Marx ikke opptatt av.⁹¹ For Weber var statusbegrepet det viktigste, selv om han ikke sa det spesifikt. Klasse (et begrep han brukte ganske forskjellig fra den marxistiske betydningen) og status hang ikke nødvendigvis sammen. For Weber kunne status være «based on class status directly or related to it in complex ways. It is not, however, determined by this alone. [...] Conversely, social status may partly or even wholly determine class status, without, however, being identical with it.»⁹²

For Weber var statusgrupper diverse fellesskap (Gemeinschaften) og en person sin status inkluderte «every typical component of the life fate of men that is determined by a specific, positive or negative, social estimation of *honour*, involving ‘a specific style of life’». For Weber var disse statusgruppene bærerne av ulike konvensjoner og levemåter. Man levde etter en spesifikk livsstil basert på konsumering, og tilhørte dermed den ene eller andre statusgruppen.⁹³ Vi ser, i tråd med sitatet fra Weber ovenfor, at hans statusgrupper og den marxistiske forståelsen av klasse kan være overlappende, men de trengte ikke nødvendigvis å være det. «A ‘status situation’ can be the cause as well as the result of a ‘class situation’», skrev Weber. Han innrømte at hans samtidssamfunn var preget av en klasseinndeling, men at man måtte skille mellom inntektsklasser (bestemt av markedet) og eiendomsklasser. Statusgrupper kom i tillegg. Weber sa at disse gruppene alltid var sosialisert på en måte, men ikke alltid organisert i foreninger.⁹⁴

I *Economy and Society* definerte Weber klasse som «any group of persons occupying the same class situation». Deretter blir vi introdusert for flere forskjellige typer klasse: eiendomsklasse, tilegnelsesklasse og sosial klasse. Så kommer middelklassene inn. Til slutt kommer sosial status.⁹⁵ Jeg siterer her de Ste. Croix på at: «No kind of organising principle seems to be at work, and the various kinds of class evidently overlap in all sorts of ways.»⁹⁶ På

⁹⁰ de Ste. Croix 1981, s. 81-82

⁹¹ de Ste. Croix 1981, s. 86-87

⁹² Weber 1968a, s. 306

⁹³ Weber 1968b, s. 937

⁹⁴ Weber 2013, s. 300-301

⁹⁵ Weber 1968a, s. 302-307

⁹⁶ de Ste. Croix 1981, s. 88

slutten av boken får vi en mer utførlig definisjon av klasse. Se spesielt hvor stor forskjell det er på denne definisjonen og den marxistiske, som vi har gjennomgått ovenfor. Weber skrev at:

We may speak of a 'class' when (1) a number of people have in common a specific causal component of their life chances, in so far as (2) this component is represented exclusively by economic interests in the possession of goods and opportunities for income, and (3) is represented under the conditions of the commodity or labour markets.⁹⁷

De marxistiske klassene er basert på eierskapsforhold, først og fremst til produksjonsmiddel, satt opp mot andre klasser. Weber sin definisjon er åpenbart mer markedsøkonomiske. Her sa Weber at en klasse er de som deler en komponent som gjør at de stiller annerledes på markedet når det gjelder å skaffe seg varer og inntekt. Men hvor mange klasser mente egentlig Weber at det er? Relevant for vår diskusjon er hvor man skal plassere slaver. Weber mente ikke slaver er en klasse, men en statusgruppe. Slaver oppfyller ikke den definisjonen han nettopp hadde satt opp for hva en klasse er, siden slaver ikke er slaver fordi deres skjebne kommer av besittelse eller ikke-besittelse av varer.⁹⁸ Det er ikke noen en slave kan skaffe seg på markedet, i den grad hen har mulighet, som gjør at den slutter å være en slave. Eller omvendt. Men, som Nafissi påpeker, kunne heller ikke slaver i antikken være en fellesskapsbasert status etter Weber, da «community is precisely what the Athenian slaves were not.»⁹⁹ De hadde ingen felles identitet, som vi senere skal se nærmere på.

Det ser likevel ikke ut som at Weber mente klasse og status ekskluderte hverandre, i hvert fall ikke i antikken. Han skrev om dette at:

The 'class struggles' of antiquity – to the extent that they were genuine class struggles and not struggles between status groups – were initially carried out by indebted peasants, and perhaps also by artisans threatened by debt bondage and struggling against urban creditors. For debt bondage is the normal result of the differentiation of wealth in commercial cities, [...] ¹⁰⁰

Her var Weber tilsynelatende helt på linje med Marx, de Ste. Croix og Rose i å se på den antikke verden som preget av klassekamp, som skrev at «the class struggle in the ancient world, for instance, took the form mainly of a contest between debtors and creditors, and ended in Rome with the ruin of the plebeian debtors, who were replaced by slaves.»¹⁰¹ Mann, som tidligere

⁹⁷ Weber 1968b, s. 927

⁹⁸ Weber 2013, s. 183

⁹⁹ Nafissi 2004, s. 397

¹⁰⁰ Weber 2013, s. 185

¹⁰¹ Marx 1976, s. 232

nevnt selv tilhører Weber-skolen, kommer med enkelte innrømmelser om at den marxistiske analysen passer godt på antikkens Hellas. Han skrev at «The dialectic of Greece was in large part – as Marx said it was – a class struggle».¹⁰² Han støtter de Ste. Croix sine «effective passages attacking Weber's and Finley's use of *status* (that most vacuous of sociological terms [...]) in place of class», selv om han er uenig i det han mener er en overstrukturalisme hos de Ste. Croix.¹⁰³

For å summere, mente altså Weber at klasser var basert i besittelsen av økonomiske goder eller ferdigheter, mens statussituasjonen var basert på om du hadde en form for sosial ære eller ikke. De Ste. Croix påpekte tre spesifikke trekk ved Marx sammenlignet med Weber: 1. Vekten Weber legger på sosial stratifikasjon er fraværende hos Marx. I den grad Marx så på hvordan folk ble stratifisert sosialt, var det sekundært sammenlignet med klassetilhørighet. Er fraværet av dette fokuset en mangel ved Marx? De Ste. Croix mente det kommer an på hvor stor betydning man vil tillegge det, men nøyer seg med å påpeke at Weber aldri faktisk brukte disse statusgruppene til å forklare noe som helst i noen historisk periode. 2. Weber sin definisjon av klasser er veldig vag. Hvordan kan man fastsette hvor grensene for de ulike klassetypene går hos Weber? Dette er ikke et spørsmål Weber besvarer. Selv om man åpner for at enkeltpersoner vil ligge mellom klassetypene, så må man fortsatt ha kriterier for å finne ut hva det er som skiller klassene. Dette problemet hadde ikke Marx. 3. Statusgruppene og klassene til Weber er ikke nødvendigvis i et organisk forhold til hverandre. Marx sine klasser er i bunn og grunn et forhold. Arbeiderklassen står i forhold til kapitalistklassen. Slaveklassen står i forhold til den landeieende (og slaveeieende) klassen. Statusgrupper kan være viktige hvis man ser på samfunnet på et spesifikt tidspunkt i en statisk situasjon, og ikke som vi gjør her, som en organisme i utvikling. De Ste. Croix påpekte at hvis man ser på de antikke slavene som en klasse, finner man ut hvilken klasse de står i et klart forhold til. Ser man på dem som en statusgruppe, hva setter man da slavene opp imot? Frie borgere? Det er ikke noe involvert sosioøkonomisk forhold mellom slaver og frie som grupper. Det er en teknisk distinksjon mellom dem. En antisk slave hadde ikke noe nødvendig forhold til en tilfeldig borger, men hen hadde et nødvendig forhold til sin eier.¹⁰⁴ Jeg slutter meg til denne kritikken av Weber.

¹⁰² Mann 1986, s. 226

¹⁰³ Mann 1986, s. 222

¹⁰⁴ de Ste. Croix 1981, s. 89-91

2.3.3 Finley

Finley oppga selv Weber som en sentral innflytelse for hans tankegang, i tillegg til Karl Polyani, som var samtidig med Finley.¹⁰⁵ Hvis det marxistiske historikere senere gjorde var radikalt, var det oppgjøret Finley og Polyani gjorde med modernister, som analyserte den antikke økonomien ut fra kapitalisme, frihandel og liberale demokratier, omtrent like radikalt.¹⁰⁶ Det finnes flere skoler når det gjelder den antikke økonomien generelt, og det kunne lett vært skrevet en oppgave kun om det. Det er uansett fortsatt den weberianske etter Finley som er den klart største i forskningslitteraturen.¹⁰⁷ Finley har vært enormt viktig for antikk historie. Som Nafissi skriver, er det ikke uten grunn at Finley fortsetter å være utgangspunktet for diskusjoner rundt den antikke økonomi og det antikke samfunnet.¹⁰⁸

Finley sitt mest sentrale verk for oss, og antagelig hans mest kjente, er *The Ancient Economy* (1973). Den var et viktig bidrag, men boken avviser også hele klassekonseptet til Marx. Finley fokuserte heller på «a spectrum of statuses and orders»,¹⁰⁹ og at klassekonflikter ikke er annet enn politiske konflikter mellom to distinkte grupper på et spektrum. Finley mente klasser etter Marx var klassifisert etter de som eier produksjonsmidlene, og de som ikke gjør det, og at den første gruppen deles inn i de som arbeider selv og de som bruker andres arbeidskraft. Han mente dette fører til at en rik senator og eieren av en liten butikk som ikke jobber selv er i samme klasse og at en fri person og en slave er i samme klasse. Dette mente han førte til en dårlig forståelse av antikken. De Ste. Croix mente at Finley sin oppfatning av den historiske materialismen var feilaktig. Han påpekte at lønnsarbeid og slavearbeid tilhørte forskjellige kategorier og at det ikke spilte noen rolle om den som utnytter andre sitt arbeid, arbeider ved siden av dem selv eller ikke. Det som spilte en rolle var om han trengte å arbeide selv og om han utnyttet arbeidet til andre eller ikke.¹¹⁰

Som Rose påpeker, hadde ikke «frie» arbeidere og slaver som jobbet ved siden av andre veldig forskjellig status i Aten. Selv om den frie arbeideren antagelig tjente mye mer enn slaven, opererte han på det samme leddet i produksjonskjeden, i samme klasse. En full dag med arbeid ville også ha gjort det omtrent like umulig for den frie arbeideren å delta i «borgerlige» aktiviteter som det var for slaven. Rose skrev:

¹⁰⁵ Finley 1985, s. 26

¹⁰⁶ Nafissi 2004, s. 381

¹⁰⁷ Lazarus 2016, s. 22-23

¹⁰⁸ Nafissi 2004, s. 379-380

¹⁰⁹ Finley 1985, s. 67-68

¹¹⁰ de Ste. Croix 1981, s. 58-59

To the extent that free workers did have a sharply different sense of themselves from slaves – and we have no direct evidence from such workers – it attests to the success of an ideological offensive surrounding the category of slavery.¹¹¹

Finley var langt fra like ekstrem som Millar, men kritikken er mye den samme, spesielt når avvisningen hans av klasser var basert på en feilaktig forståelse av Marx. Han nektet å bruke klassebegrepet, men startet sin analyse med å erklære at det er «the *plousioi*» som skal undersøkes¹¹², de han hadde definert som de som kan leve av egen eiendom og ikke må jobbe selv.¹¹³ Dette mente de Ste. Croix viste at Finley aksepterte «a definition in terms of economic class, and specifically with those I am calling ‘the propertied class’ – an unconscious admission of the inadequacy of his own chosen categories.»¹¹⁴

De Ste. Croix fremhevet to ankepunkter mot Finley sin bruk av «status» som analyseverktøy i antikken. For det første, å se på stater og ordner på den måten Finley, inspirert av Weber, gjorde, er fruktbart for å *beskrive* det antikke samfunnet, men ikke nyttig for å *analysere* det. Når man skal definere noens status, så går det i stor grad ut på å finne ut hva andre mente om den personen.¹¹⁵ Finley innrømmet selv at begrepet «status» er vagt og inneholder et psykisk element.¹¹⁶ For det andre, er status kun en deskriptiv kategori, som mangler den sosioøkonomiske forklaringsevnen til de marxistiske klassene. Det var ikke noe naturlig forhold mellom stater på samme måte som mellom klasser. Klasse kan knyttes til eierskap over konkrete materielle produksjonsmidler, og kan dermed brukes gjennom hele historien. Status er vagt, flytende og i stor grad psykisk, og kan ikke nødvendigvis knyttes til noe konkret. Klassekamp kan også brukes til å forklare andre ting i et samfunn. Marx skrev at: «The mode of production of material life conditions the general process of social, political and intellectual life.»¹¹⁷

Finley mente status forklarte mye av den økonomiske oppførselen til de på begge ender av «statusspekteret», blant annet hvorfor helotene gjorde opprør, mens landbruksslavene ikke gjorde det, nettopp fordi de hadde flere rettigheter og krevde mer.¹¹⁸ Dette er en problemstilling klasseanalysen ikke kan forklare, mente Finley. De Ste. Croix, på sin side, hevdet at dette ikke forklarte noe som helst i noen ende av spekteret. Han mente i tillegg at slaveeksempelet her var feil. Han påpekte at messenerne gjorde opprør fordi de var et forent folkeslag som tidligere

¹¹¹ Rose 2012, s. 8

¹¹² Finley 1985, s. 45

¹¹³ Finley 1985, s. 41

¹¹⁴ de Ste. Croix 1981, s. 92

¹¹⁵ de Ste. Croix 1981, s. 91-92

¹¹⁶ Finley 1985, s. 51

¹¹⁷ Marx 1977, s. 4

¹¹⁸ Finley 1985, s. 68

hadde vært uavhengige fra Sparta, i forhold til de lakoniske, som var langt færre. De øvrige slavene i Hellas var en heterogen masse med folk, som ikke engang kunne kommunisere med hverandre på noe annet språk enn deres herres språk og som ikke handlet som en gruppe, og kun gjorde opprør eller stakk av i små grupper, som tidligere nevnt.¹¹⁹

I et av sine siste verker, *Politics in the Ancient World* (1983) ser Finley riktig nok ut til å ha brukt klasser aktivt på en måte som tilsynelatende motgår hans tidligere verker. I den boken sa at han med klasse mente «the sense intended in ordinary discourse, not in a technical sense, Marxist or other».¹²⁰ Hva som skiller klassebegrepet i «ordinary discourse» fra de marxistiske klassene, er for meg veldig uklart. Han var riktig nok kritisk til vanen med «pinning the Marxist label on any and every political analysis that employs a concept of class.»¹²¹ Men Nafissi påpeker også at «Finley's return to class analysis expresses genuine bewilderment on his part».¹²² I denne boken aksepterer Finley at selv om klassene for det meste ikke hadde klassebevissthet i antikken, var det tidspunkt der de hadde det. Han sa også at Aristoteles, som konstant kom med klasseanalyser, tilstrekkelig eksemplifiserte klasse, klassebevissthet og klassekonflikt nok for ham.¹²³ For meg virker dette som et bevis på berøringsangsten for klasseanalyse, da man vil unngå å bli definert som marxist.

2.3.4 Andre perspektiver på marxistisk historie

Også marxistiske forfattere har kritisert det å kalle det antikke Aten en slaveøkonomi, for eksempel Ellen Meiksins Wood. Hun mente dette var en fremstilling av et samfunn der slaver gjorde alt arbeidet for en tilbaketrukket masse med bønder som nå fant tid til å bli borgere. Hun fremhever det faktum at alle borgere jobbet, og stiller seg tvilende til at betydningen av slavearbeid var så stor.¹²⁴ Jeg, med flere¹²⁵, vil påstå at dette innebærer en misforståelse av den historiske materialismen og også av de Ste. Croix. Klassenes eksistens trekkes ikke i tvil fordi det ikke er tegn på politiske organiseringer som vi ser i den moderne arbeiderklassen. I tillegg, som tidligere påpekt, støttet ikke de Ste. Croix seg på at all produksjonen ble utført av slaver, men at profitten/overskuddet ble hentet ut ved hjelp av tvangsarbeid. Han påpekte at i den antikke verden ble ikke effektiviteten til et verksted økt med antallet arbeidere/slaver, slik som i en moderne fabrikk, som blir mer effektiv jo mer maskineri og/eller jo flere arbeidere det er der. Den ville blitt vurdert basert på kvaliteten på arbeidet og råvarene som ble benyttet.¹²⁶ Dette

¹¹⁹ de Ste. Croix 1981, s. 93

¹²⁰ Finley 1983, s. 10, n. 29

¹²¹ Finley 1983, s. 9-10

¹²² Nafissi 2004, s. 386

¹²³ Finley 1983, s. 11

¹²⁴ Wood 2012, s. 72 ff.

¹²⁵ For eksempel Lazarus 2016, s. 31-33

¹²⁶ de Ste. Croix 1981, s. 201-202

var også målestokken Demostenes brukte på sin fars fabrikker, en sverdfabrikk og en sofafabrikk.¹²⁷

Vlassopoulos bemerker også at det er et problem at de Ste. Croix, og marxistiske antikk-historikere generelt, ikke tar med handlekraften til de lavere klassene. Han påpeker at

Ste. Croix's magnum opus (1981) might be titled *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, but its real title should have been *The Ruling Classes of Antiquity and How They Oppressed the Lower Classes*. The agency of subaltern people and its historical consequences are hardly visible.¹²⁸

Denne kritikken er jeg i stor grad enig i, og håper å få inn mer søkelys på underklassene. En annen kritikk jeg har, er hvor mye fokus som blir lagt på romersk historie i en bok om gresk historie, langt utover det som er nødvendig av sammenligningshensyn.

¹²⁷ Dem. 27.9-10

¹²⁸ Vlassopoulos 2018, s. 216

3. Kildene og de metodiske utfordringene

Litt av grunnen til at jeg velger nettopp Aten som felt for min undersøkelse er at det er den byen med klart mest kilder tilgjengelig. Mange foretar en diskusjon om sosiale forhold i Hellas, men ender ofte opp med å generalisere basert på attiske kilder. Det inkluderer et rikt utvalg av litteratur om eller basert i Aten. De tre klart største navnene for denne undersøkelsen er Platon (427-347 fvt.), Xenofon (430-354 fvt.) og Aristoteles (385-322 fvt.). De to førstnevnte kjennetegnes av sine sokratiske dialoger fra deres kjennskap til Sokrates, selv om det er generelt akseptert at Sokrates, i deres dialoger, var en konstruksjon som taler forfatterens synspunkter heller enn å representere den virkelige Sokrates. Den virkelige mannen er en enigma, og vi vet at begge to la sine egne ord i munnen til Sokrates, til og med at Xenofon hevdet å ha vært til stede under en samtale han ikke kunne vært til stede på. Derfor er det best å anta at Sokrates ikke nødvendigvis sa det Xenofon eller Platon skrev, og at Sokrates best leses som en representant for forfatterens synspunkter.¹²⁹ I tillegg kommer de to store greske historikerne, nemlig Herodot (ca. 484 - 425 fvt.) og Tukydid (ca. 460 - ca. 400 fvt.). De skrev historier om Hellas, men har enormt mye interessant stoff om sosiale konflikter.

Et problem er at de skriftlige kildene representerer overklassen i stor grad. Dette er et problem, spesielt når en vil belyse underklasseperspektiv og unngå en type stormannshistorie. Forfatterne for våre skriftlige kilder kom fra overklassen. Det er likevel mye i det de skrev som underbygger underklassenes reaksjoner og handlingsmønstre, og som dermed kan gi innsyn i det som ofte blir kalt den glemte majoriteten i historien, nemlig befolkningen som var utenfor overklassen. Det gjør ofte at en undersøkelse av arkaisk tid vil fokusere mye på Solon, Peisistratos og Kleistenes, en undersøkelse av klassisk tid på Perikles, Alkibiades osv. Jeg har tenkt å behandle oppgaven slik at jeg gjennom en undersøkelse av kildene, og en rekke andre mindre kilder, kan belyse også underklassene i mest mulig grad. Det skal også gjøres gjennom å belyse situasjonen, ikke bare gjennom skriftlige kilder, men også gjennom tall og arkeologisk materiale. Litteraturgjennomgangen ovenfor viser hvor stort rom for tolkning kildene åpner for.

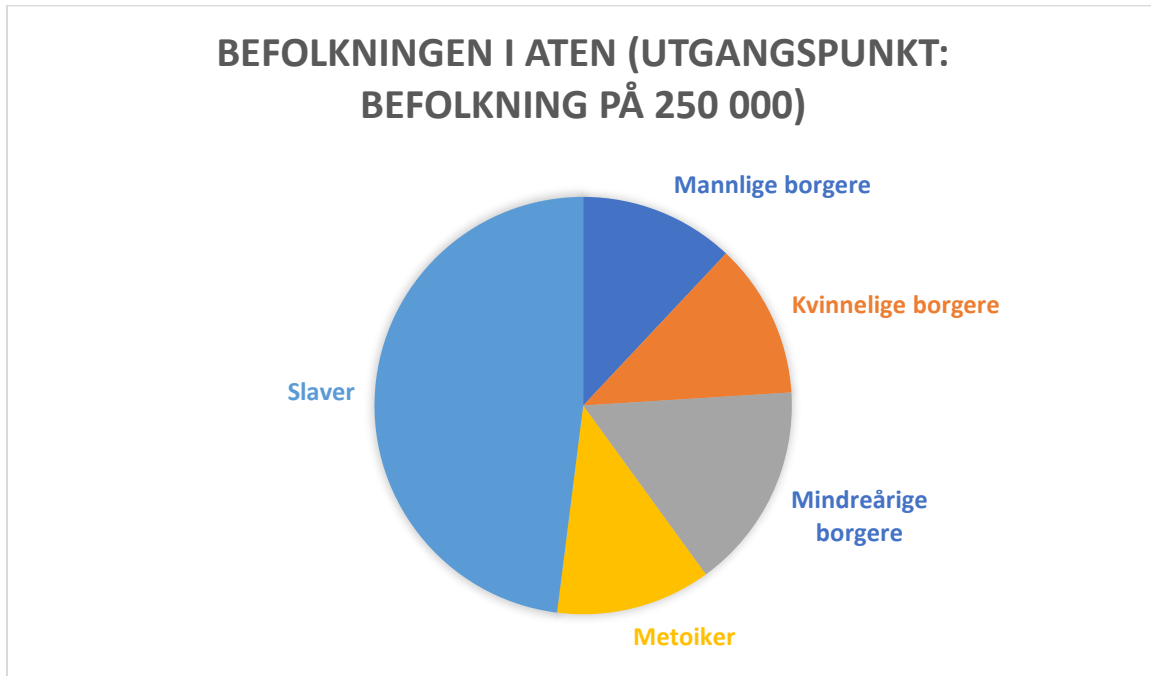
Av plasshensyn har jeg ikke fått tatt et dypdykk inn i enkelte kildetyper, spesielt taler og skuespillene. Det er mye interessant stoff i talene som kan sette søkelys på sosiale konflikter i Aten, og klassekonflikter. Jeg kommer likevel med noen henvisninger underveis til de attiske talerne. Mye interessant stoff er også å finne i de attiske skuespillene, spesielt komediene til Aristofanes og Menander, og tragediene til Euripides.

¹²⁹ Waterfield 1990 s. 21

4. Befolkning, økonomi og klasser i Aten

4.1 Befolkningen i det antikke Aten

Fig. 2.

Å beregne befolkningen i det antikke Aten er utfordrende, og de som har forsket på det har kommet frem til forskjellige resultater, da de i stor grad er basert på kvalifiserte gjetninger ut ifra et kildegrunnlag med tvilsom pålitelighet. Det er også et problem at det er tydelig at befolkningstallet gikk betydelig ned i overgangen fra 400-tallet fvt. til slutten på 300-tallet fvt., samtidig som man mener at det er tydelige tegn på at befolkningen ble urbanisert i dette tidsrommet.¹³⁰ Jeg skal likevel gi en grov oversikt over befolkningstallet i Aten, da det kan være nyttig for klasseanalysen å vite hvilken befolkningsstørrelse det er snakk om her. Befolkningsfordelingen har jeg illustrert i Fig. 2, basert på Oliver sin utregning ovenfor. Jeg bruker de noe misvisende begrepene «kvinneborgere» og «mindreårige borgere» (under 20). Dette gjør jeg for å understreke at de er koblet til de mannlige borgerne, og ikke til *metoikene* eller slavene.

Befolkningstallet baserer seg som regel på antallet voksne mannlige borgere, og så prøver man å kalkulere resten av befolkningen ut fra dette tallet. Man baserer seg på at det på 300-tallet var mellom 20 000 og 30 000 voksne mannlige borgere. Basert på utregninger på andre antikke familier, regner man da med at voksne mannlige borgere hadde et 1:4 forhold til

¹³⁰ Oliver 2007, s. 76-77

den totale atenske borgerbefolkningen. Hvis man legger inn noen variabler for dødelighet, har man kommet frem til at en befolkning på 30 000 voksne mannlige borgere svarer til ca. 100 000 totale borgere (med kvinner og barn). Antallet *metoiker*, altså frie folk fra andre bystater som bodde i Aten, men som ikke var borgere, antas å være omtrent tilsvarende antallet mannlige borgere. Tallet på slaver er vanskelig å vite, og er ifølge Oliver den største usikkerheten. Estimaten er så høye som 400 000 og så lave som 60 000. Oliver konkluderer med at det totale befolkningstallet mot slutten på 300-tallet fvt. var på mellom 200 000 og 300 000.¹³¹ De voksne mannlige borgerne som styrte var altså kun omtrent 10% av den totale befolkningen. Men husk at dette er fra den hellenistiske perioden, selv om forholdene mellom de ulike kategoriene nok var ganske tilsvarende i de andre periodene. Dette illustrerer hvor stor andel av befolkningen som i stor grad ekskluderes fra mange diskusjoner om befolkningen og «folket».

4.2 Økonomiske forhold i Aten

Før jeg går videre og analyserer de rikes rolle og retorikk, ser jeg på det som hensiktsmessig å gi leseren en generell forståelse av den attiske økonomien og hvordan den fungerte. Som tidligere vist til, var det antikke Aten (og Hellas ellers) en jordbruksøkonomi og en slaveøkonomi og jeg nevnte også at det var harde kår.

Hellas var generelt et fattig land, og det er tydelig i kildene at dette var noe de var klar over. Herodot skrev at «Greece and Poverty has always been foster-sisters».¹³² De Ste. Croix fremhevet også betydningen av dette. Hellas hadde få naturlige ressurser. Den økonomiske dominansen til byene Aten og Sparta handlet om militære imperier, ikke naturlige ressurser, og allerede tidlig på 300-tallet begynte mange av byene på vestkysten i Lilleasia og tilhørende øyer der å bli rikere enn byene på fastlandet.¹³³ Ando påpeker også at de rike bystatene stort sett oppnådde sin rikdom gjennom imperialismen.¹³⁴ Selv rike guvernører i det persiske riket hadde enormt mye større formuer enn selv de rikeste i Hellas. Xenofon viste til rikdommen til enken til en som samlet inn penger i Troas (område i det moderne nord-vestlige Tyrkia) for den persiske guvernøren.¹³⁵ De Ste. Croix regnet denne formuen om til 300-400 talenter (1.2 til 1.8 millioner drakmer).¹³⁶ Det er større enn noen gresk formue i før-romersk tid. Hipponikus, sønn av Kallias, på 420-tallet i Aten, blir av Lysias sagt å være den rikeste grekeren i sin tid med sine

¹³¹ Oliver 2007, s. 83-87

¹³² Herod. 7.102.1

¹³³ de Ste. Croix 1981, s. 117

¹³⁴ Ando 2018, s. 6

¹³⁵ Xen. Hell. 3.1.27-28

¹³⁶ de Ste. Croix 1981, s. 118

skarve 200 talenter.¹³⁷ Også de makedonske kongene, Syrakus og spesielt Egypt, var mye rikere enn fastlands-Hellas.¹³⁸

Kårene var ikke enkle i den antikke attiske jordbruksøkonomien. Oliver viser til utregninger som slår fast at det krevde ca. 48 dagsverk per hektar (10 000m²) å produsere korn. Han viser til en diskusjon i litteraturen som estimerer at mellom 20% og 50% av Attika besto av dyrkbar jord.¹³⁹ Herodot beskrev det greske klimaet som gunstig. Andre land, mente han, var preget av enten for mye varme eller for mye kulde, mens Hellas mente han var velsignet med et ideelt klima.¹⁴⁰

Bresson er enig i at Hellas er et land bestående av et gjennomsnittlig ideelt klima til å dyrke det meste, men at det også er påvirket av store variasjoner, spesielt i nedbør. I en gresk region kunne nedbørsmengden variere med over 100% fra år til år. Han viser til utregninger som tyder på at ca. 6 ganger i århundret hadde man katastrofalt lite nedbør. Med handel og innlandsproduksjon opplevde ikke grekerne i klassisk og hellenistisk tid ødeleggende og store sultkatastrofer, men hyppig kornmangel vil ha rammet samfunnet skjevt i henhold til klassetilhørighet. De lavere klassene vil ha blitt påvirket av høyere dødstall, underernæring og større barnedød. Det var ikke tilfeldig at de rike i gresk litteratur av og til ble referert til som «de fete».¹⁴¹ Basert på antallet folk som mistet borgerrettigheter i oligarkiet på slutten av 300-tallet fvt. er det også estimert at mellom 25% og 40% av den attiske befolkningen hadde land som ikke holdt et subsistensminimum og at så mange som 5 000 borgere ikke eide noe land i det hele tatt.¹⁴²

De Ste. Croix påsto at Aten var ganske unike i at de måtte importere det meste av maten sin og alt av treverk og metaller. Det eneste unntak var sølv og bly, som de fikk fra gruvene i Laurion.¹⁴³ Aten hadde et omfattende byråkrati bygd opp rundt import av korn, som viser hvor viktig dette var for bystaten. Det er estimert at så mye som to tredjedeler av kornet til Aten ble importert, men dette er vanskelig å vite eksakt.¹⁴⁴ Det var også regler på at to tredjedeler av kornet som kom til Pireus måtte selges i Aten.¹⁴⁵ Demostenes hevdet at atenerne var det folkeslaget som importerte mest korn av alle.¹⁴⁶ Aten hadde 35 *sitophylakes* (kornvoktere), valgt ved loddtrekning, som skulle sørge for at alle salg av korn skjedde på en rettferdig måte,

¹³⁷ Lys.XIX.48

¹³⁸ de Ste. Croix 1981, s. 119

¹³⁹ Oliver 2007, s. 75

¹⁴⁰ Herod. 3.106.1

¹⁴¹ Bresson 2016, s. 64-69

¹⁴² Oliver 2007, s. 81

¹⁴³ de Ste. Croix 1981, s. 294

¹⁴⁴ Oliver 2007, s. 16-18

¹⁴⁵ Oliver 2007, s. 25

¹⁴⁶ Dem.20.31

at prisene var korrekte og foregikk ellers i henhold til lovene.¹⁴⁷ På grunn av det store behovet for mat var det stor ære tilknyttet de fra overklassen som brukte sine ressurser på å skaffe korn til Aten. Spesielt på slutten av klassisk tid og over i hellenistisk tid får man mange innskrifter som ærer individer for dette.¹⁴⁸ Et eksempel er en innskrift datert til ca. 337 fvt., som omhandler ærer til en hvis navn ikke har overlevd fra Salamis for bl.a. å ha skaffet korn fra Egypt.¹⁴⁹

Det må likevel påpekes at Aten vokste frem som et økonomisk handelssentrum i Middelhavsregionen. Spesialisering førte til at de ble sentrum for produksjon og varehandel.¹⁵⁰ Aten blomstret økonomisk under den klassiske storhetstiden både før og etter peloponneserkrigen. Lønnsnivået og velstand (også for underklassene, inkludert slaver) blomstret til nivåer man ikke så siden frem til moderne tid.¹⁵¹ Under det som kalles «den atenske gullalderen» (perioden mellom perserkrigen og peloponneserkrigen på 400-tallet fvt.) opplevde man enorme innovasjoner innen kunst, kultur, militæret osv. Befolkningen ble større og Aten var en populær destinasjon for økonomiske migranter, og Aten grunnla nye kolonier andre steder. Ober skriver at dette kom av økende og mer variert spesialisering i Aten, men også i Hellas generelt.¹⁵² Jeg skal senere se på konsekvensene denne blomstringen hadde for klasserelasjonene i Aten.

Til tross for sine dårlige økonomiske kår klarte demokratiet å opprettholde store statlige utgifter gjennom denne perioden, selv om det var store problemer med økonomien til tider (spesielt etter nederlaget i peloponneserkrigen). Hvor fikk dette antikke demokratiet sine inntekter fra? Harding lister dem opp som følgende:¹⁵³ Sølvgruvene i Laurion var som sagt svært viktige. Attiske sølvmynter var berømte for sin kvalitet og måtte sjekkes for forfalskninger.¹⁵⁴ Aten hadde en 2% avgift på import og eksport. Eiendommen til de som ble dømt til eksil eller fratatt borgerretter ble solgt, og fortjenesten tilkom staten. Overskuddet fra hellige steder tilkom også staten. Videre tilkom liturgiene, eisfora og epidosis. Disse begrepene skal jeg nå forklare litt nærmere, da de er sentrale for eierklassens forhold til bystaten og folket for øvrig i Aten.

4.3 Liturgiene, eisfora, og epidosis

Her gjengir Xenofon det Sokrates sa i en samtale med den rike landeieren Kritoboulos.

¹⁴⁷ Oliver 2007, s. 29

¹⁴⁸ Oliver 2007, s. 42

¹⁴⁹ IG II² 283

¹⁵⁰ Ober 2015, s. 123-124

¹⁵¹ Ober 2015, s. 303

¹⁵² Ober 2015, s. 205-206

¹⁵³ Harding 2015, s. 87 ff.

¹⁵⁴ TDGR 2 45

[...] I notice that the State is already requiring great expenditure from you on things like horse-rearing, financing choruses and athletic competition, and on administration: and if there should be a war, I'm sure that they will make you pay an almost unbearable amount of tax. And if you give the impression of not doing enough in any of these areas, I have no doubt the Athenians will retaliate as severely as if they had caught you stealing from them.¹⁵⁵

I et moderne demokrati har man som regel en inntektsskatt, som alle må betale, ofte også progressiv beskatning slik at de rike betaler mer skatt enn de fattige. I antikken var det ikke slik. Folk flest arbeidet ikke for en inntekt de kunne beskattes på. Og beskatning av de som så vidt holdt et subsistensminimum hadde blitt sett på som svært tyrannisk i det atenske demokratiet. Det man hadde i stedet var liturgier, eisfora og epidosis. Disse verktøyene sikret at de rike bidro til staten og offentligheten. Jeg skal vise nærmere til hva dette gikk ut på.

Liturgier kommer fra det greske ordet *leitourgiai*, som betyr omtrent «verker for folket». Ordet må ikke forveksles med det senere kirkelige begrepet, som ble den nye betydningen til ordet i tidlig middelalder. Dette var en ekstra plikt pålagt de aller rikeste. Man ble valgt ut eller man tok det på seg frivillig. Det var teknisk sett ikke en skatt, men et hendig verktøy som utnyttet de rikes *philotimia* (kjærlighet til ære). Harding påpeker likevel at det var en effektiv måte å distribuere rikdom på og at det måtte ha blitt opplevd som en skatt. Det lå en viss ære i å gi til samfunnet på denne måten, men siden det for det var meste obligatorisk, lå det ikke så mye ære i det. Det var en plikt som måtte utføres.¹⁵⁶ Veyne slutter seg også til denne tolkningen.¹⁵⁷

Det kunne likevel brukes som karaktervitne i rettstaler. Isaios viste til at Karides ikke kunne tilkjennes arven etter Nikostratus, blant annet siden han hverken hadde utført eisfora eller liturgier til staten.¹⁵⁸ Vi ser også i en rettstale av Lysias at en rikmann kunne hevde i sitt forsvar at eiendommen hans ikke burde konfiskeres, for da kan han ikke bidra til staten i fremtiden.¹⁵⁹ Millett påstår at slik *quid pro quo* var vanlig. En rikmann kunne altså argumentere for at juryen, som besto av tilfeldige borgere, burde tenke på sin selvinteresse. En dom i favør av ham ville også være i favør av staten og folket.¹⁶⁰ Det var stor skam tilknyttet det å ikke betale det du lovte å betale.¹⁶¹

¹⁵⁵ Xen. Oec. 2.8

¹⁵⁶ Harding 2015, s. 89

¹⁵⁷ Veyne 1992, s. 76

¹⁵⁸ Isa. 4-29-30

¹⁵⁹ Lys. 21.12-14

¹⁶⁰ Millett 1998, s. 232

¹⁶¹ Veyne 1992, s. 90

Det var rundt 100 liturgier som ble utført i det klassiske Aten hvert år. De fleste var tilknyttet finansiering av religiøse høytider, festivaler, idrettsarrangementer eller lignende, men det var også knyttet til militære finansieringer. Spesielt viktig var triarkiet, som gikk ut på å kommandere og finansiere et skip i et år. Det var et minimumsnivå for hva man måtte bruke på en liturgi, men det var ikke noe maksimumsnivå, og det var mye ære tilknyttet det å bruke mye mer enn det man måtte.¹⁶² Det ser vi for eksempel i samme rettstale som tidligere av Lysias. Her forsvarer den tiltalte seg med å vise til at han hadde brukt penger på liturgier langt utover minimumsgrensa.¹⁶³ Overklassen var beskyttet ved at man ikke kunne bli pålagt mer enn én liturgi per år, og man kunne ikke bli pålagt en liturgi to år på rad.¹⁶⁴

Eisfora var en ekstraordinær skatt lagt på eiendom for nødtilfeller. Ordet betyr «innbetaling». Dette var gjerne for uventede militære utgifter. Det er mye som tyder på at det skulle ganske mye til for å stemme for å bruke dette. Man tok en prisantydning på de rikeste eiendommene i Attika og så måtte alle betale en andel målt utfra hvor stor utgiften ble.¹⁶⁵ På Demostenes sin tid skal det ha vært eiendom for totalt 6 000 talenter (36 000 000 drakmer).¹⁶⁶ Den første nedskrevne gangen vi vet om at dette ble brukt var i 428/427 fvt. under peloponneserkrigen der Aten samlet inn 200 talenter for krigen mot Sparta.¹⁶⁷

Epidoseis var ikke noe man ble pålagt å utføre, men noe man utførte på egen hånd, noe ordet også betyr. Premien for dette var offentlig anerkjennelse, gjerne gjennom æresinnskrifter.¹⁶⁸ Dette var som regel også for å bøte på ekstraordinære utgifter. Måten det fungerte på var at man kalte inn til et møte i folkeforsamlingen. De som ville, reiste seg og erklærte hva man ville gi.¹⁶⁹ Selv om disse donasjonene var frivillige for individet, ble det nok forventet at *noen* kom til å reise seg når man hadde kalt inn til møtet. I et forholdsvis lite samfunn som det attiske, var befolkningen fullstendig klar over hvem i befolkningen som var mer bemedlede enn andre. Selv om donasjonene var frivillige, gjorde nok ikke medborgerne det lett for de rikeste å gå ut uten å gi sitt bidrag. Veyne mener at den underliggende trusselen bak *epidosis* var «class guerilla warfare».¹⁷⁰

¹⁶² Finley 1983, s. 36

¹⁶³ Lys. 21.1-5

¹⁶⁴ Harding 2015, s. 90

¹⁶⁵ Harding 2015, s. 88-89

¹⁶⁶ Dem. 14.19

¹⁶⁷ Thuc. 3.19

¹⁶⁸ Harding 2015, s. 91

¹⁶⁹ Dem. 21.160-161

¹⁷⁰ Veyne 1992, s. 97

4.4 Hvordan overklassen definerte seg selv og deres ideologiske klassekamp

4.4.1 Klassekamp fra overklassen og hegemoni

Jeg definerte innledningsvis overklassen som de som eide land, antikkens hovedsakelige produksjonsmiddel. Det var denne gruppen mennesker som eide den attiske jorden, som skrev den antikke attiske litteraturen og som betalte liturgiene. De trengte ikke å jobbe selv, uavhengig av om de faktisk gjorde det eller ikke. Liturgiene ser ut til å ha vært en sentral del av hvordan overklassen identifiserte seg selv, og Hansen skrev at det var skillet mellom de som betalte og ikke betalte liturgier som var det ekte klasses skillet.¹⁷¹ Inntrykket av at liturgi-ansvar er synonymt med å tilhøre overklassen bekreftes også i kildene, f.eks. Demostenes¹⁷², Lysias¹⁷³ og Aristoteles.¹⁷⁴

De Ste. Croix viste til to typer ideologisk klassekamp bedrevet av overklassen. For det første var det simpel vold og terror, som vi senere skal se i forbindelse med de to oligarkiske kuppene i klassisk tid. Dette eksisterte for å lære underklassene at de ikke har noe annet valg enn å underkaste seg.¹⁷⁵ Holdningen uttrykkes svært godt av den senere romerske juristen Gaius Cassius i en diskusjon rundt om man skulle gjennomføre henrettelsen av alle 400 slavene til Pedanius Secundus, da det var reglene i romersk lov at dersom en mann ble drept av sin slave, skulle alle slavene drepes. Bare det faktum at det var en diskusjon gjør det tydelig at flere i den romerske eliten synes det ville vært for hjerteløst. De ble henrettet til tross for massive protester fra underklassen. Secundus sa som en del av sin argumentasjon i favør av henrettelsene at «you will not hold scum like that in check except by intimidation».¹⁷⁶

Den mer avanserte formen for ideologisk klassekamp bedrevet av overklassen var å få underklassene til å akseptere sitt lodd i livet uten protest. Underklassene skulle ikke bare akseptere å bli styrt, men de skulle også like det. Disse baserer seg på inndelingen utviklet av den italienske marxisten Antonio Gramsci, henholdsvis dominans og hegemoni. Gramsci mente dette var to «nivåer» innenfor det marxistiske konseptet om overbygningen, som jeg forklarte ovenfor.¹⁷⁷ Forskjellen mellom de to formene kalte Althusser (en mann som var sentral i å videreutvikle Gramsci sine ideer), for et undertrykkende statsapparat (altså den delen som utvikler vold og terror), og så det ideologiske statsapparatet (eller ISA). Oppgaven til ISA er å rettferdiggjøre det nåværende samfunnet som det beste. Althusser viste f.eks. til juss, politikk,

¹⁷¹ Hansen 1991, s. 109-110

¹⁷² Dem. 21.153

¹⁷³ Lys. 27.10

¹⁷⁴ Arist. Pol. 1291a33-b1

¹⁷⁵ de Ste. Croix 1981, s. 409

¹⁷⁶ Tac. Ann. 14.42-45

¹⁷⁷ Gramsci 1971, s. 12

fagforeninger, sport, kunst, osv. som slike.¹⁷⁸ Rollen til disse er «the reproduction of the relations of production».¹⁷⁹ Dette relaterer tilbake til det jeg tidligere sa om basis og overbygning i Marx. Mye av det Althusser nevner er selvsagt ikke særlig relevant til antikken, men antikken hadde sine egne varianter av disse institusjonene, og viser, som Rose skrev, hvor enormt dette ideologiske apparatet er.¹⁸⁰ I en lengre oppgave skulle jeg ha gått nærmere inn på Gramsci og Althusser enn det som gjøres her, men det er det ikke plass til i denne oppgaven. Gramsci og Althusser skrev også helt spesifikt om den moderne kulturen. Konseptet ble godt summert opp av de Ste. Croix her:

An essential function of the ideology of a ruling class is to present to itself and to those it rules a coherent world view that is sufficiently flexible, comprehensive and mediatory to convince the subordinate classes of the justice of its hegemony.¹⁸¹

Dette var også et fenomen i andre historiske perioder enn den antikke. Den marxistiske historikeren Rodney Hilton skrev f.eks. om de engelske småbøndene i middelalderen at

For the most part, in so far as one has evidence at all, the ruling ideas of medieval peasants seem to have been the ideas of the rulers of society as transmitted to them in innumerable sermons about the duties and the characteristic sins of the various orders of society.¹⁸²

Den mest vanlige formen for denne typen klassekamp vi finner i det antikke Hellas er konseptet om at det kun var en type menneske som var skikket til å styre, og at denne oppgaven best overlates til dem, som naturligvis var overklassen. Dette blir gjerne sagt rett ut også, og det er det mange eksempler på. Aristoteles frontet et slikt synspunkt gjentatte ganger.¹⁸³ En slik type ideologi er antagelsen om at egnetheten din til å styre kommer fra hvilken familie du er født inn i. Denne typen finner vi ikke så mye av her, da den hører mer til arkaisk tid og før. Den andre typen derimot, antagelsen om at egnetheten din til å styre kommer av at man besitter den rette typen kunnskap, utdannelse og evner som gjør at man passer til den typen arbeid, finner vi mye av. Selvsagt vil denne typen menneske som regel tilhøre overklassen, da disse var de eneste med tilgang på den type ressurser, og som ikke trengte å arbeide for å leve.¹⁸⁴ Det var dette tankesettet Rose omtalte når han skrev at fordi en overklasse vil overbevise både seg selv og

¹⁷⁸ Althusser 2002, s. 95-97

¹⁷⁹ Althusser 2002, s. 124

¹⁸⁰ Rose 2012, s. 237

¹⁸¹ de Ste. Croix 1981, s. 411

¹⁸² Hilton 1975, s. 16

¹⁸³ Arist. Pol. 1301a25-b3, 1316a39-b13, 1318a11-26

¹⁸⁴ de Ste. Croix 1981, s. 411

andre om sin egen fortreffelighet, projiserer de en utopisk visjon som er designet for å støtte overklassen og appellere til majoriteten, samtidig.¹⁸⁵

Selve faktumet at dette ikke egentlig var sant, mente Rose, var en trussel, som gjorde at dette var en ideologi man måtte spre gjennom sitt hegemoni. De kunne til og med påstå at de var etterkommere av greske helter og guder, som forsvarte deres posisjon som «de beste» og deres eierskap av så godt som alt land før Solon og de etterfølgende reformene i den arkaiske perioden.¹⁸⁶ Samtidig dyrket de en ideologi om likhet og brorskap. Dette var en av klassekampens mange kontradiksjoner, nemlig aristokratens kontradiksjon mellom å stå frem som det beste individet og avhengigheten av at aristokratene fungerte sammen som klasse. De var avhengige av nettopp kontrollen over andres arbeid for deres fritid og velstand.¹⁸⁷

Denne typen argumentasjon finner vi mye av i Platon. Det høres kanskje ut som om han argumenterte for et oligarki, noe Platon selv ville ha benektet ganske sterkt, men kun i den forstand at han ikke ville gi politisk makt til overklassen basert på eiendomskrav som sådan. Han ville gitt den politiske makten til de som var intellektuelt kvalifisert og utdannet, og som hadde fritiden til det. Ifølge Platon var det altså ikke bare et arvelig aristokrati eller en overklasse basert på eiendom. I *Staten* ønsket han et aristokrati basert på et utdanningssystem som alle skulle ta del i, og i *Lovene* ønsket han et styre basert på eiendom, men alle eiendomsklasser skulle være likt representert, og ingen skulle ha for mye eller for lite eiendom. Selv i eliten var det altså ikke alle som kjørte den aristokratiske linjen. Sofistene, for eksempel, var de som vektla utdanning og reiste rundt og tilba utdanning mot betaling. De anerkjente at enkelte hadde naturlige evner, men at utdanning var mye viktigere. Rose skrev hvor ødeleggende dette var for den aristokratiske ideologien, da sofistene gikk til angrep mot fundamentene i deres ideologi. De produserte en del «nye menn» i politikken, blant annet Kleon. Sofistene og deres elever ble kraftig angrepet i samtiden som folk som lærte mot betaling og kun lærte bort spissfindigheter og retoriske knep. Også Platon gikk til angrep mot sofistene, selv om han unektelig delte en del av deres tankesett.¹⁸⁸ Jeg skal ikke gå dypt inn i de diverse filosofiene i Hellas, men jeg viser kort til sofistene for å vise at ideologien til overklassen ikke sto fullstendig uimotsagt i samtiden.

Mer overklasseideologi finner vi i en svært spennende diskusjon mellom Alkibiades og Perikles, sitert av Xenofon.¹⁸⁹ Xenofon sa ikke med sikkerhet at denne samtalen fant sted, men

¹⁸⁵ Rose 2012, s. 47

¹⁸⁶ Rose 2012, s. 207

¹⁸⁷ Rose 2012, s. 209-211

¹⁸⁸ Rose 1995, s. 338-341

¹⁸⁹ Xen. Mem. 1.2.40-47

at det er basert på en historie. Det kan også se ut som om Xenofon siterte Alkibiades her for å distansere ham fra Sokrates, som antagelig ble dømt delvis for å oppdra oligarker som Alkibiades. Budskapet er uansett klart og er i tråd med andre ting vi vet om Alkibiades, nemlig at han sto bak det kortlevde oligarkiske kuppet i 411 fvt. Tukydid tillia også Alkibiades en tale i Sparta der han beskrev demokratiet som «en alment kjent dårskap» [sic].¹⁹⁰ Samtalen reflekterer overklasse-synspunktet frontet av Alkibiades, mot den demokratiske forkjemperen Perikles (som selvsagt også tilhørte overklassen). Alkibiades får Perikles til å gå med på påstanden: «And what is violence and lawlessness, Pericles? Isn't it when the stronger party compels the weaker to do what he wants by using force instead of persuasion?» Dette for å vise til at det er slik det foregår i oligarkier og tyrannier. Alkibiades bruker så dette argumentet for å underbygge påstanden om at dette også er det som skjer i demokratiet: «Then if the people as a whole uses not persuasion but its superior power to enact measures against the propertied classes, will that be violence rather than law?»¹⁹¹

Vanlige folk er altså ikke bare uegnet til å ta disse avgjørelsene, men det er heller ikke mer legitimt ovenfor overklassen når de gjør det enn når en tyrann tyranniserer sitt folk. Demokrati er et tyranni ovenfor et mindretall av samfunnet, altså. Overklassen ville selvsagt ikke ha styrt på den måten, da de som innehar den riktige utdanningen og kunnskapen selvsagt vil gjøre det som er best for alle, og ikke bare sikre sine egne interesser. Dette synspunktet finner vi også i Pseudo-Xenofon.¹⁹² De Ste. Croix skrev ganske presist at denne ideologien blir «even more subtle and interesting when we find the governing and exploiting class seeking to persuade not merely the exploited classes but also itself that its dominance is both justified in principle and benevolent in practice.»¹⁹³ Ifølge Finley førte den demokratiske ideologien i Aten til at overklassen manglet vilje og var hindret av verdiene sine, i å utføre en mer gjennomført utnyttelse av underklassene.¹⁹⁴ Som diskusjon rundt senere hendelser i denne oppgaven kommer til å vise, mener jeg dette er en feil gjengivelse av situasjonen. Overklassen gjennomførte f.eks. to kupp i Aten.

4.4.2 Ideologi rundt slaveri

I tillegg til dette kom ideologien som eksisterte fra overklassen rundt slaveri. Jeg skal ikke gå for mye inn på det her, men det er relevant, siden det ikke alltid refererer til den juridiske tilstanden, men også til den mentale tilstanden som gjør at folk blir slaver. Xenofon, for

¹⁹⁰ Thuc. 6.89

¹⁹¹ Xen. Mem. 1.2.40-47

¹⁹² Ps-Xen. Ath. Pol. 1.1-1.3

¹⁹³ de Ste. Croix 1981, s. 415-416

¹⁹⁴ Finley 1985, s. 60

eksempel, skrev at man kan være slave til f.eks. overspising, drikking, sex eller feilslåtte ambisjoner.¹⁹⁵ Platon er en åpenbar kandidat for støtte av slaveriet. Han skrev f.eks. i *Staten* at de som arbeider med hendene får en dårligere mental tilstand og blir dårlig til å kontrollere sine lyster og dyriske behov. Den naturlige konklusjonen blir da at «if we want someone like this to be under the same kind of rule as the best person, we say he must be the slave of that person, don't we, since the best person has the divine ruler within him?»¹⁹⁶

Det er altså til det beste for begge disse individene at den dårligere personen er den andres slave. Aristoteles var enda mer direkte på ideen om naturlige slaver. Han skrev rett ut at det allerede ved fødselen var bestemt av naturen at noen var slaver og noen ikke var slaver. At noen er ment til å styre, og andre til å bli styrt. De som er ment til å være slaver og ikke til å styre samfunnet er folk som har en kropp egnet for arbeid, men et sinn egnet til å bli styrt.¹⁹⁷ Og det var best for alle parter om man fulgte sin naturlige intenderte rolle.¹⁹⁸ Men Aristoteles innrømte også at det i praksis ikke alltid var slik at de som var slaver eller frie naturlig var henholdsvis slaver eller frie. Noen ble slaver gjennom rent militære metoder. Han viste til at det var en betydelig diskusjon på hans tid rundt rettferdigheten og lovmessigheten rundt å holde de erobret i krig som slaver.¹⁹⁹

Dette tankesettet vekker lett avsky hos en moderne leser, da vi lever i en verden der vi blir lært opp til å tenke at alle er verdt like mye, at ingen er født naturlig bedre enn andre og at slaveri er et onde fra fortiden. Eller er dette tankesettet egentlig så fjernt? Moderne slaveri er på ingen måte eliminert. Det er estimert at 40 millioner mennesker er slaver i dag.²⁰⁰ Så sent som i 1854 gjentok den amerikanske slaveeieren George Fitzhugh budskapet, og sa at

Men are not "born entitled to equal rights!" It would be far nearer the truth to say, "that some were born with saddles on their backs, and others booted and spurred to ride them," - and the riding does them good.»²⁰¹

Han trakk linjene tilbake til antikken, og sa at

it is domestic slavery alone that can establish a safe, efficient and humane community of property. It did so in ancient times, it did so in feudal times, and does so now, in Eastern Europe, Asia and America. Slaves never die of hunger; seldom suffer want.²⁰²

¹⁹⁵ Xen. Oec. 1.21-22

¹⁹⁶ Plat. Rep. 590c-d

¹⁹⁷ Arist. Pol. 1254b2-1255a2

¹⁹⁸ Arist. Pol. 1252b2-16

¹⁹⁹ Arist. Pol. 1255a3-20

²⁰⁰ Hodal 2019

²⁰¹ Fitzhugh 1854, s. 179

²⁰² Fitzhugh 1854, s. 47-48

De Ste. Croix påpekte at det går en linje fra Aristoteles sine ideer om at alle slaver burde bli lovet frihet til slutt²⁰³ og at slaven har godt av «samarbeidet» med sin herre²⁰⁴ til ideen om at «mindre utviklede» nasjoner må læres opp og «beskyttes» av de mer utviklede nasjonene. Dette er bærebjelken i moderne imperialism, selv om doktrinen om naturlig slaveri ikke var vanlig i antikken, og ble brukt mer om folkeslag (barbarene) enn individer og «raser».²⁰⁵ Finley påpekte at de greske holdningene til slaveri, krystallisert inn i det senere romerske lovverket, utgjorde det juridiske grunnlaget for den transatlantiske slavehandelen og dermed utgjorde en lang kontinuitet.²⁰⁶

Slaveriet ble formelt avskaffet, men, som Engels skrev, forsvant slaveriet, «[but] in dying it left behind its poisoned sting – the stigma attaching to the productive labor of freemen.»²⁰⁷ Tankegangen om at enkelte folkeslag er bedre enn andre, at menn er bedre egnet enn kvinner, at noen individer er bedre egnet enn andre til å styre, er fortsatt tankesett som lever i beste velgående i dag og er høyaktuelle problemstillinger. Tankegangen til Aristoteles og Platon m.m. lever enda, om kraftig modifisert etter dagens økonomiske system. Slaveri er relativt sett veldig nylig avskaffet i verdenshistorien, men er fortsatt noe som eksisterer på verdensbasis. Det er anslått at rundt 40 millioner mennesker lever i en form for moderne slaveri, cirka 25 millioner av disse i en eller annen form for tvangsarbeid. Det er flere enn alle slavene i den transatlantiske slavehandelen. Dette er bare estimater, siden dette naturlig nok ikke er en veldig oversiktlig sektor.²⁰⁸ Så selv om slaveri i dag stort sett er forbudt og sett ned på av de fleste, er det fortsatt et omfattende fenomen, og på ingen måte noe vi har kvittet oss med i dag. Også Carlsson påpeker dette og siterer fortsatt systematisk diskriminering mot kvinner, og omfattende moderne slaveri. Forskjellen ligger i at datidens slaveri var åpent og akseptert, mens det i dag er forbudt og «skjult». Den økonomiske og klassemessige rollen som slaver oppfyller i dag er stort sett den samme som da, nemlig billig produksjon av varer og tjenester.²⁰⁹

4.4.3 Landeieren og arbeideren

Bildet vi har av den antikke overklassen, er altså den rike landeieren. Det var disse menneskene som kunne «leve uten stadig slit, som frie menn, men med måtehold». Fritid var et sentralt konsept for Aristoteles (og andre) og en viktig egenskap for de beste menneskene. De ideelle styrerne til Aristoteles kunne ikke jobbe selv.²¹⁰ I hvert fall ikke med manuelt arbeid eller

²⁰³ Arist. Pol. 1330a23-33

²⁰⁴ Arist. Pol. 1260a33-b7

²⁰⁵ de Ste. Croix 1981, s. 417

²⁰⁶ Finley 1980, s. 86-87

²⁰⁷ Engels 1962, s. 82

²⁰⁸ Hodal 2019

²⁰⁹ Carlsson 2010, s. 289-290

²¹⁰ Arist. Pol. 1326b30-32

handel. «En slik tilstedeværelse er nemlig uverdigg, og et hinder for høyere interesser.» Men de kan heller ikke jobbe med jordbruk, «for man må ha fritid om man både skal kunne dyrke frem de beste egenskaper og gjøre en innsats i politikken.» Denne gruppen skal også eie all eiendommen.²¹¹ Her bekreftet Aristoteles vår rike landeiende klasse.

De som måtte bruke sin tid på å arbeide, for seg selv eller for andre, hadde ikke fritid. Pseudo-Xenofon påpekte også at vanlige folk ikke kunne ta utdanning fordi de var fattige, og følgelig led de av «the greatest ignorance, ill-discipline, and depravity».²¹² Fritid var essensielt for å kunne være fri og delta i politikk. Det samme poenget ytret Sokrates, som gjengitt av Xenofon. Her forklarte han hvorfor fysisk arbeid hadde fått et dårlig rykte. Han gjenga et dystert bilde av det arbeidende vesenet. De som arbeider:

are forced to be sedentary and spend their time out of the sunlight, and sometimes even to spend their days by the heat of a fire. As a result their bodies are ruined, and this physical debilitation is accompanied by considerable weakening of their minds too. These so-called manual crafts give people no time to bother with friends or country, and consequently their practitioners are thought to be bad at dealing with friends and at defending their countries.²¹³

Platon gir heller ikke noe positivt bilde av den som må arbeide for å leve. Han beskrev dem som: «People of no natural excellence, whose minds are stunted and maimed by menial tasks in the same way as their bodies are deformed by their occupation or profession.»²¹⁴ De Ste. Croix viste til at det var mennene som slapp dette, frigjort fra arbeid, som produserte så godt som alt av kunnskap, filosofi og kunst som vi har fra det antikke Hellas. Dette kunne de fordi de levde som parasitter (i den økonomiske betydningen) på andres arbeid.²¹⁵ Det må nevnes at det ikke nødvendigvis er lett å trekke grensen mellom hva som er kunst og hva som er arbeid. Det går nødvendigvis veldig mye arbeid inn i f.eks. en statue. Poenget er om man måtte lage statuen for å leve eller ikke. Det var i realiteten kun de med fritid en politisk karriere var åpen for. Politikeryrket var en fulltidsjobb, og kunne ikke utøves hvis man i tillegg var avhengig av å jobbe på gården, som dagarbeider (smed, murer, snekker osv.) eller som handelsmann.²¹⁶ Dette kommer også frem i *The Suppliants* av Euripides. Der sa en oligarkisk anlagt budbringer

²¹¹ Arist. Pol. 1329a1-16

²¹² Ps-Xen. Ath. Pol. 1.5

²¹³ Xen. Oec. 4.1-4.7

²¹⁴ Plat. Rep. 495d-e

²¹⁵ de Ste. Croix 1981, s. 115

²¹⁶ de Ste. Croix 1981, s. 124

fra Teben at «a poor farmer, even if he were not unschooled, would still be unable from his toil to give his mind to politics.»²¹⁷ Euripides hadde en lignende beskrivelse i *Orestes*:

he was not handsome in appearance, but a brave man, rarely coming in contact with the town or the circle in the market-place; a farmer—and they are the only ones who preserve our land—but clever, and eager to grapple with the arguments, his character without a blemish, his walk in life beyond reproach.²¹⁸

Her ser vi en noe mer positiv beskrivelse, men ikke mye. En bonde uten særlig politiske kunnskaper eller kontakter, som heller ikke var pen å se på. Like fullt var han en nødvendig del av bystaten, og levde et godt liv innenfor de rammene en i underklassen kunne leve i. I dette tilfellet kunne han til og med snakke overbevisende i en forsamling. Simonton beskriver personen som settes opp her som en som dyrker jorden og som beskytter den i krig, men som det forventes at skal holde seg unna politikken.²¹⁹

Oligarkene visste at oligarki ikke var populært, og at man derfor måtte hindre ansamlinger av personer som kunne høre om demokrati, et system som ville vært mye mer attraktivt for mesteparten av befolkningen, som tilhører underklassen. Dette kommer frem av en hendelse som Tukydid gjenga, da atenerne dro til Milos, men fikk ikke snakke foran folket, men kun foran de få på toppen. Dette fordi (mente atenerne) overklassen var redde for at folket skulle bli lokket over til demokratiet.²²⁰ Det var flere lignende episoder. F.eks. under opprøret på Mytilene, der folket ikke fikk forhandle med atenerne før de bevæpnet seg og krevde denne retten selv.²²¹

Det var land som var rikdomskilden til så godt som alle i overklassen i Aten (og antikken ellers). Rikdom fra andre kilder var pinlig, noe vi har eksempler på at det ble gjort narr av. Aristofanes gjorde narr av de nye sentrale skikkelsene i statsapparatet som lærselgere, gjeter og pølse-selgere.²²² Dette var en anklage som ofte ble rettet mot figurer som var «demagoger», en anklage gjerne rettet mot elitemedlemmer som var sympatiske mot folket. Den mest kjente av disse var nok Kleon, en av dem Aristofanes viste til som lærselger (muligens en overdrivelse) ovenfor, til tross for at han var en fulltidspolitiker. Disse ble sett på som klasseforrædere, og derfor ble de omtalt på denne måten.²²³ De Ste. Croix viste også til at selv om du hele ditt liv hadde levd i velstand og brukte all din tid på politikk fordi man hadde fritid til det, så kunne

²¹⁷ Eurip. Supp. 420-422

²¹⁸ Eurip. Ores. 920-930

²¹⁹ Simonton 2017, s. 170

²²⁰ Thuc. 5.84-5.85

²²¹ Thuc. 3.27

²²² Arist. Knights 128-143

²²³ de Ste. Croix 1981, s. 290

likevel din far, farfar (eller lenger bak) yrke bli brukt mot deg. Hvis din far lagde instrumenter (en anklage brukt mot taleren Isokrates), var det pinlig.²²⁴ De Ste. Croix innrømmet at det var unntak. Vi vet at noen enkeltindivider faktisk fikk sin rikdom fra handel eller industri, men ble så landeiere.

Det er vanskelig å få det som tilsynelatende var en gjennomgående forakt for alle som måtte arbeide, som ble sett på som uintelligente, ødelagte vesener som ikke fungerte til private eller offentlige oppgaver, til å passe med idoliseringen av bonden vi ser i mye antikk litteratur. Vi må huske disse forfatternes klassebakgrunn sammenholdt med det Gramsci skrev: «All men are intellectuals [...]: but not all men have in society the function of intellectuals».²²⁵ De som måtte arbeide i Aten var naturligvis ikke generelt dummere eller lavere vesen enn de i klassen til Xenofon, Aristoteles, osv. Men deres rolle i samfunnet og utdanning var en helt annen, og de kunne ikke gå til motangrep på holdningene som ble presentert mot dem. Vi skal nå gå over til å se på *Oeconomicus* av Xenofon, som fronter mange holdninger sentrale for denne diskusjonen.

Boken er en samtale mellom Sokrates, den rike jordeieren Kritoboulos og en annen rik jordeier ved navn Isomakus. Den engelske tittelen er «The Estate-Manager» og handler om hvordan man skulle drive en større eiendom. Den starter med at Sokrates hevdet at det å drive en eiendom var en kunnskap på lik linje med medisin eller snekker-yrket.²²⁶ Etter å ha sagt at de ikke kunne drive med fysisk arbeid, slik som jeg siterte tidligere, ble spørsmålet mellom Sokrates og Kritoboulos: hva var det egentlig passende for menn som dem å drive med? Sokrates dro frem kongen av Persia, antagelig den rikeste personen grekerne visste om på den tiden, som et eksempel de kunne følge. Kongen så visst på jordbruk og krigskunsten som de beste tingene man kunne drive med. En ting var at kongen fulgte nøye med på militæret. Det var ikke så overaskende. En annen ting var at han visstnok også lagde vakre hager fylt opp med vakre trær og blomster. «Even those who are very well off cannot distance themselves from agriculture».²²⁷

Det er også et av få eksempler på en sokratisk dialog der Sokrates for det meste var eleven, og ikke læreren. Isomakus lærte Sokrates om denne kunnskapen, og det var ingen grenser for hvor mye Xenofon lovpriste Isomakus. Grunnen til at Sokrates oppsøkte ham var

²²⁴ de Ste. Croix 1972, s. 234-235

²²⁵ Gramsci 1971, s. 9

²²⁶ Xen. Oec. 1.1

²²⁷ Xen. Oec. 4.7-5.1

fordi han angivelig ble kalt «Truly good» av alle i Aten.²²⁸ Sokrates tiltalte ham på et punkt slik:

your activities seem faultless to me, I swear. You contrive to be healthy, you take steps to keep fit, you train for war, you look after your wealth – and you put all this into practice at one and the same time!.

I tillegg var han visst en av de rikeste i Aten. Men Isomakus svarte rett etterpå at dette førte til at han ofte ble harselert med offentlig og at han konstant måtte forsvare seg.²²⁹ Det tyder kanskje på at ikke alle så på ham som den vandrende manifestasjonen av godhet likevel, og at kanskje kun eliten gjorde det. Dette etterlater et viktig spørsmål. Hvordan har det seg at de som arbeider med jordbruk for å forsyne seg selv og sin familie blir fysisk og mentalt ødelagt og ikke dugde til noe, mens de i overklassen som drev med jordbruk var eksemplariske mennesker hos eliten som skrev disse tekstene?

Dette er en tilsynelatende stor selvmotsigelse, men ikke hvis vi bruker klasseanalysen. Det er fordi, som de Ste. Croix påpekte, at idoliseringen av bonden vi ser gjennomgående i antikke tekster (særlig også senere hos romerne, f.eks. Cicero) var ikke egentlig av bonden, men av jordeieren. Det sentrale skillet var at bonden jobbet hele dagen på jordet fordi han måtte, for å forsyne seg selv og sin familie. Jordeieren fikk disse behovene dekket av andre. Han jobbet med jordbruk på sin fritid for de moralske og fysiske (det var moralsk riktig å være i god fysisk form) gevinstene det gav, ikke fordi økonomiske realiteter tvang ham.²³⁰ Dette er egentlig ikke så fremmed for oss i dag. Flere godt bemidlede sitter gjerne på knærne i hagene sine i dag også, men da er det for å ha en pen og pyntet hage, og for å dyrke gartnerkunsten, ikke fordi man er bonde eller gartner av yrke. Igjen ser vi fritid komme inn som en viktig kvalifikasjon for å kunne leve et fullverdig liv.

Austin og Vidal-Naquet påpekte at dette reflekterte Xenofon sin idealborger, altså en mann som både var kunnskapsrik om jordbruk og krig. Dette skulle i tillegg etterlate vedkommende nok fritid.²³¹ Hvis dette skal være mulig i praksis, kan ikke det bety at vedkommende skal drive grovarbeidet på gården selv, slik som Isomakus, idealpersonen.

²²⁸ Xen. Oec. 6.12-6.13

²²⁹ Xen. Oec. 11.15-11.25

²³⁰ de Ste. Croix 1981, s. 121

²³¹ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 169

5. Den arkaiske klassekampen

5.1 Solon sitt klassekompromiss

Etter dette [Kylon sitt kuppforsøk i 632/631 fvt.] fulgte en lang periode med politisk strid mellom overklassen og folket. Ikke bare var styret fullstendig oligarkisk, men de fattige, med kvinner og barn, var slaver under de rike. De gikk under betegnelsen peletai [en som henger ved en annen, oversetter brukte den upresise oversettelsen «husmenn» her] og «seksdelmenn», det var nemlig mot den leien de dyrket de rikes jord. All jord var i hendene på noen få, og hvis leien ikke ble avlevert, risikerte både jordarbeiderne selv og deres barn å bli bortført.²³²

Jeg velger å starte min etterforskning av den atenske klassekampen i arkaisk tid, rett før Solon kom med sine nyordninger, fordi det er her *Athenernes Statsforfatning* av Aristoteles begynner. Dette er en sentral kilde til hendelsene i Aten i perioden. Aristoteles skrev mye interessant om det jeg vil kalle eksplisitt, og til en viss grad organisert, klassekamp, som sitatet ovenfor klart viser. En strid med klarere basis i marxistiske klasser kan knapt tenkes. Folket kunne tolerere mye ifølge Aristoteles, men ikke alt. «De fattige er nemlig villige til å holde seg rolige selv uten adgang til hederspostene dersom de ikke blir utsatt for overgrep eller blir fratatt noe av sin eiendom.»²³³ Men krevde de egentlig litt mer?

Det er ikke sikkerhet rundt spørsmålet om Aristoteles skrev denne boken selv eller om det ble gjort av en elev.²³⁴ Jeg kommer til å omtale forfatteren som Aristoteles fordi det er mest praktisk, men dette er på ingen måte sikkert. Forfatteren siteres forskjellig i forskjellige verker. Den inneholder mye interessant informasjon, men den inneholder også «a certain amount of rubbish»,²³⁵ i form av unøyaktigheter, selvmotsigelser og feil. Det er ikke dermed sagt at den er fullstendig upålitelig, men den må leses med en klype salt. Boken baseres på Solons dikt, ulike dokumenter, og, ifølge Rhodes, en rekke forskjellige samtidige historieverk. Deriblant Herodot og Tukydid, som vi har tilgang på i dag.²³⁶ Jeg skal derfor vise til andre attiske kilder der jeg kan underveis for å utfylle kildegrunnet for diskusjonen.

Aristoteles skrev om langvarig kamp mellom «overklassen og folket». Det eksisterte tydeligvis en veldig tilspisset klassekamp i Aten før Solon sitt kompromiss. De fattige var gjeldsslaver for en liten gruppe som eide alle eiendommene.²³⁷ Mye tyder på at makten tilhørte

²³² Arist. Ath. Pol. 2.2

²³³ Arist. Pol. 1297a34-1297b11

²³⁴ Rhodes, 1984, s. 9

²³⁵ Rhodes, 1984, s. 12

²³⁶ Rhodes, 1984, s. 18-19

²³⁷ Arist. Ath. Pol. 2.1-2.3

en aristokratisk elite og gikk i arv.²³⁸ Aristoteles skrev at under dette systemet «reiste folket seg mot stormennene». Striden var tilspisset og langvarig før begge sider visst nok ble enige om å velge Solon som konfliktmegler i 594/593 fvt. Ifølge Aristoteles var Solon fra en elitefamilie, men i rikdom og eiendom tilhørte han «middelklassen». Solon la ifølge Aristoteles skylden for stridighetene hos de rike, som virker rimelig slik Aristoteles forklarte hendelsesforløpet.²³⁹ At denne situasjonen var en klassekamp virker mindre kontroversielt enn andre konflikter i antikken. Nafissi påpeker at denne konflikten oppfyller alle sin klassesdefinisjon, noe til og med Finley var enig i.²⁴⁰ Wood beskrev situasjonen i den før-soloniske perioden veldig godt slik:

Lords and peasants [...] increasingly confronted one another not as two opposed communities, but as *individuals* and as *classes*. The resulting balance of forces was inevitably unstable: on the one hand, a propertied class with economic and juridical superiority sufficient to squeeze the peasantry but lacking the unifying force, the check on intra-class competition and conflict, and the coercive support provided by a peasantry chafing at the bonds of personal dependence, the economic vulnerability of the smallholder aggravated by juridical restrictions.²⁴¹

Hvis man legger til det faktum at overklassen var fullstendig avhengig av underklassene militært, er det åpenbart hvor eksplosiv stemningen var i Aten. Det var denne situasjonen Solon sto ovenfor, og prøvde å løse. Van Wees sammenlignet aristokratene før Solons reformer med den italienske mafiaen i Sicilia og senere USA. Van Wees viser til hvordan aristokratene fikk kontroll over alle resursene og all jorden, og hvordan dette ledet til at resursene ble monopolisert hos overklassen, og de bestemte hvem som fikk ta del i dem.²⁴² På den måten var de arkaiske aristokratene like den moderne mafiaen, med deres økonomiske vinning på å kontrollere tilgang på nødvendige ressurser.

Det Solon konkret gjorde var å slette gjeld og han gjorde det forbudt å ta opp lån med sikkerhet i egen person. Interessant nok ser Aristoteles ut til å ha ment at Solon ikke gjorde noen av sidene fornøyde.²⁴³ Rose tar opp oppfinnelsen av mynter som en faktor, som antagelig kom i den siste halvdel av 500-tallet fvt., noe i etterkant av den soloniske krisen. Bevissituasjonen gjør det usikkert når penger begynte å bli brukt i Aten. Rose påpeker likevel at dette vil ha gjort det veldig mye enklere å holde oversikt over gjeld og å lagre penger i store mengder for overklassen. Før ville gjeld ha vært en mye vagere størrelse. Pengesystemet i gull

²³⁸ de Ste. Croix 1981, s. 279-280

²³⁹ Arist. Ath. Pol. 5.1-5.3

²⁴⁰ Nafissi 2004, s. 390

²⁴¹ Wood 1988, s. 98-99

²⁴² Van Wees 2009, s. 11

²⁴³ Arist. Ath. Pol. 6.1-6.3

og sølv økte gapet mellom rik og fattig, da det gjorde akkumulasjon av rikdom, i prinsippet, ubegrenset.²⁴⁴ Skal vi tro den samtidige dikteren Teognis fra Megara, førte dette til en overgang fra et aristokrati basert på fødsel, til et basert på rikdom, og det var fra denne gruppen tyrannene kom.²⁴⁵

Det å gjøre gjeldsslaveri forbudt var åpenbart en indikasjon, ifølge Austin og Vidal-Naquet, på et samfunn med en overklasse som hadde gått for langt. Solon hadde tilsynelatende ikke et problem med slaveri som sådan, men et problem med at atener ble gjort til slaver i Aten. Austin og Vidal-Naquet spekulerte også i om Solon faktisk foretok en indirekte redistribusjon av land ved slettingen av gjeld, siden det konverterte enkelte gjeldsslaver til småbrukseiere.²⁴⁶ Også Finley ser ut til å ha ment at fjerningen av gjeldsslaveri var klassekamp. Måten han beskrev det på, er i det minste en formulering som kunne vært hentet fra de Ste. Croix sin klasseanalyse. Han skrev om gjeldsslaveri at

Something new had entered the situation in seventh century Attica [...]. The effect, in any event, was that debt-bondage was abolished *tout court*, by political action, and its return was prevented by the growing political power of the emancipated class as they became part of a self-governing community, in which they could use their position for both political and economic ends.

Hvordan løste overklassen arbeidskraftproblemet som oppstod? Jo, de skaffet stadig flere og flere slaver fra utlandet.²⁴⁷ Det er generelt akseptert at Aten sin overgang fra arkaisk til klassisk tid også var en overgang fra et samfunn med slaver til et slavesamfunn. Slaver ble ikke en slagkraftig eller klassebevisst bevegelse slik som f.eks. senere i USAs sørstater. Grunnene til dette, som jeg allerede har vært inne på innledningsvis, er at de manglet de forenede identitetsmarkørene som de amerikanske slavene hadde. De greske slavene kom fra vidt forskjellige steder, snakket ikke samme språk, og langt ifra alle var jordbruksslaver. De manglet også kontradiksjonen med et annet referansepunkt, slik som f.eks. kristendommen eller den amerikanske uavhengighetserklæringen (begge fremhever at alle er skapt likeverdige) skapte for slavene. De hadde heller ingen felles «rase»-bakgrunn.²⁴⁸

Også domstolene la Solon i folkets hånd ved å lovfeste retten til å få saken foran en folkedomstol. «Når folket får makt ved å kunne bruke sin stemmerett i juryene, får det nemlig også politisk makt».²⁴⁹ Her var hver stemme verdt like mye, uansett hvem i juryen som avga

²⁴⁴ Rose 2012, s. 214-215

²⁴⁵ Theog. W. 183-192

²⁴⁶ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 71

²⁴⁷ Finley 1981, s. 165-166

²⁴⁸ Nafissi 2004, s. 397

²⁴⁹ Arist. Ath. Pol. 9.1

den. «A principle calculated to make an aristocrat shudder», som de Ste. Croix beskrev det.²⁵⁰ Simonton påpeker at domstolen var viktig i å løse konflikter mellom medlemmer i overklassen, og dermed bevare stabiliteten til det senere oligarkiet.²⁵¹ Overklassen mistet åpenbart flere fordeler, så deres raseri er forståelig, men hvorfor var underklassene misfornøyde? Deres tilstand ble åpenbart vesentlig forbedret. Litt av problemet, ifølge Ober, var at Solon slettet den verste gjelden, men han gjorde ikke noe med årsaken til at underklassene havnet i den typen gjeld.²⁵²

Aristoteles viste til diktingen til Solon. Der kommer det frem mye nyttig i vurderingen av hvordan underklassene ble behandlet, og hva retorikken til overklassen var. Ifølge de Ste. Croix var Solon unik i at han ikke snakket ned til underklassene i Aten i sine skrifter.²⁵³ Det mener jeg ikke er helt korrekt. Han omtaler dem aktivt negativt flere steder, som jeg straks skal vise til. Vi kan beskrive Solon som sympatisk til underklassene, men han var definitivt ikke selv en del av dem. Av passasjene er disse de som sier mest om dette kompromisset:

Folket jeg ga den plass som svarte til det det fortjente,
heder fra ingen jeg tok, | ingen for mye jeg gav.
Dem som ved makten satt og gledet seg over sin rikdom,
mot urimelig tap | skaffet jeg verge og vern.
Fast jeg stod med mitt kraftige skjold og skjernet om alle,
ingen av dem jeg lot | vinne med urett en seir.²⁵⁴

Sammenholdt med det han skrev senere:

Slik vil folket best kunne lære å lederne følge:
tøyles det må, men dog | ikke med makt og med vold.
Medgang overmot avler når velstand vokser i landet,
mennesker uten forstand | tåler ei lykke for stor²⁵⁵

Disse holdningene er sentrale for å forklare hendelsene under og etter Solon. Vi så tidligere på overklasseholdningene og hvordan de ble tredd ned på samfunnet. Her skal vi prøve å finne ut hva folket krevde. Vi ser at Solons holdning grovt sett var at overklassen måtte holdes fra å ha *for mye*, mens underklassene måtte sikres *akkurat nok* til at de ikke gjorde opprør - en vanskelig balansegang å gå. Underklassene måtte følge sine ledere. De kunne ikke få for mange rettigheter, men de kunne heller ikke undertrykkes for mye. Hansen beskrev Solon som mannen

²⁵⁰ de Ste. Croix 2004, s. 75

²⁵¹ Simonton 2017, s. 93

²⁵² Ober 2015, s. 149

²⁵³ de Ste. Croix 1981, s. 130

²⁵⁴ Arist. Ath. Pol. 12.1

²⁵⁵ Arist. Ath. Pol. 12.2

som skulle lage et kompromiss for å løse de sosioøkonomiske problemene.²⁵⁶ Men hva forventet egentlig underklassene i tillegg til alle disse fremstegene?

Aristoteles viste til at «folket trodde nemlig at han [Solon] ville foreta en omfordeling av all eiendom».²⁵⁷ Det kan altså se ut som om det var et krav fra den folkelige bevegelsen at land skulle konfiskeres og fordeles. Hvordan folket artikulerte sine krav på denne tiden, vet vi lite om. Synspunktet fant også sin vei til elitefilosofer. Aristoteles skrev et svar til en Faleas fra Kalkedon. Han var ifølge Aristoteles den første til å argumentere for ideen om at eiendom burde være regulert slik at alle borgere hadde like mye eiendom.²⁵⁸ Hvorvidt det stemmer at han var den første eller ikke er tvilsomt, med tanke på at fordeling av eiendom hadde vært en sak for underklassene i Aten minst siden arkaisk tid, men han var kanskje den første filosofen. Platon, en mann med kontroversielle ideer både da og nå, mente at det meste burde eies kollektivt, og ikke bare land. Han argumenterte i stor grad for å fjerne skillet mellom «ditt» og «mitt». Platon skrev eksplisitt at dette skulle hindre konflikt mellom rike og fattige, noe som tyder på at den daværende fordelingen av eiendom åpenbart var problematisk, selv for deler av eliten.²⁵⁹ Han gjentok noe lignende i *Lovene*, et verk som var ment å være mye mer realistisk gjennomførbart. Også her ville han at mesteparten av eiendom skulle være felles.²⁶⁰ Dette var også et forsøk på å løse de samme problemene som Solon sto ovenfor. Forskjellen er at Platon ikke fikk makt til å prøve ut sine løsninger.

Ifølge Finley gjorde Solon det han gjorde nettopp fordi kravene om omfordeling av land og sletting av gjeld ikke lenger kunne holdes tilbake, men han påpekte også at dette ikke betydde at bøndene ble gjeldfrie, bare at de ikke kunne ta opp land med sikkerhet i egen person. Steiner som sto på eiendommene, *horoi*, som blant annet kunne være markører som signaliserte at personene var befestet med gjeld, ble fjernet i en symbolsk handling, men arkeologiske bevis viser at steinene fortsatt sto, bare at de markerte at eiendommen var befestet med gjeld, ikke personer. Men disse steinene i seg selv forteller oss veldig lite om gjeldsproblemet, da disse steinene også er funnet på eiendommer til overklassen.²⁶¹

Skal man tro Solon sin diktning, slik den ble gjengitt av Aristoteles, var underklassene misfornøyde med Solon nettopp fordi han ikke foretok en omfordeling av land, noe det ser ut til at underklassene faktisk trodde han skulle gjøre:

²⁵⁶ Hansen 1991, s. 29

²⁵⁷ Arist. Ath. Pol. 11.2

²⁵⁸ Arist. Pol. 1266a31-b1

²⁵⁹ Plat. Rep. 462b-c

²⁶⁰ Plat. Laws. 739a-740a

²⁶¹ Finley 1981, s. 63-64

Plyndring kom de for å øve, grenseløst var deres håp,
hver og én så sikkert trodde at det ventet rikdom stor,
at, tross milde ord, jeg ville snart tre frem med hensikt ond.²⁶²

Det er også åpenbart at Solon anså det som farlig når underklassene samlet seg, som kan tyde på en viss anerkjennelse av klassebevissthet blant underklassene. Diodorus Sikulus siterte en annen strofe av Solon, der han skrev om underklassene som hadde gitt makt til tyrannene at:

Each by each
With fox's steps you move, but meeting all
Together trifling judgement do you show.²⁶³

Jeg mener Rose gjør et godt poeng ved å bemerke hvem Solon henvender seg til her.²⁶⁴ Her står det i andre person flertall. Dette betyr altså at, hvis vi kan tro Diodorus Sikulus sin gjengivelse av poesien, Solon ikke bare henvendte seg til overklassen her, men også, bittert, til underklassene, som kastet hans ordninger til fordel for en tyrann.

5.2 Klassekampen blir radikal: Peisistratos

Freden etter Solon varte bare i noen år, da det fortsatt var stor misnøye knyttet til Solons kompromiss. Aristoteles ga som forklaring at slettingen av gjeld gjorde at mange mistet rikdom, hvor det i tillegg hadde blitt gjort en stor forandring i konstitusjonen, og hadde produsert personlige rivaleri (Aristoteles sa ikke mellom hvem, og hva disse stridighetene besto av).²⁶⁵ Dette kan ha vært noe av forklaringen, men det er antagelig ufullstendig og åpenbart stort sett hentet fra overklassen. Det oppsto tre faksjoner. Én ledet av en mann Aristoteles mente ønsket en blandingsforfatning, én som ville etablere et nytt oligarki, og den siste, ledet av Peisistratos, som var den mest demokratiske. Disse bevegelsene var geografisk basert ifølge Aristoteles.²⁶⁶ Herodot hadde en lignende gjengivelse av hendelsesforløpet.²⁶⁷ Alle tre lederne var selv aristokrater.²⁶⁸ Foxhall skrev, kanskje kynisk, men poengtert, at: «generally the *poleis* of archaic Greece were little more than a stand-off between the members of the ruling class who ran them».²⁶⁹

Peisistratos sin maktovertakelse må sammenlignes med den tidligere reaksjonen mot Kylon. Tukydid skrev at da Kylon, mannen som med støtte fra Megara forsøkte å bli tyrann

²⁶² Arist. Ath. Pol. 12.2

²⁶³ Diod. Sic. Lib. 9.20.3

²⁶⁴ Rose 2012, s. 330

²⁶⁵ Arist. Ath. Pol. 13.3

²⁶⁶ Arist. Ath. Pol. 13.4

²⁶⁷ Herod. Hist. I.59

²⁶⁸ Hansen 1991, s. 32

²⁶⁹ Foxhall 1997, s. 119

over Aten ca. 40 år før Solon, utførte sitt kupp, møtte hele befolkningen opp i motstand.²⁷⁰ Flere faktorer var nok inn i bildet her, blant annet det at Megara og Aten var fiender, og at Kylon kan ha brutt den olympiske freden. Herodot skrev på sin side, ganske reduksjonistisk og nedlatende, at Peisistratos kjørte inn i byen i en vogn med en kvinne utkledd som gudinnen Atene, hovedguden for Aten. Dette mente Herodot lurte underklassene til å tro at det var gudinnen selv som var i vognen og tok Peisistratos med inn i byen for å vise at hun favoriserte han.²⁷¹ Jeg mener Connor analyserte denne situasjonen godt:

They know perfectly well this girl is a human but they delight in her beauty and express that delight by their responses. The populace joins in a shared drama, not foolishly, duped by some manipulator, but playfully, participating in a cultural pattern they all share. [...] The crowds might have chosen to express coolness, disinterest or downright hostility. Instead it appears that they delighted in the shared drama and let their enthusiasm be known. The ceremony thus served as an expression of popular consent – two-way communication, not, as often assumed, mere manipulation.²⁷²

Peisistratos tok kontroll over Akropolis med mennene som Aristoteles kalte «køllebærerne».²⁷³ Dette var en garde Peisistratos fikk tildelt, men som var bevæpnet med klubber i stedet for spyd.²⁷⁴ Enkelte forskere, f.eks. Forsdyke, mener dette ikke var en offentlig tildelt garde, men en privat organisert gjeng av fattige menn, som viser til Peisistratos sin popularitet blant de lavere klassene.²⁷⁵ Det var med denne garden Peisistratos først tok kontroll over Aten, men ble så utvist av sine fiender. Alliert med noen aristokrater i Aten tok han kontrollen igjen. Han ble atter en gang tvunget til å trekke seg ut når denne alliansen havarete, men tok igjen kontroll over byen med utenlandske allierte og hjelp fra sine sønner. Denne gangen varte styret hans til hans naturlige død.²⁷⁶ Slik ble tyranniet etablert, og Peisistratos styrte Aten mer eller mindre sammenhengende fra 561 fvt. til 527 fvt. (sønnene hans styrte i tillegg til 510 fvt.). I dag kaller vi slikt en væpnet revolusjon. Denne statsordenen varte mye lengre enn kompromisset til Solon. Det er altså tydelig at kompromisset etter Solon ikke blidgjorde massene, til tross for all fremgangen de skapte. Tyrannene i arkaisk tid måtte ta makten med makt. For å beholde makten, hadde de en personlig garde.²⁷⁷

Aristoteles beskrev styret til Peisistratos ganske så positivt. Han skrev at Peisistratos var moderat og human i sitt styre, og tilgav forbrytere. Han lånte penger til de som var i vansker,

²⁷⁰ Thuc. 1.126

²⁷¹ Herod. 1.60

²⁷² Connor 1987, s. 44

²⁷³ Arist. Ath. Pol. 14.1

²⁷⁴ Herod. 1.59

²⁷⁵ Forsdyke 2005, s. 110

²⁷⁶ S. Lewis 2009, s. 37

²⁷⁷ Wason 1973, s. 84

sånn at de kunne opprettholde jordbruket sitt. Aristoteles mente dette var fordi han ikke ville at de skulle bruke tid i byen eller i politikken. For meg virker det mer som hjelp til hans støttespillere og hans «koalisjon». Også de Ste. Croix stilte seg tvilende til Aristoteles sin tolkning.²⁷⁸ Aristoteles skrev også at han krevde en andel av det som ble produsert i jordbruket. Han opererte i henhold til lovene og ga ikke seg selv fordeler. Aristoteles beskrev hans styre som «Kronos' tidsalder» (gullalder), og han var en av de eneste tyrannen som døde av alderdom. Veldig interessant er det å påpeke at Aristoteles nevnte at han også hadde mange støttespillere blant eliten, visst nok for sin vennlige behandling av dem.²⁷⁹

Mange av de kjente attiske byggverkene (eller i det minste påbegynnelsen av dem), og nedskrivningen av Homer, skal ha skjedd under Peisistratos og hans sønner. Austin og Vidal-Naquet viser til at dette kan skyldes at mange antagelig begynte med produksjon av varer under tyranniet, spesielt vet vi at potte-laging gikk sterkt opp, og at mange gikk inn i konstruksjon.²⁸⁰ Eksplosjonen under tyranniet av vakre og gjennomførte potter, vaser og drikkeinstrument viser hvordan overklassens komfort definitivt fortsatte, ifølge Rose. Han viste også til hvordan dette sammenfalt med at overklassekvinnenes klesstil gikk fra en tung og dekkende *peplos* til en tynn, elegant og mer avslørende *kiton*.²⁸¹ Likevel må jeg påpeke at eksplosjonen av pottelaging i middelhavsområdet begynte før Peisistratos, og det er uvisst om tyrannene forårsaket denne fremgangen eller om den hadde skjedd uansett.²⁸² Dette med bygninger var sentralt i å bygge den atenske borgeridentiteten. Salmon skrev om dette ganske treffende at:

The consciousness of an identity is partly determined by looking at oneself; in the matter of physical amenities, tyrants did more than any others in the Archaic period to create that consciousness and enable citizens to look with pride at their cities.²⁸³

En annen ting som også var svært viktig i å bygge borgeridentiteten i Aten var *Panathenaia*, en stor atensk festival. Den eksisterte før Peisistratos, men han utvidet og utnyttet den kraftig, i forbindelse med det jeg sa tidligere om Althusser og statsideologi. Selve navnet på festivalen tyder på en ideologisk komponent, mente Rose.²⁸⁴ Gentili, i sin undersøkelse av rollen poesi spilte på den antikke greske identiteten, skrev om Peisistratos sin bruk av homerisk diktning at: «by assimilating the figure of the contemporary aristocrat to that of his heroic forebears, it

²⁷⁸ de Ste. Croix 1981, s. 190-191

²⁷⁹ Arist. Ath. Pol. 16.1-17.3

²⁸⁰ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 71

²⁸¹ Rose 2012, s. 248-249

²⁸² Rose 2012, s. 345

²⁸³ Salmon 1997, s. 67

²⁸⁴ Rose 2012, s. 250

tended to create among the lower classes a certain predisposition toward social integration into the order of the polis.»²⁸⁵

For Aristoteles, som ikke hadde særlig mye til over for noen av styreformene, virket det som at selve skillet mellom konge og tyrann var en klasseforskjell. Aristoteles skrev i *Politikken* at «Kongedømmet oppstod som en hjelp for den bedre klassen mot mengden», mens «tyrannenes maktbasis er derimot folket og massen i motsetning til overklassen, og har som mål å forsvare folket mot urettferdig behandling fra overklassen».²⁸⁶ Tyrannene kom likevel gjerne fra aristokratiske familier.²⁸⁷ Vi må derfor heller anta at når de skrev at tyrannene kom fra underklassene, så mente de egentlig dette billedlig, nemlig at tyrannene snakket for underklassene eller sympatiserte med dem. Man kunne ikke bli tyrann uten at underklassene godtok det på et eller annet vis, da man fikk definitivt overklassen mot seg.²⁸⁸ Det ser altså ikke ut til at det var en nødvendig sammenheng mellom tyranni og støtte fra underklassene. Skillet Aristoteles dro mellom konge og tyrann er vagt. Lewis påpekte at Aristoteles kategoriserte gitte individer som konge eller tyrann forskjellig og at «the difference between the tyrant and the monarch seems moral rather than constitutional.»²⁸⁹

Også Austin og Vidal-Naquet skrev at tyrannene ofte var anti-demokratiske, selv om det selvsagt varierte noe fra sted til sted. De skrev at tyrannenes funksjon var å få en slutt på konflikter innad i overklassen, og å sette en grense for deres grådighet og overflod. Samtidig skulle de fronte underklassene, siden det var der de baserte deres makt.²⁹⁰ Cartledge skriver at det er hint av en «‘class’ approach» i vinklingen om at en aristokratisk leder står frem som leder av underklassene mot overklassen. Historien har vist oss at ledere av revolusjoner (i marxistisk forstand) ofte motarbeider sin egen klasse. Dette frustrerte Pseudo-Xenofon, som kunne unnskyldte at underklassene lagde en stat basert på sine egne interesser i Aten; «for anyone can be forgiven for looking after their own interests». Det han ikke kunne unnskyldte, var de i overklassen som bosatte seg i, og samarbeidet med, regimer som gikk imot sin egen klasseinteresse.²⁹¹ Rose påpekte motsetningen mellom det faktum at aristokratene som klasse hatet tyranner, mens de individuelt håpte å bli tyrann.²⁹²

Koblingen mellom tyranni og klassekamp ser vi også i andre ting Aristoteles skrev. Han skrev at den økonomiske klassen som har makten vil styre i tråd med sine egne politiske

²⁸⁵ Gentili 1988, s. 156

²⁸⁶ Arist. Pol. 1310b 9-16

²⁸⁷ Wason 1973, s. 83-84

²⁸⁸ S. Lewis 2009, s. 122

²⁸⁹ S. Lewis 2009, s. 91

²⁹⁰ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 70

²⁹¹ Ps-Xen. Ath. Pol. 2.20

²⁹² Rose 2012, s. 210

interesser. Aristoteles påpekte at det var selvsagt at de som var veldig overlegne i rikdom ville sett på det som svært ille om de som hadde liten eller ingen eiendom skulle ha like stor andel av styringen i byen som dem.²⁹³ Selve definisjonen av rettferdighet for de med mye eiendom ble definert ut fra hva som gagnet dem, ifølge Aristoteles.²⁹⁴ Dette fremgår også eksplisitt i Pseudo-Xenofon sin pamflett. Underklassene ønsket en stat som gagnet dem (demokrati), mens overklassene ønsket en stat som gagnet dem (oligarki). Dette behandlet Pseudo-Xenofon som om det skulle vært en naturlov.²⁹⁵ Platon gikk også ut ifra dette. De Ste. Croix mente at Pseudo-Xenofon skrev sin pamflett som et tilsvarende til hans utenlandske oligarkiske venner, som mente det var ille at ikke «de beste» styrte i Aten i tråd med sine egne interesser, men tolererte, og til og med oppfordret, demokratiet. Lest slik, blir svaret i pamfletten at dette selvsagt ikke var den ideelle ordningen, og at overklassen hadde styrt på en annen måte hvis det var de som hadde kontrollen.²⁹⁶

Det er viktig å være klar på hva en tyrann egentlig var, og å skille begrepet fra det man i dag mener med ordet «tyrannisk». Som Cartledge skriver: «Tyrants [...] did not necessarily rule tyrannically; what distinguished their rule was that they seized and held sole power outside any existing legal framework».²⁹⁷ Man må prøve å holde begrepet 'tyrann' adskilt fra den onde filmskurken ordet gjerne assosieres med. Skillet mellom 'konge' og 'tyrann' trenger ikke å være mer enn en juridisk detalj. Det kom an på hvilken side du tilhørte. Se for eksempel hvordan grupper i dag kan kategoriseres som både terrorister og frihetsforkjempere, eller hvordan en statsleder både kan kalles tyrann og diktator, basert på hvilken side man tilhører.

Aristoteles skrev at tyranner kommer fra underklassene. Han viste ikke til konkrete eksempler, men vi må anta at han hadde f.eks. Peisistratos i bakhodet, som antagelig var den eneste tyrannen som fikk ganske god kritikk av styreformannmelderne i Hellas. Jeg har allerede nevnt Aristoteles og Herodot. Også Tukydid snakket godt om styret: «For disse tyrannene la stort sett an på å vise seg rimelige og fornuftige, og de påla bare athenerne å betale en tyvendedel av sine inntekter, og smykket deres by vakkert, førte krigene og ofret i templene.»²⁹⁸ Disse skattene var nødvendige for å sette i gang de enorme byggeprosjektene som tyrannene gjorde, og var dermed verdt den politiske kapitalen det kostet å innføre dem. Det ga dem en stabil inntekt.²⁹⁹ Dette var en flat skatt og ble pålagt alle borgerne. Av kildene ovenfor virker det som om overklassen så på dette som en liten pris å betale, men denne skatten kan ha vært tung for

²⁹³ Arist. Pol. 1316a39-b13

²⁹⁴ Arist. Pol. 1318a11-26

²⁹⁵ Ps-Xen. Ath. Pol. 1.4-1.5

²⁹⁶ de Ste. Croix 1972, s. 308

²⁹⁷ Cartledge 2016, s. 42

²⁹⁸ Thuc. 6.54

²⁹⁹ Rose 2012, s. 236

de fattigere borgerne i underklassene. Aristoteles skrev om at Peisistratos besøkte en bonde, som var i ferd med å dyrke. Jordet hans bestod visst nok av mye stein, og var dårlig egnet. Bonden ble spurt om hva han fikk ut av jordet. ««All slags elendighet og plager», var svaret; «Peisistratos burde kreve inn tiende av elendighet og plager også»». ³⁰⁰ Akkurat denne mannen ble visst nok fritatt beskatning, men det gjør at man kan lure på hvor mange borgere som slet med å betale skatten. Aristoteles skrev at eiendommen i den historien var land «som senere ble kalt «Skattefri åker»», noe som kan tyde på at det var vanlig å frita de mest stusselige eiendommene fra skatt. ³⁰¹

Etter en usikker start de første årene, styrte Peisistratos hele sitt liv uten opprør fra overklassen. Det er vanskelig å vite om dette skyldes at eliten var fornøyd med dette styret (noe de tilsynelatende ikke hadde særlig mye grunn til å være), eller fordi de var redde for konsekvensene hvis de prøvde å fjerne ham. Senere i attisk historie var ikke oligarkiske kupp særlig vellykkede (se de 400 og de 30, som vi senere skal diskutere). Austin og Vidal-Naquet skrev at det var en generell tendens i arkaisk tid at tyranner oppsto som en anti-aristokratisk motreaksjon og at disse fikk sin støtte nettopp fra de lavere klassene, selv om det naturligvis varierte fra sted til sted. Noen av disse utførte faktisk også en redistribusjon av land. ³⁰² Wason påpekte at forfatterne som var negative til tyranner skrev positivt om Peisistratos, som tyder på at hans kompromisspolitikk var suksessfull. ³⁰³

Dette må settes i kontrast mot det Lewis påpeker, nemlig at tyranniet på generell gresk basis ganske ofte ble koblet til rikdom i kildene. Hun påpeker at tyrannene som fikk makt skaffet seg enorm rikdom og luksus. De var ikke nødvendigvis på noen måte fattige før de ble tyranner, men gjennom tyranniet kunne man skaffe enorme mengder rikdom. Dette må også settes opp mot den generelle økonomiske veksten man opplevde under tyranniet. Utviklingen i kunst, byggverk og handel, som vi så under Peisistratos, inntraff også i resten av Hellas under tyrannene. Mye av dette kom gjennom diverse typer skatter og avgifter. ³⁰⁴ Man kan dermed ikke fremstille tyrannene som underklassenes helt uten å nyansere bildet litt. Det var mye å hente i å bli tyrann.

Alle tyrannene var ikke nødvendigvis positive for underklassene. Austin og Vidal-Naquet skrev at «the political problem remains untouched, since the *demos* is used for its physical strength but is then kept away from all specifically political activity». De fikk kanskje

³⁰⁰ Arist. Ath. Pol. 16.6

³⁰¹ Arist. Ath. Pol. 16.6

³⁰² Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 70

³⁰³ Wason 1973, s. 80

³⁰⁴ S. Lewis 2009, s. 28-29

bedre livskår, men de fikk ikke mer politisk makt under tyrannene.³⁰⁵ Peisistratos ble beskrevet som moderat og human, men andre tyranner ble beskrevet som ganske brutale. Som eksempel kan jeg vise til historien Herodot gjenga om når tyrannen i Milet sendte en budbringer til tyrannen i Korint for å spørre om den beste måten å styre på. Tyrannen i Korint svarte ikke på sendebudet sitt spørsmål, men tok ham med gjennom en kornåker der han kuttet de største og fineste hveteørene. Sendebudet reiste forvirret tilbake og forsto ikke hvorfor han ble sendt til en mann som så ut til å ha mistet forstanden, men tyrannen av Milet forsto budskapet. Han måtte fjerne alle de beste mennene fra sin stat.³⁰⁶ Selv om flere tyranner ble beskrevet negativt i etterkant, påpeker Lewis at mye av denne kritikken var anakronistisk. Bekymringer over politisk frihet var ikke særlig relevante i arkaisk tid, sier hun. Befolkningen var ikke vant med å ha dette i det hele tatt, i motsetning til hvordan man i det tredje århundret fvt. kunne lamentere sin tapte frihet. Det kunne man ikke gjøre over noe man aldri hadde hatt. Befolkningen vurderte derfor sine ledere etter andre vilkår i arkaisk tid. Militær og økonomisk suksess, sammenholdt med sterkt lederskap var viktig.³⁰⁷ De fleste tyrannene nøt folkelig popularitet.³⁰⁸

Det er selvsagt flere måter å tolke det arkaiske hendelsesforløpet på. De Ste. Croix tolket det som at Peisistratos «fullførte» arbeidet til Solon ved å håndheve og utbedre grunnarbeidet til Solon. Selv om Solon tilsynelatende ikke gikk langt nok, så gikk han ganske langt, påpekte de Ste. Croix. Han nektet kanskje å omfordele eiendom, men han var veldig progressiv da han slettet gjeld og gjorde det forbudt å ta opp lån med sikkerhet i egen person. Dermed gjorde han gjeldsslaveriet forbudt i Aten.³⁰⁹ Finley mente også at dette handlet om å bryte ned elitens makt. De offentlige lånene til bønder og de lokale domstolene mente han var åpenbart designet for å bryte ned de lokale aristokratenes makt ved å bryte klientforholdet til lokale aristokrater.³¹⁰ Rose viser til introduksjonen av skriftlige lover under tyrannene som en måte for å beskytte seg selv mot overklassenes vilkårlige maktbruk.³¹¹ Wason påpekte også at Peisistratos, som en del av prosjektet med å bryte ned aristokratenes makt, oppfordret og finansierte en rekke patriotiske ting. Idrettskonkurranser, store bygg, religiøse fester. Staten, gjennom tyrannen, ble i større og større grad patronen for slike ting i stedet for aristokrater, og dette systemet fortsatte etter tyranniet. I tillegg tok Peisistratos personlig styringen over jordbruket og satte inn lokale dommere til å ordne opp i tvister. Dette brøt også ned aristokratenes makt over underklassene.³¹² Forventningene om et slikt system forsvant ikke når Peisistratos forsvant.

³⁰⁵ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 217

³⁰⁶ Herod. 5.92

³⁰⁷ S. Lewis 2009, s. 29-30

³⁰⁸ S. Lewis 2009, s. 11

³⁰⁹ de Ste. Croix 1981, s. 282

³¹⁰ Finley 1983, s. 47

³¹¹ Rose 2012, s. 232-233

³¹² Wason 1973, s. 86-87

Wason påpekte at Peisistratos hadde mye mer makt enn han ville bruke. Han var over loven, men hans formelle respekt for konstitusjonen og hans moderate oppførsel gjorde at han fikk bred støtte. Hun mente at det var denne oppførselen som la grunnlaget for det systemet man fikk i Aten etter tyranniet. Den nye økonomien skjøt fart under tyranniet. Den aristokratiske kontrollen over staten, handel, lover og religion ble svekket samtidig som styrkingen av bøndene fant sted, og la grobunnen for det som skulle komme etter tyranniet.³¹³ Peisistratos hadde stor innflytelse over staten, og det kan ha vært en viss institusjonell nepotisme involvert. Tukydid skrev at Peisistratos og hans sønner alltid sørget for at «en av deres» var blant arkontene.³¹⁴ Men, som de Ste. Croix påpekte, må man ikke glemme at før tyranniet, var alt av det som måtte eksistere av statlige institusjoner i hendene på eupatridene, altså adelen. Han påpekte at: «Solon's great work might have been largely nullified had not Peisistratus, using violence to overcome aristocratic resistance, *enforced* Solon's constitution».³¹⁵

Peisistratos gjennomførte helt klart det man i dag ville kalt en væpnet revolusjon. Dette var et klart eksempel på at underklassene tok kontrollen over staten i en bred koalisjon - så bred at noen av dem ikke var legitime borgere engang, visst nok.³¹⁶ Styreformer basert på populære individer varer dog kun så lenge som individet, som regel. Peisistratos sine etterkommere var ikke like populære, og ble til slutt drept eller forvist. Wason mente det var to grunner til dette. For det første, etter Peisistratos døde var ikke tyranniet lenger nødvendig for Peisistratos sine tilhengere og folket generelt. For det andre, Peisistratos fikk sin makt på grunn av at hans personlighet og hans evner var godt tilpasset behovene i hans tid. Sønnene var oppdratt med denne makten, og var dermed ikke like personlig egnet. Da brødrene styrte sammen skal styret ha gått mye som før, en fortsettelse av «gullalderen», men når Hipparkos ble drept, ble Hippias despotisk. Mordet på Hipparkos kom fra en sammensvergelse der overklassen var tungt representert.³¹⁷ Dette selv om Tukydid hevdet drapet hadde bakgrunn en romantisk affære som gikk galt.³¹⁸

Når det er sagt, var ikke sønnenes styre helt uten fremgang. Deres styre varte tross alt i ca. 20 år etter farens død. På mange måter var overgangen en fortsettelse, og ikke et brudd, med farens program og de var fortsatt populære lenge. Hippias etablerte et veinettverk i Attika, mange festivaler ble holdt og kulturlivet florerde. Hippias skal også ha samlet sammen og

³¹³ Wason 1973, s. 83-85

³¹⁴ Thuc. 6.54

³¹⁵ de Ste. Croix 2004, s. 81-82

³¹⁶ Arist. Ath. Pol. 13.5

³¹⁷ Wason 1973, s. 90-91

³¹⁸ Thuc. 6.54

skrevet ned *Iliaden* og *Odysseen* i denne perioden, noe Lewis omtaler som «probably the greatest debt the world owes to the Pisistratids.»³¹⁹ Tyranniet la dermed grunnarbeidet for et styresett der folket kunne slippe til. De Ste. Croix mente tyranniet var en nødvendig fase, nettopp fordi maktinstitusjoner som ga makt til andre enn et arvelig aristokrati ikke eksisterte før tyranniene.³²⁰ De måtte skapes.

5.3 En ny revolusjon

Etter dette fulgte en maktkamp mellom Kleistenes og Isagoras. Isagoras var koblet til en av de spartanske kongene, Kleomenes. Sparta la betydelige ressurser i å innsette et vennligstilt oligarki.³²¹ Ifølge Aristoteles drev de Kleistenes i eksil og utviste 700 atenske husstander i tillegg til å forsøke å løse opp folkeforsamlingen og etablere et oligarki med Isagoras og 300 venner. Disse vennene var nok også fra overklassen. Ikke overraskende ble dette møtt med enorm folkelig motstand. Ifølge Aristoteles: «Dette motsatte rådet seg, og da folket stimlet sammen [...]». Denne folkemotstanden kunne ikke kuppemakerne beseire. Motstanden mot kuppet kom seirende ut av det, og Kleistenes ble kalt tilbake, og inntok styringen.³²² Dermed kom de lavere klassene seirende ut av en klassekonflikt igjen. Eller var det så enkelt?

Vel og merke vant Kleistenes, ifølge Aristoteles og Herodot, kun etter at han fikk *demos* med i sin faksjon.³²³ Aristoteles antydte i tillegg at han omrokkerte på stammesystemet for å oppløse de tidligere koalisjonene, som vi må anta sto sterkt.³²⁴ Kleistenes sin familie hadde tilknytning til tyranniet. Det er altså mulig å se denne klassekampen som en kontinuitet fra Solon. Det gjorde for eksempel Finley, som skrev at «Pericles was a direct heir of Pisistratus» i en forstand, da han gjenreiste de lokale *deme*-domstolene og brukte mye offentlige midler på betalinger til folket mot tjenester. Finley skrev at de brukte forskjellige midler, men målet var det samme, nemlig å bryte aristokratenes makt over de fattige, spesielt på landsbygda.³²⁵

Ober har en noe annen lesing av det som skjedde i det han kaller «The Athenian revolution of 508/7 B.C.». Han mener dette var en hendelse som sto som signal for demokratiets historie og ser på den primære historiske aktøren som *demos*, og ikke Kleistenes som leder. Sistnevnte ble stående som en som fikk utforme institusjoner som stabiliserte og satte rammene for denne nye ideologien ved navn demokrati.³²⁶ Han mener at Kleistenes sin rolle som leder av folket kommer av stormannshistorie. I tillegg er dette søkelyset på Kleistenes som leder et

³¹⁹ S. Lewis 2009, s. 38-39

³²⁰ de Ste. Croix 1981, s. 281

³²¹ de Ste. Croix 1972, s. 167

³²² Arist. Ath. Pol. 20.2-20.4

³²³ Arist. Ath. Pol. 20.1 & Herod. 5.66

³²⁴ Arist. Pol. 1319b 25-27

³²⁵ Finley 1983, s. 47

³²⁶ Ober 1996, s. 33

supplement til kildene, ikke noe som kommer av kildene selv. Kleistenes skal ifølge begge av våre hovedkilder - Aristoteles³²⁷ og Herodot³²⁸ - ha vært i eksil under viktige tidspunkt i prosessen. Det var Kleistenes som måtte overtale folket til sin side. Han var ikke deres selvsagte leder. Ober skriver at: «*dēmokratia* was not a gift from a benevolent elite to a passive demos, but was the product of collective decision, action and self-definition on the part of the demos itself.»³²⁹

Men hvordan skjedde det Ober betegner som en «violent, leaderless event»? Da Sparta klarte å fjerne tyranniet til Peisistratos sin sønn, Hippias, var Sparta veldig interessert i hvordan Aten ble styrt etterpå. De lot ikke noen tropper være igjen, men de ønsket helst at Aten skulle bli styrt av et snevert oligarki, som var standard for Sparta sine klientstater, og de støttet derfor aristokraten Isagoras i å etablere et oligarki i byen. Det var som aristokrat fra en velstående familie at Kleistenes kom inn, da han selv hadde vært arkont under tyranniet, til tross for at hans familie motarbeidet tyranniet. I starten økte Isagoras sin innflytelse med sine spartanske kontakter og var populær nok til å bli valgt til arkont i 508/507 fvt.³³⁰ Det er derfor både Herodot³³¹ og Aristoteles³³² påsto at Kleistenes «led nederlag i klubbene» i denne maktkampen til å begynne med.

Det var frem til han tok folket med i sin bevegelse. Vi må også huske at virkemidler fra klassisk tid, som ostrakisme, offentlige rettssaker og lignende, ikke var tilgjengelige enda. Aten var i mye større grad dominert av mektige aristokratiske familier, men deres makt var en brøkdel av det den var. Solon og Peisistratos sine reformer hadde sørget for massenes politiske bevisstgjøring. I større grad gikk de fra å være klienter av store familier, til å bli borgere med en egen interesse i byen Aten. Til tross for denne bevisstgjøringen var det få muligheter for de som ikke var i eliten til å delta i den politiske prosessen. Det var politiske forsamlingsmøter som alle borgere hadde en rett til å delta i, men Ober hevder det er usannsynlig at noen utenfor overklassen hadde mulighet til å tale her, og underklassene hadde ingen mulighet til å delta i det probouletiske rådet (rådet som forberedte sakene til forsamlingen) eller å bli valgt til offentlige embeter. Kleistenes var rik og mektig nok til å tale i slike forsamlinger.³³³ Det var nå Kleistenes begynte å få underklassene på sin side, men Isagoras var fortsatt i maktposisjon og han ba om hjelp fra Sparta. De sendte sendebud som, angivelig, minnet atenerne på en gammel forbannelse, og krevde at de måtte utvise Kleistenes, noe han tilsynelatende gikk smertefritt

³²⁷ Arist. Ath. Pol. 20.3

³²⁸ Herod. 5.72-73

³²⁹ Ober 1996, s. 35

³³⁰ Ober 1996, s. 36-37

³³¹ Herod. 5.66

³³² Arist. Ath. Pol. 20.1

³³³ Ober 1996, s. 38-39

med på. Etter dette var visst nok Isagoras fortsatt nervøs, siden han fikk Kleomenes til å komme med en liten hærstyrke og utvise 700 (!) atenske familier på en liste som Isagoras gav ham.³³⁴

Etter dette skjer det Ober kaller «the moment of revolution», som viser en selvstendig politisk vilje hos underklassene i Aten.³³⁵ Den massive utvisningen av motstandere holdt ikke for Isagoras. Ifølge Herodot fortsatte Isagoras med å avsette forsamlingen og overføre deres autoritet til et råd bestående av 300 støttespillere. Her skal grensen ha vært nådd. Herodot skrev at:

The Council resisted, and refused to obey his orders, whereupon he [Kleomenes], together with Isagoras and his party, occupied the Acropolis. This united the rest of Athens against them; they were blockaded in the Acropolis for two days, but, on the day after, a truce was made, and all of them who were Lacedaemonians were allowed to leave the country.

Etter dette fulgte en runde med fengslinger og henrettelser og så ble Kleistenes og de 700 familiene kalt tilbake.³³⁶ Aristoteles gjenga det samme hendelsesforløpet, men i mindre detalj.³³⁷ Vi ser altså i kronologien her at både Herodot og Aristoteles daterte tilbakekallelsen av Kleistenes og de andre som ble sendt i eksil til *etter* at styret til Isagoras ble kastet ut av folket. Revolusjonen skjedde tilsynelatende uten en aristokratisk leder, kun drevet av en masse som under Solon og tyranniet fant ut at de ikke trengte å akseptere undertrykkelse fra overklassen. Hvis de ble ledet av en slik figur, var han ikke viktig nok til at hverken Herodot eller Aristoteles (eller noen andre) har fått han med seg. Rose påpekte ganske viktig, at dette understreker hvor nært de brede massene følte seg tilknyttet de demokratiske institusjonene. Han understreker, som ellers i arkaisk tid, hvordan dette inngikk i den dialektiske naturen til klassekampen og hendelsene i det arkaiske Aten, i samspillet mellom de misfornøyde massene og responsen fra overklassene.³³⁸

Dette plasserte Aten og Sparta i krig med hverandre. Kleomenes ville angripe Sparta og gjøre Isagoras til tyrann av Aten. Angrepet ble ikke noe av, da motivasjonen angivelig manglet hos Sparta og deres allierte, samtidig som den var sterk hos Aten. Dermed gikk Aten fra å være en klientstat av Sparta, til å bli en uavhengig og mektig bystat, som avsto et snevert oligarkisk styre til fordel for et (på den tiden) radikalt program med politiske reformer.³³⁹ Herodot beskrev

³³⁴ Herod. 5.70-72

³³⁵ Ober 1996, s. 39

³³⁶ Herod. 5.72

³³⁷ Arist. Ath. Pol. 20.3

³³⁸ Rose 2012, s. 352

³³⁹ Ober 1996, s. 40

hvor stor verdi likhet for loven hadde for atenerne i en spennende analyse av den jevne atenske borger sin mentalitet:

[...] while they were oppressed under tyrants, they had no better success in war than any of their neighbours, yet once the yoke was flung off, they proved the finest fighters in the world. This clearly shows that, as long as they were held down by authority, they deliberately shirked their duty in the field, as slaves shirk working for their masters; but when freedom was won, then *every man amongst them was interested in his own cause* [min kursiv].³⁴⁰

Dette utgjør det jeg tidligere påpekte som skjult klassekamp, som ikke umiddelbart er synlig i kildene. Herodot ser ut til å ha antatt at det atenske folket før demokratiet ikke la så mye energi i sitt arbeid og sine plikter. Man må ta slikt med en klype salt, men det er en ganske spennende analyse. Herodot beskrev et kuet folk som underpresterte i Hellas, men at med en gang underklassene fikk en grunn til å kjempe for sitt eget land, siden det var et samfunn de har fått være med å utforme, gikk motivasjonen og prestasjonene også kraftig oppover.

Ober ser tre aspekter ved denne revolusjonen som var spesielt merkverdige. For det første, var det merkverdig at Kleistenes som en aristokrat og leder av en gammel familie var villig til å fri til folket i det hele tatt.³⁴¹ Herodot påpekte at folket var «previously held in contempt».³⁴² For det andre, var det spesielt at Kleistenes, etter å ha kommet tilbake fra eksil, faktisk innfridde løftene han hadde gitt til massene ved å sette opp en styreform som (på lang sikt) kraftig svekket overklassens hold på Aten.³⁴³

Det finnes flere forskjellige synsvinkler på Kleistenes. En frontes av D. M. Lewis i en artikkel fra 1963. Lewis beskrev Kleistenes som en kynisk aristokrat, som måtte forholde seg realistisk til folkets krav og som gjorde det han kunne for å tjene seg selv og sin familie.³⁴⁴ En helt annen synsvinkel ble frontet av Victor Ehrenberg i sin bok fra 1968. Her ble Kleistenes beskrevet som en sympatisk idealist, som la grunnlaget for frihet og demokrati i Aten, selv om han også ville opprettholde noe makt for sine likemenn.³⁴⁵ Wason så på Kleistenes som folkets leder og den sentrale figuren i revolusjonen.³⁴⁶ Hansen deler også dette synspunktet og

³⁴⁰ Herod. 5.78

³⁴¹ Ober 1996, s. 40-41

³⁴² Herod. 5.69

³⁴³ Ober 1996, s. 41

³⁴⁴ D.M. Lewis 1963, s. 37-40

³⁴⁵ Ehrenberg 1968, s. 87-99

³⁴⁶ Wason 1973, s. 92-93

beskriver innførelsen av demokratiet i Aten som noe Kleistenes var ansvarlig for,³⁴⁷ selv om han senere påpeker at folket reiste seg mot Isagoras mens Kleistenes var i eksil.³⁴⁸

Ober mener ingen av disse to synsvinklene gjør rede for det tredje aspektet, nemlig det faktum at bevegelsen som reiste seg mot Isagoras og Kleomenes ser ut til å ha vært en spontan bevegelse, og at uten den ville løftene til Kleistenes kun ha vært tomme løfter. Dette baserer seg på Herodot og Aristoteles, som ikke gikk veldig detaljert inn på disse hendelsene, som skjedde lenge før deres levetid. Hvis det var en aristokratisk leder av folket under denne revolusjonen, er det merkelig at man i ettertid ikke husket vedkommende. Ober mener antagelsen mange har om at revolusjonen ble ledet av en aristokrat er: «a modern supplement that relies for its credibility entirely on the unprovable (and elitist) assumption that aristocratic leadership in such matters would have been *sine qua non* [latin: det hadde ikke vært mulig uten]». Han påpeker også at ingen av kildene nevner væpnede hoplitter eller noe som helst i nærheten av en hær i denne revolusjonen. Han antar det skyldes at det ikke eksisterte noen nasjonal hær på denne tiden, og at det var aristokratene som hadde makten til å samle sammen militærstyrker fra folket. Ober tror at dette kan være noe av grunnen til at så mange aristokratiske familier ble utvist. Man trodde at massene ikke kunne samle seg i motstand uten en aristokratisk leder. Vi må derfor anta at revolusjonen skjedde, ikke som en organisert styrke, men som voldelige opptøyer, så intense og plutselige at spartanerne ikke bare ventet ut beleiringen av Akropolis, men overga seg.³⁴⁹ Cartledge skriver at dette «assumes a rather too high level of development of popular political consciousness», men skriver ikke hvorfor han mener underklassene ikke skulle kunne forstå at det fantes bedre alternativer for dem enn et utenlandsk oligarki.³⁵⁰ Hvorfor skal man så kontant avvise menneskers evne, og vilje, til å forbedre sine egne livsvilkår?

Et annet poeng er at demokrati ikke nødvendigvis var noe som startet i Aten og spredde seg til andre deler av Hellas. Simonton mener at: «after several centuries of the Greek poleis experimenting with self-government, conditions were ripe in several places for the outbreak of a regime controlled by the demos».³⁵¹ Utbruddet av demokratier var altså et resultat av at underklassene flere steder i Hellas var klare for å ha en finger med i spillet, men dette skjedde samtidig med den motsatte reaksjonen. Utbrudd av oligarkisk ideologi blant overklassen inntraff også.³⁵² Plutark gjenga at en gjeng fra overklassen i Aten samlet seg i et hus, irritert

³⁴⁷ Hansen 1991, s. 27

³⁴⁸ Hansen 1991, s. 33

³⁴⁹ Ober 1996, s. 41-43

³⁵⁰ Cartledge 2016, s. 74

³⁵¹ Simonton 2017, s. 24

³⁵² Simonton 2017, s. 26

over at deres innflytelse, ærer og embeter var tatt fra dem. Der bestemte de seg for å ødelegge demokratiet, eller i det minste svekke det. Plutark er den eneste kilden til denne hendelsen og levde hundrevis av år etterpå, men det er ikke dermed sagt at det er tøv. Konspiratorene skal ha blitt arrestert. To av dem er navngitt av Plutark.³⁵³ Rhodes påpekte at det var mange vedtak om ostrakisme rettet mot en av disse konspiratørene.³⁵⁴ Det kan være at dette var et oligarkisk kupp som ble punktert før det ble en trussel. Det vitner om en umiddelbar kontrarevolusjonær bevegelse fra overklassen. Det tyder på at overklassen så på opprøret mot utenlandsk spartansk styre som det det faktisk var: en revolusjon fra underklassene. Det tyder også på noe vi skal se igjen i den hellenistiske perioden, nemlig at overklassen var mer vennlig innstilt mot et utenlandsk styrt oligarki enn et selvstendig Aten. Overklassen hadde farligere fiender på de attiske åkrene enn i den spartanske overklassen. Lignende mer eller mindre vellykkede oligarkiske kuppforsøk skal også ha skjedd i andre bystater.³⁵⁵ Pseudo-Xenofon skrev også at «in every land the best element is opposed to democracy».³⁵⁶

Et annet punkt, som Simonton påpeker, er at utenrikselementet forsterket striden om å ta tilbake Aten fra spartansk kontroll. Nå var det ikke bare snakk om at folket skulle ta over staten og styre den selv, men at man må også måtte forsvare staten sin fra spartanerne.³⁵⁷ Dette ble også bekreftet av Aristofanes i *Lysistrata*.³⁵⁸ Spartanerne skal ifølge Herodot i ettertid ha skrevet til sine allierte at de

expelled from their country men who were our friends, men who undertook to keep Athens dependent upon us; these gone, we put power into the hands of *an ungrateful rabble*, which had no sooner raised its head by our generous act of liberation than it turned against us and flung us out. [min kursiv]³⁵⁹

Dette betyr ikke at Kleistenes som person var uviktig. Tvert imot. Wason påpekte at man må trekke en balanse mellom individfokusert og strukturfokusert historie. Hvis man kun snakker om individers handlinger i historien, så ignorerer man de betydelige rammene som økonomi og samfunn har plassert på individer gjennom historien og reduserer historien i realiteten til et sett med uhell. Hvis på den andre siden kun snakker om strukturene i samfunnet, så ignorerer man individers evne til å påvirke hendelsene i historien.³⁶⁰ Kleistenes hadde åpenbart en sentral rolle, men først etter revolusjonen.

³⁵³ Plut. Arist. 13.1-13.3

³⁵⁴ Rhodes 2002, s. 123

³⁵⁵ Herod. 6.88-91, 7.155 og 5.30

³⁵⁶ Ps-Xen. Ath. Pol. 1.5

³⁵⁷ Simonton 2017, s. 23

³⁵⁸ Aristo. Lys. 273-282

³⁵⁹ Herod. 5.91

³⁶⁰ Wason 1973, s. 81

De helt konkrete endringene som ble innført under Kleistenes var at han innførte folkerådet på 500, basert på den nye inndelingen av Attika i 10 fylker (kan oversettes til «stamme» eller «klan») og 139 demer (mindre enheter av staten med en viss grad av lokalt selvstyre, en slags kommune). Han innførte også en ny kalender basert på solåret (tidligere basert på måneår) med nye kulter tilknyttet høytidene. Dette brøt opp de eksisterende maktstrukturene ytterligere og Hansen påpekte at det var slående likt det som skjedde etter den franske revolusjonen, riktig nok med noe mindre bruk av giljotin. Kalenderen ble innen hundre år justert tilbake til den gamle, og de nye religiøse tradisjonene fikk aldri fotfeste, men folkeforsamlingen ble det viktigste symbolet på attisk demokrati i hundrevis av år. Han økte også mengden borgere betydelig ved å gjøre mange tidligere slaver og andre ikke-borgere i Aten til borgere. Med dette fulgte en omstrukturering av hæren. Hver stamme skulle stille med et hoplittregiment, og i 501 fvt. ble disse styrt av et råd med 10 generaler, valgt av folket.³⁶¹

Til slutt innførte han også ostrakisme, en finurlig ordning som skulle hindre splittelser og fraksjonsdannelser i staten ved å sende personer i eksil i 10 år uten tap av eiendom eller status. Dette var ikke en straff som ble avsagt i domstolene, men en politisk avgjørelse tatt av folket. Begrepet kommer fra *ostraka*, et potteskår. En gang i året ble det holdt avstemning i folkeforsamlingen for om de skulle innføre ostrakisme. Hvis det var flertall, ble det avholdt enda en avstemning. Borgerne gikk så, hvis man ville, inn i et avlukke der de stemte med et potteskår med navnet på den som skulle sendes i eksil påskrevet. Hvis det var flere enn 6 000 stemmer, ble den med flest stemmer sendt i eksil. Dette verktøyet lot staten utvise en borger fra Aten i 10 år, noe som alvorlig svekket hans evne til å kommunisere med befolkningen. Man kunne dermed figurativt hogge hodet av opposisjonen, og forhindre en ny Peisistratos før han ble for populær.³⁶² Det ligger i kortene at dette ikke skjedde så ofte. Det var Kleistenes som innførte det, men det ble ikke tatt i bruk før 20 år etter. Hansen telte omtrent 15 tilfeller av ostrakisme totalt i det 5. århundret. Det ble ikke avskaffet, men ble ikke brukt etter.³⁶³

Flere ting tyder på at de politiske vedtakene som ble fattet rett etter Kleistenes sine reformer ble fattet av folket, eller i det minste med folket som aktive deltagere i prosessen. Nå begynte man å aktivt proklamere erklæringer i folkets navn. «Decided by the people» dukket nå opp i innskrifter.³⁶⁴ Hvis det ikke er helt presist, så er det i det minste en kraftfull symbolikk for underklassene i Aten, som for første gang har fått politisk medbestemmelsesrett. Det kan også være grunner til å anta at det som skjedde her ikke bare handlet om disse politiske målene.

³⁶¹ Hansen 1991, s. 34-35

³⁶² Finley 1983, s. 55

³⁶³ Hansen 1991, s. 35

³⁶⁴ Se for eksempel IG I³ 1, 4 og 5

Lewis retter fokuset bort fra det rent politiske til mer økonomiske og sosiale begrunnelser. Han ble ikke overbevist om at politiske reformer om selvstyre i seg selv kunne skaffe Kleistenes underklassenes støtte. Han tror at også land og borgerskap måtte ha vært på bordet. Det var stor mangel på land i Aten under denne perioden.³⁶⁵

5.4 Delkonklusjon

Jeg mener, i likhet med Rose, at denne gjennomgangen viser at klasseanalysen utgjør en middelvei mellom den kyniske tolkningen av tyrannene som personer som kun var ute etter å sørge for egne interesser, og synet på perioden som et mellomsteg på veien til demokratiet. Gjennomgangen fra Solon til Kleistenes tyder mer på en dialektisk utvikling, der klassekonflikt trigget en løsning fra overklassen, som igjen trigget en respons fra underklassene, som igjen fikk konsekvenser som trigget nye motsetninger. Gjennom det hele går kontradiksjonen i at overklassen er avhengig av å uskadeliggjøre underklassene for å beholde sine posisjoner i overklassen, samtidig som underklassene gjorde det tydelig at de ville ha forandringer, og gjerne kunne skape dem selv. Det går også en kontradiksjon i aristokratens avhengighet av klassesolidaritet, samtidig som den enkelte ville stå frem som den beste. Den arkaiske perioden skapte store forandringer i klasseforholdene og det politiske systemet, men klarte å beholde eiendomsfordelingen mer eller mindre uforandret. Dette inkluderte Solon sine eiendomsklasser, som viste hvor tydelig posisjon eiendom skulle ha i å bestemme tilgang på embeter. Utviklingene førte dermed til en mystifisering av de egentlige eiendomsforholdene og at overklassene kunne fortsette å utnytte massenes arbeidskraft for å skape sin egen fritid og velstand. Det må likevel ha vært viktig for underklassene at de mer ekstreme formene for utnyttelse ble gjort vanskeligere, for eksempel gjeldsslaveri, uten at dette nødvendigvis betydde at den enkeltes tilstand ble så mye bedre.³⁶⁶

Det ser ut som at det er mye mindre kontroversielt å omtale det som skjedde i det arkaiske Aten som en klassekamp, som ikke er så rart, siden det var en veldig klar klassekamp mellom to åpenbare klasser med klart definerte klasseinteresser. Nafissi, som mener både statussystemet til Finley og klassesystemet til de Ste. Croix har mangler, skriver at de attiske bøndene oppfylte kravene for selv den mest konservative klassedefinisjon, ble bundet sammen som en klasse, og handlet som en klasse ved å sørge for sine klasseinteresser. Dette satte i gang en prosess som ledet til det atenske demokratiet. Jeg er langt på vei enig i det han skriver her, men han mener ikke at det samfunnet som oppstod var et status-samfunn eller et klasse-

³⁶⁵ D.M. Lewis 1963, s. 38

³⁶⁶ Rose 2012, s. 262-265

samfunn.³⁶⁷ Dette fremstår for meg som en snodig konklusjon. Klasse, forstått marxistisk, oppstår ikke spontant i konfliktsituasjoner. Det er en historisk konstant. Hvorfor skulle klassene forsvinne rett etter en slik konflikt? Glemte plutselig slavene at de var slaver? Glemte de rike landeierne at de fortsatt var rike landeiere? Kildene jeg har vist til i denne oppgaven ser ikke ut til å vise det.

Tyranniet har i ettertid blitt sett på som et avvik fra de stabile demokratiske og oligarkiske konstitusjonene. Tyranniene eksisterte i arkaisk tid, men kom tilbake i senklassisk og hellenistisk tid. Jeg er enig med Lewis i at konstitusjonene var flytende og at stabilitet ikke var et mål i seg selv. Hun skriver også veldig presist at det ser ut til at mye av det som er skrevet om tyranni antar at alle bystater har en slags «naturlig» konstitusjon, demokrati eller oligarki, og at selv om man kunne oppleve avvik, ville man alltid returnere til denne konstitusjonen.³⁶⁸

Klassekonflikten i det arkaiske Aten, og den reelle effekten av hendelsene i denne perioden, summeres opp godt av Rose som en konflikt som grovt sett tok formen av små konsesjoner fra overklassen for å opprettholde overklassens dominans over eiendom, i tillegg til stadig mer sofistikerte ideologiske forsøk på å markedsføre den eiendomsfordelingen ovenfor begge klassene.³⁶⁹ Resultatet av den arkaiske klassekampen var et helt annet samfunn, men fundamentalt fortsatt et samfunn der overklassen beholdt sine posisjoner, sitt grep om de offentlige embetene, og mye av sin kontroll over ressursene, men der man ikke kunne utnytte underklassene like mye. Man fikk også en forandring fra en overklasse basert på et arvelig aristokrati, til en overklasse basert på eiendom og rikdom.

³⁶⁷ Nafissi 2004, s. 390

³⁶⁸ S. Lewis 2009, s. 127

³⁶⁹ Rose 2012, s. 361

6. Storhetstiden og nedgangen til demokratiet

Wood refererte til det man kan definere som en «peasant utopia». En fri landsby, uten skatteinnkrevere, store landeiere eller arbeidsrekruttere. En utopi for småbrukerne har selvsagt aldri eksistert, selv ikke i de mest demokratiske bystatene, men i demokratier som Aten, kom man så nærme en utopi for småbrukerne og underklassene generelt som man kom i antikken, mente hun.³⁷⁰ I denne delen av oppgaven skal jeg se på flere aspekter ved klassekampen i det klassiske Aten. Først liturgi-ordningen, så skal jeg se på den rent økonomiske fordelingen i Aten, så skal jeg se på de sosiale konfliktene som oppsto/viste seg i klassisk tid og til slutt litt om hvordan peloponneserkrigen og det øvrige militæret kan ses på som et utslag av klassekamp.

6.1 Under demokratiet: Hvorfor skal overklassen gi gaver til folket og staten?

Jeg har allerede forklart litt hvordan systemet var under demokratiet, med alle de økonomiske bidragene det ble forventet at de rike skulle bidra med. Et naturlig spørsmål å spørre innledningsvis er hvorfor den landeiende klassen, som også hadde enorm politisk innflytelse, tolererte at staten skulle finansieres så mye ut av deres lommer? Selv om systemet ble fullstendig snudd om etter klassisk tid, var fortsatt veldedighet fra de rike sentralt. Jeg skal her vise hvordan jeg mener liturgier ble brukt som middel av overklassen for å unngå klassekonflikt og som middel for overklassen til å befeste sin makt over samfunnet. Det er viktig å skille systemet under klassisk tid fra euergetismen som oppstod i hellenistisk tid, som jeg skal diskutere senere.

Flere har forsøkt å forklare dette fenomenet, deriblant Paul Veyne. Han påpeker at det er feil å se på liturgiene som en skatt (selv om det er mest likt en skatt med moderne øyne). Det var mer et æresystem.³⁷¹ Han nevner tre grunner til at overklassen bidro så mye som de gjorde. 1. Den relativt lille gruppestørrelsen gjorde det vanskelig for overklassen å unngå å bidra til staten. Hvis de ikke ga noe, eller kun veldig lite, kunne det ført til et pinlig møte med den fattige befolkningen. 2. Den lille befolkningsgruppen gjorde at liturgi-systemet var relativt enkelt å etablere og mye enklere å gjennomføre administrativt enn en skatt. Det var også mye lettere for en rik mann å betale når han visste nøyaktig hva pengene gikk til. Det ligger mye mere ære i å betale for et skip, eller en festival, enn å bare generelt ha gitt et bidrag til staten. 3. Til slutt påpeker også Veyne at den lille befolkningsstørrelsen førte til at alle mennesker og deres handlinger (spesielt i eliten) var veldig synlige for de andre i bystaten. Alle i jordeierklassen var synlige for resten av befolkningen, og hvis man ikke bidro, ville folk ha visst om det. Derfor,

³⁷⁰ Wood 1988, s. 126-127

³⁷¹ Veyne 1992, s. 72

hvis man unngikk å betale liturgier i det antikke Aten, ødela man den sosiale ordenen, som ville ha fått stor oppmerksomhet. Veyne påpeker at det ikke har samme effekt i vår moderne verden når en i overklassen har jukset med skatten. Da har man ikke ødelagt den sosiale ordenen, det er bare et individ som har gjort noe feil.³⁷²

Engels var nok dermed i stor grad treffende også for antikken generelt når han skrev følgende om moderne borgerlig veldedighet:

The bourgeoisie is charitable out of self-interest; it gives nothing outright, but regards its gifts as a business matter, makes a bargain with the poor, saying: "If I spend this much upon benevolent institutions, I thereby purchase the right not to be troubled any further, and you are bound thereby to stay in your dusky holes and not to irritate my tender nerves by exposing your misery[...]."³⁷³

I tillegg til å handle om ære var det også en måte å kjøpe folkets gunst på for politikere. Et interessant eksempel på dette finner vi i *Athenernes Statsforfatning* av Aristoteles. Han beskrev hvordan Perikles og Kimon konkurrerte i storhet. Kimon var veldig rik. Han utførte sine liturgier og vel så det, og alle mennene fra Kimon sin *deme* kunne gå til hans eiendom hver dag for å dekke sine grunnleggende behov, noe som naturligvis var langt utover det han evt. var pålagt gjennom liturgier. Ifølge Aristoteles var det ikke gjerder rundt hans eiendom, slik at hvem som helst kunne plukke frukt fra trærne. Perikles sin rikdom var ikke stor nok til å kunne konkurrere med dette. Da fikk han tydeligvis et råd om at «siden Perikles ikke kunne måle seg med Kimon når det gjaldt private ressurser, skulle han *gi folket det som var deres eget.*» [min kursiv], så Perikles innførte jurybetaling.³⁷⁴ Spesielt interessant er det her å påpeke formuleringen jeg satte i kursiv og hva det sier om tankesettet. I dag sier vi gjerne at staten sløser «våre penger» når den begår feil. Det kan se ut til at det var litt samme tankegang i det antikke Aten. Statens midler var folkets midler. Det var en oppfatning, uskreven, at de rike hadde en moralsk forpliktelse til å bidra til det offentlig gode.³⁷⁵

Rollen festivaler spilte kan heller ikke undervurderes. Det er vanskelig å vite nøyaktig hvor mange festivaler som ble arrangert i året i Aten, men Rose viser til utregninger så høye som rett under 150. Det betyr at det var festivaler stort sett hele året. Det er umulig å vite hvor

³⁷² Veyne 1992, s. 73

³⁷³ Engels 1969, s. 184

³⁷⁴ Aris. Ath. Pol. 27.4

³⁷⁵ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 121

mange av disse som eksisterte før klassisk tid, men Rose påpeker at dette må ha vært et resultat av et direkte krav fra underklassene, eller som et forsøk på å blidgjøre dem fra overklassen.³⁷⁶

Veyne påpeker at det for vår del er lettere å se på liturgiene som en borgerplikt: en plikt de rike hadde mot folket og byen, som f.eks. det å tjenestegjøre som offentlig magistrat. Det kan også være lurt å ha i bakhodet at grekerne ikke nødvendigvis skilte mellom «bystaten» og «folket». «Staten» var ikke en juridisk autoritet på samme måte som vi kjenner den i dag. Man vil derfor ikke finne like klare juridiske definerte definisjoner og plikter som vi har i dag.³⁷⁷ Statsmakten var mye mer uformell.

Veyne mener det var en selvmotsigelse at skatter ikke ble akseptert i annet enn nødstilfeller som skissert tidligere. Folk dedikerte sin tid og sine liv til bystaten, men de ville ikke dedikere sine penger. Det hadde sine historiske grunner. Byen levde av sine egne inntekter på samme måte som sine borgere.³⁷⁸ *Metoiker*, derimot, var underlagt en personlig årlig skatt, selv om den ikke var særlig stor.³⁷⁹ Det er det fullstendig motsatte av vår moderne stat, der staten krever en del av vår inntekt, men ikke at vi skal utføre jobber eller tjenester for staten. Selv militærtjeneste er i stor grad valgfritt i moderne fredstid.

Veyne påpeker at liturgiene ikke burde ses på som hjelp til de fattige. Dette fordi ting som f.eks. *theorika*-fondet eller betalingen for deltagelse i folkeforsamlingen ikke var begrenset til de fattige, som det antagelig hadde vært i dag. Man får ikke i dag velferdsytelser med mindre man beviselig trenger dem. Men en rik mann kunne hente ut de skarve obolene man fikk for å se på teater, akkurat som de fattige. Disse typene offentlige ytelser var til byen og folket generelt, ikke for å hjelpe en spesifikk sosial gruppe, selv om det kunne ha vært effekten. Veyne skriver at det som regel kun var de som trengte utbetalingen som brydde seg med å hente den.³⁸⁰

Zuiderhoek kommer med viktige poenger man gjerne ikke ser andre steder når det gjelder hvorfor de rike var så villige til å gi. Fra det senere romerske samfunnet kjenner vi til mange familiedynastier, mens dette var så godt som fraværende i det antikke Hellas. De hadde ikke familienavn engang, men en navneskikk lignende den moderne islandske (selv om Island i skrivende stund vurderer å innføre etternavn). Høy barnedødelighet, spesielt blant barn og arveskikker, mener han forklarer mye av dette. Den høye dødeligheten gjorde at mange rike mistet alle sine barn, evt. at de hadde mange barn, noe som gjorde at all arven måtte fordeles

³⁷⁶ Rose 2012, s. 334

³⁷⁷ Veyne 1992, s. 76

³⁷⁸ Veyne 1992, s. 77

³⁷⁹ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 121

³⁸⁰ Veyne 1992, s. 98

på barna etter gresk lov, ikke til den eldste levende arvingen. Dette gjorde at svært mange linjer døde ut pga. barnedød og at mange mistet elitestatus på grunn av at arv måtte fordeles på mange barn, og ble dermed pulverisert.³⁸¹ Noe rikdom ble selvsagt videreført over noen generasjoner, men det var ikke like selvsagt som det senere skulle bli.

Zuiderhoek beskriver et høyt gjennomtrekk i eliten i det antikke Hellas. Han viser også til en gjennomsnittlig elitealder regnet ut til så lavt som 20 til 30 år, selv om denne alderen er betydelig påvirket av barnedødelighet. Vi vet at i den senere romerske tiden, med oligarkisk styre, var det et problem å få nok rådsmedlemmer i flere bystater.³⁸² Dette førte til at man måtte akseptere høyere sosial mobilitet oppover, og strategiske ekteskap. Zuiderhoek mener dette betyr at flere elitemedlemmer var der kun på grunn av demografisk flaks.³⁸³ Dette forekom nok også i det klassiske Hellas, dog i mindre grad. Det er på grunn av denne mangelen på kontinuitet i eliten Zuiderhoek mener at de ville produsere varige minner av seg selv. Navnet ditt og familien din ville kanskje dø ut, og eiendommen din vil kanskje bli eid av noen andre, men æresinnskriftene, statuene osv. vil forbli.³⁸⁴ Historikere leser enda i dag æresinnskrifter dedikert til elitefolk fra det antikke Aten over 2000 år senere, så man kan kanskje si strategien fungerte.

Dette synet må likevel nyanseres noe. I en grundig gjennomgang fremgår det av undersøkelsen til Davies at flere attiske familier hadde en imponerende langvarighet, noen på flere århundrer. Her fremgår det at flere kjente attiske familier, som f.eks. Alkmaionidene, som bl.a. Kleistenes og Perikles kom fra, beholdt sin status over mange generasjoner.³⁸⁵ Det kan ha vært vanlig at overklassefamilier døde ut, men mange hadde åpenbart også en overraskende langvarighet. Dette til tross for at vi har så lite og sporadisk bevis for slektslinjene. Rose skriver at «whatever was the actual instability experienced by the ruling class, they saw themselves and imposed on others a sense of their essential stability *as a class* in control of most of the socially created surplus». Han påpekte også at vi ser flere av disse familiene fortsatt har makt når den hellenistiske perioden begynner og oligarkiet kommer tilbake.³⁸⁶ Det kan dermed se ut som om epidemien i Aten på slutten av 400-tallet fvt. var en mye større trussel mot overklassefamiliens varighet enn demokratiet var.

³⁸¹ Zuiderhoek 2011, s. 186

³⁸² Zuiderhoek 2011, s. 187

³⁸³ Zuiderhoek 2011, s. 190

³⁸⁴ Zuiderhoek 2011, s. 192

³⁸⁵ Davies 1971, Table 1

³⁸⁶ Rose 2012, s. 245

6.2 Under demokratiet: skattebyrden og stabilitet

I en undersøkelse av klasseforholdene i antikkens Aten, er det relevant å evaluere hvor stor byrden som ble pålagt overklassen under demokratiet egentlig var og hvorfor denne styringsmodellen tilsynelatende var så stabil. Artikkelen til Josiah Ober, *Inequality in late-Classical Democratic Athens. Evidence and Models* (2017), diskuterer dette temaet. Ober gjør en rekke antagelser som han er klar over kan være mer eller mindre nøyaktige. En matematisk-økonomisk tilnærming som dette kan likevel være nyttig for å kaste lys over situasjonen. Dette vil også kunne vise levekårene til befolkningen i Aten, noe overklasse/underklasse-dynamikken ikke nødvendigvis indikerer. De som blir utnyttet kan jo leve ganske komfortable liv i gode tider, på samme måte som i dag.

Ober tar utgangspunkt i en litt annen befolkningsfordeling (men ikke veldig forskjellig) enn jeg har gjort i min fig. 2, og er basert noe tidligere enn min er, men som vi begge er inne på, dette er estimater og ikke noe man kan være sikker på, siden Aten ikke hadde noe sikkert «manntall».³⁸⁷ Ober gjør følgende observasjoner angående den attiske politikken og økonomien:

Lønnsnivå: som jeg var inne på tidligere, langt fra alle arbeidet for lønn, som jeg også har vært inn på tidligere. Bønder eller handelsmenn gjorde f.eks. ikke det. Dette vet Ober også, men han opererer med en modell der man kan konvertere folkets arbeid til lønnsarbeid. Han viser likevel til at, basert på lønnsnivået vi har kilder på, var lønnsnivået betydelig høyere i Aten, både for «faglærte» og «ufaglærte» (i mangel på bedre ord) sammenlignet med andre førmoderne økonomier. Sosial status (borger, frigiven, *metoik*, slave) ser ikke ut til å ha påvirket lønnsnivået, ifølge Ober. For slaver ser man riktig nok variasjon, da dette var en veldig variert gruppe. Ober opererer med én gruppe som ikke fikk noe av overskuddet fra sitt arbeid, én gruppe fikk litt, og én gruppe som fikk lønn sammenlignet med «ufaglærte». Vi vet ikke hvor mye en slave fikk beholde i lønn, men vi vet at mange slaver kjøpte sin frihet.³⁸⁸ Dette var likevel ikke like vanlig i Hellas, som det var senere blant romerne.³⁸⁹ For overklassen er det vanskeligere å regne dette ut, siden de ikke fikk lønn. I tillegg antar han at en betydelig andel av rikdommen i denne klassen var skjult rikdom, siden man måtte oppgi sin egen rikdom i Aten.³⁹⁰

³⁸⁷ Ober 2017, s. 4-6

³⁸⁸ Ober 2017, s. 7-8

³⁸⁹ Finley 1980, s. 45-46

³⁹⁰ Ober 2017, s. 8

Ober viser til at det klassiske Aten (han tar utgangspunkt i år 330 fvt., altså senklassisk) hadde relativt lav økonomisk ulikhet sammenlignet med andre før-moderne økonomier. Ober har regnet ut at Aten hadde en Gini-koeffisient (en økonomisk modell for ulikhet der 0 indikerer at alle eier akkurat like mye og 100 indikerer at en person eier alt) på 38. Dette er lavere enn Romerriket i mesteparten av dets historie og lavere enn mange tidlige moderne europeiske økonomier.³⁹¹ For å sammenligne, har Norge, USA og (det moderne) Hellas Gini-koeffisient på henholdsvis 26.2, 39 og 31.9, ifølge OECD.³⁹² En relatert modell for før-moderne økonomisk ulikhet er IER (Inequality Extraction Ratio). Denne modellen regner ut den høyest mulige Gini-koeffisienten for et gitt samfunn. Dette punktet kalles IPF (Inequality Possibility Frontier). Hvis overklassen henter ut enda mer fra underklassene enn IPF vil de fattigste begynne å sulte. Hvis IER er på 100%, så har man kommet til IPF. Ober viser til en kontrollgruppe av antikke stater, der median IER-ligger på 75%.³⁹³ Aten hadde en IER på 48.9% i 330 fvt. Det er spesielt lavt i forhold til de andre. Romerriket i år 14 evt. (året Augustus døde, og Tiberius tok over) hadde IER på 75 og England og Nederland hadde i 1688 og 1732 henholdsvis 57.1 og 71.7.³⁹⁴

Skattebyrden er vanskelig å gi et nøyaktig tall på. Antall liturgier og kostnad var nokså stabil, men eisfora og epidosis varierte etter behovene, spesielt om det var krig eller ikke. Ober regnet ut at skattebyrden på liturgiklassen (i tillegg til de rikeste *metoikene*) var på ca. 112 talenter (= 672 000 drakmer) per år. Dette utgjorde omtrent 10% av inntekten til denne klassen som helhet. Dette ville ha variert stort med individer, som kunne skjule rikdommen sin. I tillegg kommer det at triarkiet, som var den største, kunne være ganske ødeleggende for noen. Alt i alt, vil det likevel si at skattetrykket gjennomsnittlig på denne gruppen var nokså lav, sammenlignet med det man må forvente å betale i skatt i dag. Det er viktig å bemerke at dette var ytelser som kun overklassen betalte. Import/eksport-utgifter rammet alle likt.³⁹⁵ Begrensningen til denne utregningen er at gjennomsnittsskattetrykket på denne inntektsgruppen ikke nødvendigvis representerer skattetrykket den enkelte opplevde.

Basert på dette viser Ober til at inntekstulikheten i Aten var relativt lav. Han påpeker at selv om man flytter antagelsene utregningen er basert på veldig mye, var det fortsatt mye mindre ulikhet i Aten enn i de andre samfunnene som ble brukt til sammenligning. Denne utregningen går kun på inntekt. Ober går så videre i artikkelen til å vise at Aten var mye mindre ulik enn de

³⁹¹ Ober 2017, s. 9

³⁹² OECD 2017

³⁹³ Ober 2017, s. 9-10

³⁹⁴ Ober 2017, s. 23

³⁹⁵ Ober 2017, s. 11-12

andre også når det gjaldt landeierskap, ernæring og husstørrelse. Samtlige måleenheter ble mye mer ulike i den hellenistiske perioden og enda mer ulike i den romerske perioden.³⁹⁶

Ober mener dette kan ha en sammenheng med den høye ernæringsverdien vi har sett i skjelett av slaver fra denne tiden i Aten. I tillegg hadde mange en reell mulighet til å tjene penger og kjøpe sin frihet. Vilkaene var også gode for metoiker, som var grunnen til at mange kom til Aten og tjente gode penger der. Fattige borgere håpte nok på enda bedre vilkår, men samtidig spiste de relativt godt og tjente godt i forhold til sine likemenn andre steder, i tillegg til å ha reell politisk makt. Selvsagt var det elitemedlemmer som ville ha bedre vilkår, men Ober mener at skattebyrden ikke var høy nok og at gruppen ikke var koordinert nok til å drive gjennom revolusjon.³⁹⁷ Dette til tross for at det faktisk var to oligarkiske kuppforsøk i det demokratiske Aten, som jeg skal vise til senere.

Jeg er langt på vei enig med Ober i hans konklusjoner, og synes dette er et godt bidrag til debatten. Demokratiet var helt klart det beste klassekompromisset man fikk til i Aten, sett ut ifra levekårene til underklassene. Den jevne attiske borger var selvsagt ikke klar over Gini-koeffisienten, men man må anta at befolkningen hadde en viss anelse om hvordan livene til sine likemenn var i bystatene i umiddelbar nærhet, kanskje også lengre unna. Spesielt i en bystat som tiltrakk seg så mange metoiker og handelsmenn fra utlandet som Aten. Når alle fra den selveiende bonden til slaven hadde det relativt bedre enn de ville gjort andre steder, mener jeg det ville vært en grunn til at denne konstitusjonen var så stabil, selv om det fortsatt var mye ulikhet, politisk og økonomisk.

Azoulay skriver at det var en bred folkelig misnøye mot stor rikdom, og til og med misunnelse. Dette kan tyde på at underklassene var fullstendig bevisst på hvor store ulikhetene i rikdom var. Denne følelsen var mer spisset i det demokratiske Aten, siden samfunn basert på en ide om likhet vil tolerere mye mindre ulikhet enn samfunn organisert som oligarkier eller kongedømmer. Det gjaldt ikke bare rikdom i form av penger og kapital, men også ærer. Det kan forklare noe av grunnen til at æresinnskrifter var så mye mer beskjedne i den klassiske perioden.³⁹⁸

Synet må nyanseres noe i tråd med at eiendomsfordelingen fortsatt var veldig ujevn. Foxhall har regnet med, basert på tall fra det 4. århundret i det klassiske Aten, at ca. 9% av husstandene kontrollerte 35% av privat land som kunne brukes til jordbruk (basert på en

³⁹⁶ Ober 2017, s. 12-15

³⁹⁷ Ober 2017, s. 15-17

³⁹⁸ Azoulay 2018, s. 141-142

antagelse om 22 000 husstander, altså litt færre enn mitt estimat). Det medfører at ca. 10 000 husstander eide land nok til et subsistensminimum, eller kanskje litt mer. De resterende 5 000 havnet under denne grensen. Basert på disse tallene kom hun til ganske sterke konklusjoner, som tegner et helt annet bilde enn det Ober tegner. Hun skriver at:

Although peasant smallholders were most likely the overwhelming majority of the citizen body, they did not, as a group, control a similarly overwhelming proportion of the primary means of production, that is, land. [...] Therefore, it is evident that the overall economic control of Athens was in the hands of the ruling class, not peasant households. And if this is so, given the substantial overlap between political and economic power in Athens, it is doubtful whether the model of the 'peasant-democracy', in which smallholders are considered to have held the most power, can be seriously maintained.³⁹⁹

Rose påpeker at det kun er i Aten vi har data nok til å ta slik beregninger. Siden Aten er anerkjent som den mest demokratiske og likestilte bystaten i perioden, i tillegg til å ha erfart tyranni, så sier det mye om hva tilstanden i andre bystater må ha vært. Det henter til at, til tross for det Ober har beskrevet her, så førte ikke Solon sine reformer eller tiden under Peisistratos til betydelige forandringer i eiendomsfordelingen i underklassene sin favør.⁴⁰⁰

6.3 Nye sosiale konflikter i det 4. århundret

Det fjerde århundret i Aten hadde altså relativt gode materielle kår å tilby underklassene. Sammenligner man f.eks. kornprisene, så fikk man kjøpt mer korn for en gjennomsnittlig dagslønn i det fjerde århundret enn i det femte. Ober bruker tre inntektskategorier: eliten (de i liturgiklassen), en anstendig mellomgruppe (folk som tjente minimum 1 drakme per dag) og de som var under dette nivået, og dermed på eller under subsistensminimum. Til sammenligning var altså hvetepreisen i det 4. århundret i Aten på 5-6 drakmer per medimnoi (ca. 50 liter). En drakme kunne altså gi deg 8-10 liter hvete daglig, noe som er mye mer enn man trenger daglig. Basert på disse inntektsklassene konkluderte Ober med en optimistisk fordeling på henholdsvis 1,1, 58 og 41%, og en pessimistisk fordeling på 1,1, 42 og 57%. Rundt halvparten av befolkningen måtte altså slite for å holde subsistens. Til sammenligning var de optimistiske tallene for det tidlige romerske keiserriket henholdsvis 1,5, 12 og 86,5%. Andelen blant eliten

³⁹⁹ Foxhall 1992, s. 156

⁴⁰⁰ Rose 2012, s. 212

var ganske lik, men andelen som kunne leve relativt komfortabelt mellom subsistensnivå og liturgi-nivå var mye større.⁴⁰¹ Likevel gir disse tallene et helt annet inntrykk.

Det var også to oligarkiske kupp i denne perioden, kortvarige som sådan. Først de 400 i 411 fvt. og så de de 30 etter nederlaget i peloponneserkrigen i 404 fvt. Sistnevnte var riktignok satt opp av Sparta, men førstnevnte var et kupp som eliten i Aten utførte på egenhånd. Oligarkene var misfornøyde og mente de kunne styre bedre selv. Førstnevnte av kuppene var kortvarig (kun ca. 4 måneder), og var et produkt av det de Ste. Croix kalte «fraud». Løgnen var at et oligarki ville gjøre at Aten kunne få økonomisk støtte fra Persia i krigen mot Sparta.⁴⁰²

Det var oligarken i eksil, Alkibiades, som sto bak. Tukydid ser ut til å ha antydnet at det var klart at de revolusjonære oligarkene visste det var basert på en løgn.⁴⁰³ Selv da møtte ideen motstand og Tukydid vektla at folket kun ble overbevist av at de skulle få muligheten til å stemme bort oligarkiet, noe de selvsagt ikke hadde.⁴⁰⁴ Her er det viktig å vektlegge at flåten, da basert i Samos, forholdt seg lojale til demokratiet. Dette vektla Tukydid flere ganger, og bekrefter det jeg senere skal gå inn på nærmere, nemlig at flåten var viktig for underklassene og demokratiet. De 400 «var redde for at den store mengden av soldatene på flåten – noe som også hendte – ikke ville holde fast ved en oligarkisk statsordning, men at det fra flåten skulle utgå en oppstand som ville styrte dem selv».⁴⁰⁵ Tukydid skrev flere passasjer om sjøfolkene i Samos og deres umiddelbare og sterke motstand mot oligarkiet.⁴⁰⁶ Det faktum at man anså den underklasse-dominerte marinen som en gruppe med en så klar klasseslagside, og at det faktisk stemte, beviser at klassebevissthet var til stede. De få i underklassene ville alltid være i et motsetningsforhold til de mange i underklassene. Og det gjaldt ikke bare de i marinen. Aristoteles skrev at de mange på bygda ikke ville tolerere urettferdighet og at de da ville ha reist seg i revolusjon.⁴⁰⁷

Simonton viser til hvor overaskende mislykkede de to atenske oligarkiene i den klassiske perioden var. De 400 oppsto som et kupp, og utførte selektiv vold mot utvalgte motstandere, slik man gjerne gjør når man har kuppet en stat. Man kuet befolkningen gjennom en slags bakenforliggende trussel om vold, men ikke åpenlys og direkte vold. Oligarkene klarte dårlig å samarbeide og mistet makten fort, nok en gang i form av en nokså spontan aksjon. De 30 ble innsatt etter peloponneserkrigen av spartanerne og satte inn et voldsomt terrorvelde. De

⁴⁰¹ Ober 2015, s. 95-98

⁴⁰² de Ste. Croix 1981, s. 291

⁴⁰³ Thuc. 8.47

⁴⁰⁴ Thuc. 8.54

⁴⁰⁵ Thuc. 8.72

⁴⁰⁶ Thuc. 8.73, 8.75-77 og 8.86

⁴⁰⁷ Arist. Pol. 1332b12-34

styrte Aten «like conquered enemy territory». Også dette oligarkiet var kortlevd og feilet fullstendig. Tilsvarende oppførsel resulterte i en nokså pan-hellensk svikt hos oligarkiet. De håndterte ikke konfliktene med underklassene.⁴⁰⁸ Aristoteles skrev i *Politikken* at oligarkene burde hjelpe folket, men at de i hans tid sverget en ed om å skade folket mest mulig.⁴⁰⁹ Nederlaget til de 30 ble muliggjort av en plutselig u-sving i spartansk politikk, som gjorde at oligarkene ikke fikk hjelpen de sårt trengte.⁴¹⁰

Nafissi mener det vitner om det demokratiske systemet sin styrke at svaret på kuppene var å gå tilbake til status quo. Man gikk ikke lenger og konfiskerte eiendom eller slo ned på overklassen utover de direkte ansvarlige.⁴¹¹ Det eksisterte ikke noen lovfestede begrensninger på hva staten legitimt kunne blande seg inn i. Hansen påpeker at dette i bunn og grunn er det samme i antikt og moderne demokrati, altså at folket kan legitimt gripe inn i hva som helst.⁴¹² Muligheten var enda større i antikken, grunnet et nærmest fravær av juridiske begrensninger. Hvis folkeforsamlingen i sinne etter kuppet i 411 fvt. ville, var det fullt mulig for dem å kvitte seg med vanskelige medlemmer av eliten. I andre bystater gikk klassekampen mot oligarkiet mye lengre. Aristoteles skrev at når demokratene vant makten i andre byer, foretok de en full omfordeling av land.⁴¹³

Diodorus Sikulus, som riktig nok levde noen hundre år senere, skrev at det foregikk en såkalt «klubbe-lov» i Argos rundt 370 fvt., der underklassene gikk rundt og dengte overklassen i hjel, mer enn 1 200 ifølge Diodorus, et tall vi selvsagt må ta med en solid klype salt.⁴¹⁴ Isokrates viste til dette og sa «they have more pleasure in doing this than any other people have in slaying their foes», men oppga ikke et tall på hvor mange.⁴¹⁵ Dette beviser at klassekampen i Aten kunne ha slått ut ganske annerledes for overklassen etter deres kupp. De fikk to sjanser til å gå lengre ved de to oligarkiske kuppene, som kom ganske raskt etter hverandre. Dette var to episoder der noen få i eliten kolliderte med massene i Aten om hvordan man skulle styre staten. Begge gangene vant demokratiet fullt ut. Dette var de siste forsøkene på direkte kupp i Aten fra overklassen før makedonsk tid.⁴¹⁶

Ober skriver at praksisen med å betale borgere for embeter, gjorde at vanlige menn fra underklassene i mye større grad kunne delta i den politiske styringen. Flåtens ekstensive bruk av underklassen som roere førte også til at de fikk en mye sterkere forhandlingsposisjon. De

⁴⁰⁸ Simonton 2017, s. 281

⁴⁰⁹ Arist. Pol. 1309b35-1310a11

⁴¹⁰ de Ste. Croix 1981, s. 291

⁴¹¹ Nafissi 2004, s. 393

⁴¹² Hansen 1991, s. 80

⁴¹³ Arist. Ath. Pol. 40.3

⁴¹⁴ Diod. Lib. 15.57.1-15.58.1

⁴¹⁵ Isok. 5.52

⁴¹⁶ de Ste. Croix 1981, s. 291-292

demokratisk anlagte i overklassen utgjorde gode ledere for staten, f.eks. Perikles. De oligarkivennlige i eliten ble gjerne ostrakisert, som hindret oligarkene i å forme en bevegelse.⁴¹⁷ Finley viste til at 100 triremer krevde omtrent 20 000 menn, så det er liten tvil om at tusener av voksne menn, og dermed en betydelig del av borgerbefolkningen (se fig. 2), fikk sin hovedinntekt fra flåten. I krigsperioder ville denne delen vært større. Finley påpekte at dette måtte ha vært en betydelig inntekt for underklassene, selv om det er vanskelig å måle det.⁴¹⁸ Fredsperioder var få og korte. Han viste til utregninger som viser at mellom slutten på perserkrigene rundt 480 fvt. og nederlaget mot Makedonia i 338 fvt., altså nesten hele den klassiske perioden, var Aten i krig i to av tre år og hadde aldri en sammenhengende fredsperiode på ti år.⁴¹⁹

Fuks skrev også om denne perioden, og kalte perioden fra det 4. århundret og utover til romerne tok over for en periode kjennetegnet av spissede sosiale konflikter og flere revolusjoner/revolusjonsforsøk.⁴²⁰ Han viste til at man i Attika fra midten av 500-tallet fvt. og fremover opplevde en fragmentering av landeiendommene som følge av at arvelovene ikke gjorde slik at den førstefødte sønnen arvet alt, men fordelte eiendommen på alle barna. Spartanerne gjennomførte også en metodisk ødeleggelse av landeiendommene under peloponneserkrigen, som tross alt varte i 27 år. Mange av disse eiendommene ble ikke rehabilitert, men solgt. Dette førte til at noen få personer ble sittende igjen med enorme mengder land. Slik ble det som før var mange små jordbruk gjort om til noen få store slavebruk.⁴²¹

Disse spenningene ble ikke mindre etter krigen sluttet. Mange av overklassen allierte seg med de 30 tyrannene. Hignett mente at den økonomiske byrden peloponneserkrigen og nederlaget plasserte på overklassen, drev mange av dem bort fra demokratiet, selv om de fleste selvsagt ikke ble revolusjonære.⁴²² Selv om amnestiet etter tyranniets fall for det meste ble respektert, var spenningene fortsatt store. Austin og Vidal-Naquet skrev at mye tyder på at det skjedde en forflytning av folk fra bygda og inn i byen. Stadig flere av borgerne var landløse, og flere og flere borgere i byen var avhengige av en form for støtte. Det var få muligheter for fattige borgere som nylig mistet sin eiendom, og derfor var det mange som ble leiesoldater. På samme tid økte overklassen sin rikdom.⁴²³ Demostenes, som ble født i kjølvannet av peloponneserkrigen, sa i en av sine taler at mens husene til overklassen før ikke var særlig mye større enn andre, og mye mindre luksuriøse enn offentlige bygg, hadde politikere på hans tid

⁴¹⁷ Ober 2015, s. 197

⁴¹⁸ Finley 1981, s. 58

⁴¹⁹ Finley 1981, s. 88

⁴²⁰ Fuks 1984, s. 9

⁴²¹ Fuks 1984, s. 12-13

⁴²² Hignett 1952, s. 261

⁴²³ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 140-141

«such enormous personal wealth that some of them have built houses for themselves that are grander than public buildings, and some have bought up more land than all of you in court today own together.»⁴²⁴ Isokrates viste til at man gikk over til en tilstand der mange var avhengige av å bli trukket til juryen, slik at man kunne få noen oboler til nødvendigheter, samtidig som den stadig mer ekstravagante overklassen så på det som selvsagt at den førstnevnte gruppen skulle ro på skipene deres.⁴²⁵

Vi kan ikke utelukke at det ikke var en viss overdrivelse med i bildet her, men det forteller likevel hvilken vei utviklingen gikk. Selv om omfordeling av eiendom var et stort tema i denne perioden i Hellas, nådde det ikke opp på dagsordenen i Aten. Arkontene sverget faktisk ifølge Aristoteles «at alt som borgerne eide før han tok sitt verv, skal de fortsatt eie og råde over inntil han fratrer».⁴²⁶ Restaureringen av demokratiet etter de 30 tyrannene ble felt, var ikke en opptakt til seier for underklassene. Faktisk var Aristoteles imponert over at dette ikke ble et tema, slik som det ble i de andre byene.⁴²⁷ Det kan ha noe med at, i motsetning til andre byer, det var demokratiet og ikke enda en demokratisk anlagt tyrann som kom tilbake. Som de Ste. Croix påpekte⁴²⁸, var Aristoteles gjennomgående urettferdig mot det han kaller ekstremt eller fullstendig demokrati. Aristoteles var svært bekymret for at radikale demokratier skal ta eiendommen til de rike og fordele den utover, nesten som om det var en naturlov for demokratier.⁴²⁹ Som vi har sett ellers her, ble eiendommen til de rike tatt ganske godt vare på i Aten. Det finnes ikke et eneste eksempel på at noen ble fratatt eiendommen sin fordi byen bestemte seg for at vedkommende hadde for mye. Deres økonomiske posisjon ble ikke truet av underklassene, til tross for liturgiene og krigsskatten.⁴³⁰

Spenningsene viser seg i mye av skrivingen og teateret fra denne tidsperioden. Platons *Staten*, for eksempel, som daterer seg fra 370-tallet fvt., viser en forfatter som var tydelig frustrert med all klassekonflikten. Han skrev blant annet det berømte utsagnet om den oligarkiske byen, nemlig at dette var en by «bound to be two cities, not one: a city of the poor and a city of the rich, living in the same place, but constantly scheming against one another».⁴³¹ Isokrates snakket også om hvor splittet byen hans var i denne tidsperioden. Han sa blant annet om befolkningen i de tidligere underordnede bystatene til Aten at:

⁴²⁴ Dem. 23.206-208

⁴²⁵ Isok. 7.54

⁴²⁶ Arist. Ath. Pol. 56.2

⁴²⁷ Arist. Ath. Pol. 40

⁴²⁸ de Ste. Croix 1981, s. 76

⁴²⁹ Arist. Pol. 1281a11-38 & 1318a11-26

⁴³⁰ de Ste. Croix 1981, s. 290

⁴³¹ Plat. Rep. 551d

they feel such distrust and such hatred of one another that they fear their fellow-citizens more than the enemy; instead of preserving the spirit of accord and mutual helpfulness which they enjoyed under our rule, they have become so unsocial that those who own property had rather throw their possessions into the sea than lend aid to the needy, while those who are in poorer circumstances would less gladly find a treasure than seize the possessions of the rich.⁴³²

Isokrates hadde mange slike beskrivelser av tilstanden i Hellas. Igjen kan vi ikke utelukke at det er en viss overdriving her, men dette beskriver fortsatt en generell stemning av revolusjon og spissede klasseforhold i perioden etter peloponneserkrigen og frem mot hellenistisk tid. Merk også at dette skjedde i bystatene, ifølge Isokrates, etter at de ikke lenger ble styrt av Aten. Denne tilstanden står i motsetning til slik det var før, under den demokratiske storhetstiden til Aten, slik konstitusjonen var etter Solon og Kleistenes. Der var ikke samfunnet preget av klassekonflikter, men det var velbalansert og gjennomtenkt.⁴³³ Han fremstilte et svært romantisert bilde, der de fattige ikke var sjalu på rikdommen til de rike, men så på dem som de som garanterte deres velvære. De rike så ikke ned på de fattige, men så på dem som deres eget ansvar. Dette førte til at eiendom tilhørte deres rettferdige eiere. Bystaten sørget i tillegg for å bruke de fattige til jordbruk og handel, da han oppfattet lediggang som opphavet til fattigdom.⁴³⁴ Samtidig så Isokrates på underklassene som fulle av latskap, fattigdom og «empty hopes», i motsetning til deres forfedre under storhetstiden.⁴³⁵ Fuks forklarte at disse tomme håpene var for bedre økonomiske kår, noe som ledet til *stasis*.⁴³⁶ Det var forskjellen mellom denne gullalderen og den nye alderen av sosiale splittelser og klassekamp som utgjorde hovedtematikken i flere av talene og brevene til Isokrates.

Det er selvsagt betydelig overdrivelse i denne fremstillingen, men Fuks påpekte at den ikke var helt uten historisk forankring. Perioden fra starten til den klassiske perioden, tidlig på 500-tallet fvt. og fremover var en periode bemerket av stabilitet. Det var i perioden fra Isokrates ble voksen et par tiår inn i 300-tallet, at dette snudde og vises i hvor opptatt han ble av de sosiale problemene i hans tid. Fuks påpekte at «In spite of the mists in which Isokratean ‘society of the forefathers’ is shrouded, Isokrates is first-rate evidence for the deep change which took place during his lifetime.»⁴³⁷

⁴³² Isok. 5.67

⁴³³ Isok. 7.20 & 7.31

⁴³⁴ Isok. 7.31-36

⁴³⁵ Isok. 8.75

⁴³⁶ Fuks 1984, s. 68

⁴³⁷ Fuks 1984, s. 57-58

Når denne stemningen bekreftes av andre kilder, kan vi ikke overse den. Spesielt siden den også førte til en rekke revolusjoner i Hellas, flere av dem helt åpenbart folkelige bevegelser. Det går utenfor temaet til denne oppgaven å omtale disse revolusjonene, men Fuks hadde en gjennomgang av dem.⁴³⁸ Han fant særlig 4 gjennomgående krav i denne bølgen av klassekonflikter: omfordeling av land, sletting av gjeld, sosial ulikhet og økonomisk ulikhet.⁴³⁹

De som talte i forsamlingen, var stort sett kun fra den rike eliten. De var høyt utdannet innen retorikk og kunne styre debatten slik de ville. Dette kunne i seg selv ha drevet demokratiet inn i oppløsning hvis de styrte debatten mot interessen til de rike. I det fjerde århundret utviklet det seg ulike regler for hvordan talerne skulle oppføre seg i kommunikasjonen mellom rike og vanlige borgere. Taleren måtte vise at han kom fra den utdannede eliten, men samtidig være demokratisk anlagt. Han skulle tjene staten, ikke seg selv eller sin klasse. De som fikk til denne balansegangen, ble de politiske lederne. Men det tydet også på pågående spenninger mellom klassene i politikken, og mellom faksjoner innenfor overklassen. En spenning som skulle gjøre seg gjeldende inn i den hellenistiske perioden, med utenlandsk støttet oligarki i Aten. Dette skiftet bort fra demokrati kom ikke fra et innvendig kupp, men utenfra.⁴⁴⁰ Også de Ste. Croix skrev at det var Makedonia, og senere romerne, som ved å støtte overklassene i Aten og i Hellas generelt, tok knekken på det greske demokratiet, og dermed sjansen for underklassene til å hevde seg i klassekampen.⁴⁴¹ En ting var at man kunne hevde seg mot overklassekupp innad i bystaten eller kaste ut en slik overklasse støttet av en annen bystat, som vi har sett før i denne oppgaven, men underklassene i Aten kunne ikke kaste ut det makedonske eller romerske imperiet.

Dette var en scene for åpen klassekamp med så organiserte klasser som man får det i antikke samfunn. Fuks påpekte at det foregikk en proletariseringsprosess, et begrep som etter mitt syn er svært anakronistisk, men han har gode poenger når han viser at det var en økt klassebevissthet i denne perioden blant underklassene, altså de som i bred forstand var avhengig av arbeid for å leve. Både de fattige i byen og de fattige på landet ble sammenvevd ved at en stor andel av de som tidligere drev jordbruk ble drevet inn i byen uten tilstrekkelig arbeid. Arbeidsledigheten var stor, noe som igjen førte til leiesoldatvirksomhet, selv om dette naturligvis ikke var noe alle gjorde.⁴⁴² Dette til tross for at de Ste. Croix påsto at arbeidsledighet aldri var et problem i den antikke verden.⁴⁴³ Dette var mye av grunnen til at Isokrates foreslo

⁴³⁸ Fuks 1984, s. 28. ff.

⁴³⁹ Fuks 1984, s. 35-36

⁴⁴⁰ Ober 2015, s. 235-236

⁴⁴¹ de Ste. Croix 1981, s. 97

⁴⁴² Fuks 1984, s. 60-61

⁴⁴³ de Ste. Croix 1981, s. 201

krigføring og erobring av land i Trakia, for å bosette og gi arbeid og land til folk.⁴⁴⁴ Hvilket bedre land å krige mot finnes det enn Persia, spurte Isokrates. Et land han mente var fullt av rikdom, men uten evne til å forsvare seg. Derfor foreslo han et slags korstog mot perserne, da dette ville gagne både de som bare ville krige, og de som trengte midler.⁴⁴⁵ Dette ville løse problemene man opplevde på Isokrates sin tid, mente han, siden de var forårsaket av fattigdom som revnet opp vennskap og skapte *stasis* i bystaten. Man skulle flytte denne krigføringen fra å krige seg imellom til å plyndre og erobre barbarene.⁴⁴⁶ Fuks oppsummerte problemene til Isokrates sin tid, slik han beskrev dem, med tre onder. *Stasis* innad i bystaten, masser med fattige som vandret rundt uten arbeid, og *stasis* mellom bystatene. De to første av disse ondene var grunnet i rene klasseproblemer.⁴⁴⁷

6.4 Peloponneserkrigen og forbi: Klassekamp uttrykt i den militære organisasjonen

Som jeg har vært inn på tidligere, medførte utkastelsen av det spartanske styret fra Aten ved slutten på arkaisk tid og styret til Kleistenes en umiddelbar reaksjon i form av oligarkiske faksjoner. På mange måter ser jeg derfor på peloponneserkrigen som en videreførelse av denne konflikten. Den konflikten var på mange måter i bunn og grunn en klassekamp, og det var også peloponneserkrigen. Dette selv om Sparta ikke alltid omtales som et oligarki i kildene, men mer som et konstitusjonelt unikum og blandingsforfatning. Tukydid,⁴⁴⁸ Xenofon⁴⁴⁹ og Aristoteles⁴⁵⁰ unngikk å kalle Sparta et oligarki. Sistnevnte brukte veldig forskjellige begreper om Sparta på forskjellige steder, men han innrømte at de var fiendtlig innstilt mot andre demokratier.⁴⁵¹ De attiske talerne hadde andre holdninger til Sparta. De demokratisk anlagte talerne Demostenes⁴⁵² og Lysias⁴⁵³ omtalte Sparta som et oligarki.

Sparta var oligarkenes venner i Hellas. Når en konflikt med underklassene brøt ut etter at klassekampen hadde nådd tålegrensen, ble spartanerne kalt inn for å hjelpe. Tukydid fikk det til å virke som at Aten var fraksjonslederne for demokrati, Sparta for oligarki: Det ble «røre så å si i hele Hellas, overalt var det strid og folkepartiets ledere tilkalte athenerne, oligarkene lakedaimonerne».⁴⁵⁴ Ifølge Xenofon sa Kritias, lederen for de 30 tyrannene i Aten, at:

⁴⁴⁴ Isok. 8.24

⁴⁴⁵ Isok. 4.184

⁴⁴⁶ Isok. 4.174

⁴⁴⁷ Fuks 1984, s. 72

⁴⁴⁸ Thuc. 1.68

⁴⁴⁹ Xen. Ages. 1.4

⁴⁵⁰ Aris. Pol. 1265b26-1266a4

⁴⁵¹ Aris. Pol. 1307b22-b24

⁴⁵² Dem. 20.108

⁴⁵³ Lys. 12.59

⁴⁵⁴ Thuc. 3.82

For men like ourselves and like you, democracy is an oppressive form of government. We realize that while the democracy could never become friends with our preservers, the Spartans, the aristocrats would continue always loyal to them.⁴⁵⁵

Hvorvidt Kritias faktisk sa dette, kan vi ikke vite, men Xenofon var en ung mann fra ridderklassen i Aten under de 30, så han hadde alle forutsetninger for å vite hva som skjedde og hva som ble sagt. Dette fanger opp et budskap om at folkestyre og politiske retter for underklassene var noe fundamentalt atensk og anti-spartansk. Krigen forverret kanskje de politiske og sosiale spenningene mellom klassene og mellom styreformene, men de oppsto ikke på grunn av den.⁴⁵⁶ Dette var også en tid der folket, på samme måte som under arkaisk tid, kunne ta saken i egne hender. Herodot beskrev behandlingen politikeren Lykidas fikk når han anbefalte å undertegne en fredsavtale med Xerxes I under perserkrigene. Det ble besvart med en bred folkelig lynsjing av Lykidas og hans familie, der kvinnene også skal ha deltatt.⁴⁵⁷

Under peloponneserkrigen noterte Tukydid hvordan oligarkene spurte Sparta om hjelp. Denne utviklingen fortsatte under korinterkrigen. Xenofon nevnte gjentatte ganger at spartanerne var involvert i oligarkiske bevegelser i flere greske byer.⁴⁵⁸ Til tross for dette, ser Aten ut til å ha vunnet propagandakrigen med klar margin. Mange bystater ble satt opp etter demokratisk atensk modell, men selv om Sparta «lakoniserte» flere bystater, ble aldri en hoplittstat etter spartansk modell satt opp. Dette vises også i innskriftene. Vi har mange innskrifter som viser at bystater sverger troskap til demokratiet og Aten,⁴⁵⁹ men Man ingen lignende innskrifter som sverger troskap til Sparta og oligarki.

Austin og Vidal-Naquet så på klassekamp som en sentral del av grunnen til svekkelsen av de greske bystatene. Opposisjonen mellom Aten og Sparta symboliserte opposisjonen mellom demokrati og oligarki, og klassene de to styreformene representerte. Likt med det de arkeologiske bevisene som Ober viser til ovenfor, skrev Austin og Vidal-Naquet at gapet mellom klassene og de sosiale spenningene ble sterkere. Dette var en utvikling som skjedde overalt i de greske bystatene, og omfordeling av land kom igjen på dagsordenen. Aten kom seg unna det verste av dette, antageligvis fordi de hadde et relativt egalitært system, men også Aten kom ut av peloponneserkrigen med vesentlig svekkede inntekter og befolkningsstørrelse.⁴⁶⁰ Xenofon, som skrev på denne tiden, tok det for gitt at i en klassekamp innad i en by, ville den

⁴⁵⁵ Xen. Hell. 2.3.24-25

⁴⁵⁶ Simonton 2017, s. 9

⁴⁵⁷ Herod. 9.5

⁴⁵⁸ Xen, Hell. 1.1.32 (Thasos), 4.8.20 (Rhodos), 5.3.10 (Phlius), 6.5.10 (Tegea)

⁴⁵⁹ F.eks. RO 41, linje 25-30, viser en demokratisk allianse mellom Aten og flere peloponnesiske byer

⁴⁶⁰ Austin and Vidal-Naquet 1977, s. 138-140

demokratiske faksjonen søke støtte i Aten og den oligarkiske støtte i Sparta.⁴⁶¹ Han skrev rett ut at «all the cities of Greece are divided among those who are on our side and those who are on yours, and in each individual city there is a pro-Spartan party and a pro-Athenian party».⁴⁶² Også de Ste. Croix påpekte denne utviklingen. Demokratiene begynte å slite i det 4. århundret utenfor Aten. Klassekonfliktene hadde blitt voldelige og storstilte.⁴⁶³ Isokrates snakket om trusselen alle de fattige som reiste rundt som leiesoldater representerte, og at man for all del ikke måtte la dem organisere seg.⁴⁶⁴

Siden perserkrigene hadde Aten utmerket seg som en sjømakt. Jeg har tidligere vært inne på at bemanningen på disse skipene stort sett kom fra underklassene. Ikke bare besto bemanningen stort sett av underklassene, men overklassene måtte, som vi har sett på, stå for byggingen av dem. Cartledge skriver at triremene var «a kind of maritime guided missile» som også «bore important political and class implications».⁴⁶⁵ Klasseimplikasjonen mellom en sjøbasert makt og en landbasert hoplitthær er ikke noe som går ubemerket hos de samtidige kommentatorene. Pseudo-Xenofon bemerket at «the steersmen, boatswains, pursers, look-out men, and shipwrights render the city powerful, far more than the hoplites, the noble and the good».⁴⁶⁶ Når Platon skulle finne ut hvor han vil plassere sin by i *Lovene*, var han fast bestemt på at den skulle ligge et godt stykke inn i landet. Han mente at sjøen brakte folk og handel og profittsøking inn i byen, og gjorde byen uvennlig og mistenksom ovenfor hverandre.⁴⁶⁷ Han så på sjøbaserte styrker som feige og ukvalifiserte, i motsetning til landstyrker.⁴⁶⁸ Implikasjonene her er tydelige.

Aristoteles mente at sjøbaserte demokrati var en egen type demokrati (i tillegg til de basert på bønder, håndverk eller handel). Dette var fordi mannskapene til skipene utgjorde en vesentlig del av demokratiet.⁴⁶⁹ Han skrev også at det var «de vanlige menn» som var ansvarlig for seieren i sjøslaget ved Salamis i 480 fvt. og at dette førte til en styrking av demokratiet.⁴⁷⁰ Aristoteles relaterte hvordan det militære var organisert direkte til styreform. Han skrev at det finnes fire typer militære styrker: kavaleri, hoplitter, lett bevæpnede styrker og, til slutt, flåten. Aristoteles mente at stater som var basert på de to første var naturlige oligarkier, siden tjeneste som kavaleri og hoplitt krevde en viss økonomisk styrke, førstnevnte i mye større grad enn sistnevnte. Han skrev at der de to siste dominerte, var dette naturlige demokratier. Aristoteles

⁴⁶¹ Xen. Hell. 4.8.20 og 7.1.44

⁴⁶² Xen. Hell. 6.3.14

⁴⁶³ de Ste. Croix 1981, s. 295

⁴⁶⁴ Isok. L. 9, 8-9

⁴⁶⁵ Cartledge 2016, s. 81

⁴⁶⁶ Ps-Xen. Ath. Pol. 1.2

⁴⁶⁷ Plat. Laws. 704a-705a

⁴⁶⁸ Plat. Laws. 706

⁴⁶⁹ Arist. Pol. 1291b14-29

⁴⁷⁰ Arist. Pol. 1304a15-20

relaterte også dette til geografisk egnethet og alder, men det er forstemmende at han var så tydelig på at en bredere bevæpnet folkemasse ville utgjøre en fare for oligarker.⁴⁷¹ Det er ikke så rart at det ble skrevet så mye om dette spørsmålet. Ifølge Aristoteles var det «et stort stridsspørsmål». Til tross for dette, anerkjente han at en viss forbindelse til sjøen var ønskelig for import og eksport med nødvendige varer, så lenge man ikke gjorde seg til en stat som «frembyr seg selv som et marked for alle» (denne delen av teksten er åpenbart tuftet på Aten). Også en viss marine til militære formål var ønskelig, men man måtte ikke benytte borgere som mannskap, kun frimenn.⁴⁷²

6.5 Delkonklusjon

Gjennomgangen av det klassiske Aten gir oss et inntrykk av et samfunn som var preget av kontraster. På den ene siden var det åpenbart et samfunn preget av at underklassene hadde mye mer makt i samfunnet, og overklassen var på mange måter ganske kuert. På den andre siden var det fortsatt et samfunn preget av at en knippe menn fra overklassen hadde kontroll over staten og mesteparten av den dyrkbare jorden. I tillegg var det en by preget av stadig mer alvorlige sosiale konflikter, spesielt etter den veldig ødeleggende peloponneserkrigen. De sosiale konfliktene dette utløste ble langvarige og harde, og resulterte i en oligarkisk motreaksjon i hellenistisk tid. Demokratiet bidro til å flytte makten fra overklassen til underklassene. I tillegg viste Aten for historien og for sine samtidige samfunn at det å styre staten basert på en form for folkestyre var mulig. Dette har også vært viktig i en marxistisk kontekst. De Ste. Croix skrev at «democracy played a vital part in the class struggle by mitigating the exploitation of poorer citizens by richer ones – a fact that seldom receives the emphasis it deserves.»⁴⁷³ Demokratiet var ekstremt nøye med å holde nesten alle stillingene i konstant rotasjon. De eneste viktige posisjonene som var til valg, var de ti generalene. Nesten ingen hadde permanente eller i det hele tatt langvarige posisjoner, og forsamlingen hadde svært bred deltakelse.⁴⁷⁴ Dette bidro til å svekke overklassens hold over staten.

Det klassiske Aten var et slavesamfunn. Dette er utvilsomt et av de verste ondene vi kjenner til i dag. Det antikke demokratiet vil derfor alltid etterlate en vond bismak, men, som de Ste. Croix også påpekte, var der ingen reell motstand mot slaveriet på den tiden.⁴⁷⁵ Slavene drev, som sagt, med svært varierende aktiviteter. De i sølvgruvene i Laurion hadde det ikke særlig bra, og levde korte og brutale liv i den mest demokratiske bystaten. Det hører selvsagt

⁴⁷¹ Arist. Pol. 1321a5-25

⁴⁷² Arist. Pol. 1327a11-b17

⁴⁷³ de Ste. Croix 1981, s. 284

⁴⁷⁴ Anderson 1974, s. 39

⁴⁷⁵ de Ste. Croix 1981, s. 284

med til historien at kvinner stort sett var *persona non grata* i datidens politikk, men kvinners inntog i politikken på lik linje med menn er også svært moderne. Denne bystaten var fortsatt langt forut for sin tid i å bedre levevilkårene for underklassene i sin by, selv om dette kanskje ikke var det eksplisitte målet. Slaveriet hadde likevel ikke tilsynelatende en nødvendig sammenheng med konstitusjonen. Som Anderson skrev: «The community of the classical *polis*, no matter how internally class-divided, was erected above an enslaved work-force which underlay its whole shape and substance.»⁴⁷⁶ Dette støtter den marxistiske påstanden om at antikkens produksjonsmåte var tuftet på slaveri. Slaveriet var en nødvendig komponent for økonomien slik den var da.

Klassekampen ble veldig politisk rettet i denne perioden av historien, men siden man ikke kunne drive med klassekamp i en moderne marxistisk forstand, med organiserte og målrettede tiltak fra arbeiderklassen rettet mot kapitalistene i form av f.eks. fagforeninger, frigjøring av arbeiderne og miljøer der man kunne bli bevisstgjort på politisk teori, søkte man først og fremst kontroll over staten. Dette var den største «premien» man kunne oppnå med klassekamp i antikken, og som de Ste. Croix skrev: «If in a Greek *polis* the demos could create and sustain a democracy that really worked, like the Athenian one, they could hope to protect themselves to a high degree and largely to escape exploitation».⁴⁷⁷ Hva handler klassekamp egentlig om utover å skape en bedre tilstand for sin egen klasse, uavhengig av om man eventuelt er teoretisk bevisst på sin klasse? Marx skrev at: «The weapon of criticism cannot, of course, replace criticism of the weapon, material force must be overthrown by material force; but theory also becomes a material force as soon as it has gripped the masses.»⁴⁷⁸

Som jeg viste til ovenfor i artikkelen til Ober, oppnådde man relativt høye levestandarder i Aten for underklassene. I en tid der de fleste ikke hadde tid til å drive politisk aktivitet utover sitt arbeid, må det å oppnå relativt høye levestandarder ha vært førsteprioritet, men de sosiale konfliktene og de to kuppforsøkene tyder på at underklassene måtte forsvare det de hadde oppnådd med nebb og klør. Bred folkelig deltakelse i militæret, og spesielt marinen, gjorde at overklassen heller ikke hadde full kontroll over militæret. Underklassene kunne nå, og måtte, benytte organisert militær makt for å beskytte det demokratiske klassekompromisset.

⁴⁷⁶ Anderson 1974, s. 37

⁴⁷⁷ de Ste. Croix 1981, s. 287

⁴⁷⁸ Marx 1970, s. 15

7. Etter demokratiet: overklassen tar kontrollen tilbake

Når Demetrios av Faleron tok over styringen av Aten for Makedonia på slutten av 300-tallet fvt. ble liturgiene avskaffet, og de kom aldri tilbake igjen, selv ikke i de periodene i ettertid hvor man mener å ha gjenreist demokratiet. Ved tapet av flåten falt de dyreste utgiftspostene tilknyttet liturgiene, nemlig finansiering av flåten, bort. Bevis for eisfora forsvinner også etter denne perioden.⁴⁷⁹ I tillegg til en generell nedgang i inntekt og innbyggere som følge av tapet av imperiet og mangel på jord, førte dette til at staten fikk sine inntekter fra gaver fra rike individer, som igjen mottok heder og ære. Det er dette som blir kalt euergetisme, og som var en gavepakke til den attiske overklassen.⁴⁸⁰ De tok kontroll over donasjonssystemet man forventet av de rike, men nå på deres vilkår. Overgangen til euergetisme og oligarki vektet klassekampen veldig i overklassens favør, og var et eksempel på overklassens klassekamp etter å ha lidd under demokratiets åk. Det var også starten på fullstendig overklassedominasjon av Aten fremover.

De Ste. Croix beskrev utviklingen som skjedde i hellenistisk tid og ødeleggelsen av det greske demokratiet som en gradvis prosess, som på ingen måte var fullført når romerne tok over, i det 2. århundret fvt. Han fremhevet spesielt tre aspekter ved utviklingen i hellenistisk tid: fremveksten av overklasseembeter som kontrollerte demokratiske forsamlinger, sammenkoblingen av embeter og liturgier og den gradvise ødeleggelsen av folkedomstolene. Men det betyr ikke at denne utviklingen var knirkefri. Aten, og Hellas generelt, gikk ikke stille i gangene. Etter Alexander den Store døde, ledet Aten et panhellenisk opprør mot makedonsk kontroll som var fullstendig mislykket. Innad i Aten skjedde det også opprør i hellenistisk tid. I en liten periode fra 319 til 318 fvt. kom demokratiet tilbake, men forsvant igjen da Kassander fikk kontrollen over Aten.⁴⁸¹ Hignett skrev at etter Perikles sin død og tapet av peloponneserkrigen, opplevde man en konstitusjonell separering av ord og handling.⁴⁸² Poenget er at hellenistisk tid ofte presenteres som en periode der demokratiet blir ødelagt i Aten. Det var ikke en utvikling som gikk stabilt i en oligarkisk retning, men en utvikling i rykk og napp. Som bl.a. Carlsson har vist til, stemmer det heller ikke i en videre gresk forstand at dette var en periode der demokratiet ble ødelagt. Mange steder ble det styrket.⁴⁸³ Det må også nevnes at Aten i lange perioder var «okkupert», altså at det var en makedonsk garnison i byen. Det vil ha kunnet påvirke hvorvidt politikken man førte var så demokratisk som man ville ha den.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Oliver 2007, s. 196-197

⁴⁸⁰ Harding 2015, s. 91-92

⁴⁸¹ de Ste. Croix 1981, s. 300-301

⁴⁸² Hignett 1952, s. 261-264

⁴⁸³ Carlsson 2010, s. 287

⁴⁸⁴ de Ste. Croix 1981, s. 303

7.1 Euergetisme

Hva er euergetisme? Euergetisme er et gresk ord det ikke finnes en perfekt oversettelse for på norsk. Det kommer fra tittelen *euergetes*. Det nærmeste på norsk vil være «velgjører», eller «en som bidrar til byen». Man kan også kalle det en form for samfunnspatronasje. Selv om liturgiene ble avskaffet, forventet fortsatt befolkningen at overklassen skulle bidra, og det gjorde de, men nå på sine egne vilkår. Donasjonene ble spontane og frivillige eller tilknyttet tiltredelsen av et embete. Veyne foreslår at disse donasjonene var et resultat av et press fra underklassene, «a latent class struggle».⁴⁸⁵ Veyne understreker også viktigheten av å skille mellom euergetisme og gavmildhet generelt. Det var ikke snakk om stormenn med store klientnettverk som de gav hyppig til (selv om de nok hadde dette også).⁴⁸⁶ Euergetisme er ikke gaver til individer, men til byen som en helhet.⁴⁸⁷ I tillegg til å være motivert av prestisje⁴⁸⁸, som vi tidligere har vært inne på, påpeker Veyne at det nok var en del helt legitim patriotisme som lå bak en del av gavene.⁴⁸⁹

Ifølge Veyne eksisterte ikke euergetisme før den hellenistiske perioden, men vi kan se hint av det som skulle komme under liturgiene. Da bestemte staten til hva og hvor mye overklassen skulle bidra med. Når liturgiene og demokratiet ble avskaffet var det omvendt. Nå var det denne overklassen som var staten, og de bestemte da selv hva og hvor mye de skulle bidra med, selv om det unektelig lå et press om å fortsette å bidra.⁴⁹⁰ Massene var kanskje kuert, men de var ikke uten makt. Det lærte den attiske overklassen av det arkaiske hendelsesforløpet. Når den rike klassen i tillegg var støttet av Makedonia, var det ikke noe som stoppet dem i å ta makten. Aristoteles forutså situasjonen ganske riktig når han skrev at «et demokrati går over til oligarki hvis de velstående blir sterkere enn massen og går inn for et maktskifte».⁴⁹¹

Det var heller ikke slik at overklassen var store motstandere av denne utviklingen. Den krasse klassekampen i Hellas generelt, men også til en viss grad i Aten, gjorde at overklassen ønsket velkommen et utenlandsk-støttet oligarki. De Ste. Croix skrev at det er bemerkelsesverdig hvor mye støtte den makedonske kongen nøy blant overklassen i de greske bystatene, i form av det vi i dag vil ha kalt femtekolonister, og at dette skyldtes at overklassen vurderte underklassene i sin egen by som en større fiende enn den makedonske kongen.⁴⁹²

⁴⁸⁵ Veyne 1992, s. 10-11

⁴⁸⁶ Klientnettverk i Aten er et kontroversielt tema i forskningen, men noe nyere forskning har påpekt eksistensen av patroner og klienter også i Aten. Se: Zelnick-Abramovitz 2000 og Mæhle 2018

⁴⁸⁷ Veyne 1992, s. 75

⁴⁸⁸ Veyne 1992, s. 87

⁴⁸⁹ Veyne 1992, s. 88

⁴⁹⁰ Veyne 1992, s. 71

⁴⁹¹ Arist. Pol. 1316b10

⁴⁹² de Ste. Croix 1981, s. 298

Klasseidentitet krysser landegrenser. En i overklassen i Aten hadde mer til felles med den makedonske overklassen enn sine atenske medborgere i underklassen.

Det var akkurat dette som skjedde i Aten. Overklassen akkumulerte makt og prestisje under liturgisystemet, som de kunne aktualisere i komplett politisk makt når demokratiet falt. Veyne skriver: «every direct democracy is burdensome, and also, inequalities being cumulative, the rich class tended naturally to be the ruling class». På den måten kan man også, på lang sikt, se på demokratiet som en parentes i et ellers historisk oligarkisk samfunn. Slik gikk altså makten til det Veyne kaller byenes borgerskap. De hadde evnene og de materielle godene til å styre staten. Folkeforsamlingen ble mindre mektig, men de beholdt den demokratiske retorikken.⁴⁹³ Som vi tidligere har vært inne på, var politikeryrket i stor grad utilgjengelig for de som ikke var i overklassen på grunn av mangelen på fritid, og dette gjaldt spesielt når flere mistet tilgang til politisk styring gjennom eiendomskrav for folkeforsamlingen. Det demokratiske språket og terminologien bestod til langt inn i det tredje århundret evt. i romersk tid, da det må ha fremstått som en vits.⁴⁹⁴

Offentlige embeter hadde under klassisk tid for det meste gått på rundgang etter loddtrekning. Noen ble valgt inn på grunn av spesiell kompetanse, for eksempel generaler. Etter demokratiet ble offentlige embeter dominert av landeierne, og det var forventninger om store gaver tilknyttet tiltredelse av slike embeter. Det Veyne kaller euergetisme *ob honorem*.⁴⁹⁵ En betydelig del av embeter, spesielt de rettet mot utlandet, ser ut til å ha blitt gitt ut basert på kjennskap. Ambassadører ble gjerne sendt til steder basert på at de allerede kjente noen der.⁴⁹⁶ Dette gjaldt også generaler.⁴⁹⁷ Dette tyder igjen på at klasseidentiteten gikk på tvers av grensene. Aristoteles, som døde ved inngangen til den hellenistiske perioden, behandlet også dette temaet i *Politikken*, og skrev:

Når det videre gjelder de høyeste lederstillingene, som makteliten må ha kontrollen over, bør de også omfatte plikttjenester for samfunnet. Slik vil den vanlige mann være villig til å stå utenfor, og vise overbærenhet med de styrende siden de betaler en så høy pris for sin stilling. Det hører med at de styrende ved sin tiltredelse feirer stort anlagte offerfester, og lar oppføre et eller annet offentlig monument, for at folket som deltar i festen og får en følelse av fellesskap, kan se at byen prydes med kunstverk og bygninger,

⁴⁹³ Veyne 1992, s. 83

⁴⁹⁴ Zuiderhoek 2008, s. 418

⁴⁹⁵ Veyne 1992, s. 92

⁴⁹⁶ Mitchell 1997, s. 90-92

⁴⁹⁷ Mitchell 1997, s. 105

og med glede se at forfatningen består. Dette vil medføre at også menn fra overklassen får et synlig minnesmerke over sin gavmildhet.⁴⁹⁸

Det ekstra interessante med dette sitatet er at Aristoteles her skisserte det som faktisk skjedde i den hellenistiske perioden.⁴⁹⁹ Her skisserte Aristoteles i realiteten et nytt klassekompromiss, men denne gangen et oligarkisk ett. Overklassen fikk monopol på de fleste offentlige embetene, men de måtte betale i dyre dommer for dem. De satt også igjen med minnesmerker for deres handlinger som varte langt inn i historiens løp. Underklassene mistet tilgangen embetene (de fleste i underklassen hadde aldri egentlig tilgang til dem), men de kom ikke til å mangle hverken festivaler eller flotte byggverk. Alt ble betalt for. Dette er dog en passasje om hvordan det burde ha vært, ikke hvordan det var. Aristoteles skrev rett etterpå:

Men dette er en politikk som oligarkiets menn ikke følger i våre dager; snarere gjør de det motsatte. De søker nemlig personlig vinning like mye som ære. Derfor kan vi godt si at oligarkiene er «mini-demokratier».⁵⁰⁰

Demokrati innad i overklassen er et godt bilde på situasjonen som skulle følge i den hellenistiske perioden.

Veyne beskriver to aspekter ved disse *ob honorem*-donasjonene. For det første, siden offentlige embeter har blitt byrdefulle, ble donasjoner i form av euergetisme assosiert med dem. Det ble forventet at man kunne bære utgiftene til embetet av egen lomme. Det krevde store lommer. For det andre, siden embetene ble en ære gitt til overklassen av byen, ble det forventet at overklassen kunne takke byen ved å arrangere et festmåltid ved inntredelse og/eller et byggverk i løpet av embetstiden. Dette var en fortsettelse av gamle greske skikker da slike ting inntraff ved starten av det nye offisielle året. Festmåltidene var ekstra attraktive for underklassene. På den tiden var kjøtt en luksus få hadde råd til. Ved festmåltidene arrangerte staten eller embetsmannen rituell slakting av dyr som folket kunne spise.⁵⁰¹

Dette nevnte også Pseudo-Xenofon, når han skrev: «The city frequently makes many sacrifices publicly, and the common people enjoy the feasts and obtain a share in the sacrifices».⁵⁰² Det er lett å forstå hvorfor dette var så viktig for underklassene. Tenk deg julemiddagen, når man ellers på året spiser en diett bestående av brød med en grønnsak til. Det kan tenkes at dette var en viktig kilde til ernæring de fleste ellers ikke hadde tilgang til.

⁴⁹⁸ Arist. Pol. 1321a31-1321b1

⁴⁹⁹ de Ste. Croix 1981, s. 306

⁵⁰⁰ Arist. Pol. 1321a31-1321b1

⁵⁰¹ Veyne 1992, s. 93-94

⁵⁰² Ps-Xen. Ath. Pol. 2.9

Festivalene og høytidene var ikke bare brød og sirkus. Jeg tror ikke vi burde undervurdere de reelle ernærings- og sosialverdiene (avbrekk fra arbeid) de hadde for underklassene. Dette er veldig forskjellig fra vår forventning til offentlige embeter. Embetsfolk skal utføre en oppgave, intet mer eller mindre. Det å kjøpe seg til embeter på denne måten er i dag sett på som korrumpert og sosialt uakseptabelt. I den grad det skjer, som det nok gjør, skjer det i det skjulte. I Aten var situasjonen omvendt. Man måtte bruke masse penger på det offentlige for å tilegne seg embeter. Trusselen om klassekonflikt lå i bakgrunnen. Hvis ikke underklassene fikk noe igjen, ville situasjonen ha blitt utolerbar.

7.2 Innskrifter som prestisjesymbol for overklassen

Vi har tidligere vært inne på det Zuiderhoek påpeker, nemlig at den høye dødeligheten generelt, og barnedødeligheten spesielt, gjorde det vanskelig for mange i eliten å sikre langtidskontinuitet og ære. Euergetisme gjorde det lettere å oppnå dette.⁵⁰³ I vår tid, hvis en velgjører gir til sitt lokale samfunn er det eneste man kan forvente å få for det god omtale i mediene, i tillegg til et godt rykte. Man får lite statlig anerkjennelse. I det antikke Aten (og andre steder) ble det belønnet med offentlige innskrifter, kroner, statsborgerskap (hvis man ikke hadde det allerede) og titler. Jeg skal nå vise den dramatiske forskjellen gjennom eksempler på innskrifter. Dette var en betydelig del av overklassens «premie», og overgangen i måten samfunnet behandlet dem på viser en betydelig del av overklassens kollektive motivasjon i å forandre deres sosiale rolle i samfunnet fra pliktdelsgivere til velgjørere. Jeg viste i den arkaiske delen til hvordan overklassen ble dratt mellom å styrke sin egen klasse, samtidig som man ville stå frem som bedre enn resten. Minnesmerkene i hellenistisk tid kjørte denne konkurransen inn i høygir.

7.2.1 Æresinnskrifter under klassisk tid

Æresinnskrifter for de som gjorde en innsats for å hjelpe folket var ikke noe nytt med den hellenistiske perioden. De eksisterte også i klassisk tid, men var da av en mye mer nøktern og tilbakeholden art.⁵⁰⁴ Heldigvis har vi et vell av innskrifter og dokumenter fra Attika vi kan bruke som eksempel.

Vi har tidligere nevnt det kortvarige oligarkiet til de 30 i Aten i 404 fvt. De varte kun i omtrent ett år før de ble slått av de som ble kalt heltene fra Fyle. Trasybulos, en demokratisk anlagt general fra overklassen, ledet en gruppe eksil-atenere som levde som flyktninger i Teben, til seier i Aten. Han tok med seg 60-70 av dem fra Teben og 30 stykker i Aten slo seg til

⁵⁰³ Zuiderhoek 2011, s. 186

⁵⁰⁴ Harding 2015, s. 92

opprørsstyrken før kampene begynte og disse fikk dermed de samme ærene som de som kom fra Teben. Det er denne gruppen som kalles heltene fra Fyle. Raubitschek mente også at det helt sikkert ikke kun var atener i denne gruppen, men også *metoiker*.⁵⁰⁵ Denne gruppen var nok ganske preget av å være fra de lavere klassene. Selv de som tilhørte overklassen, hadde nok få muligheter til å realisere sin rikdom mens de var i eksil som flyktninger utenfor Attika. Hva var så premien for denne heroiske innsatsen for å nedkjempe det oligarkiske tyranniet og gjenreise demokratiet?

Selve fragmentet er det lite igjen av, men heldigvis ga Aiskines oss en gjengivelse av æresinnskriften i en av sine taler. Han sa at det ble erklært:

to give them for sacrifice and dedicatory offerings a thousand drachmas, less than ten drachmas per man; then that they be crowned each with a crown of olive (not of gold, for then the crown of olive was prized, but today even a crown of gold is held in disdain). And not even this will he allow to be done carelessly, but only after careful examination by the Senate, to determine who of them actually stood siege at Phyle when the Lacedaemonians and the Thirty made their attack, not those who deserted their post—as at Chaeroneia—in the face of the advancing enemy.⁵⁰⁶

Han fortsetter så med å be om at den erklæringen skulle leses opp for å bevise hans påstander, noe vi må anta skjedde. Så det de fikk var olivenkroner og 1000 drakmer på deling. Gullkroner var å gå for langt. Det ble mindre enn 10 drakmer (= mindre enn 60 oboler) per mann, som var en ganske beskjeden sum for alle andre enn de fattigste. Selv ikke dette kunne deles ut fritt til heltene, man måtte nøye undersøke deres innsats individuelt. Gullkroner kunne gis gjennom en avstemning i folkeforsamlingen, f.eks. til de som hadde utført sitt embete godt, men da ble det forventet at de skulle gi disse kronene tilbake som en donasjon til byens pengebeholdning og til Atenes kasserere, som satt på Akropolis. Også *metoiker* fikk æresinnskrifter, da litt mer ekstravagante. De kunne få f.eks. skattefritak, borgerskap eller rett til å eie land i Aten. Dette mener Harding var en diplomatisk strategi for å skape venner blant overklassen i utlandet.⁵⁰⁷

Likevel var innskriftene fra den demokratiske perioden nokså nøkterne rent språklig sett. De var ikke så lange heller. Innskriften heltene fra Fyle fikk var ganske knappe i beskrivelsen av hva de gjorde. Mesteparten av plassen blir brukt på å nevne alle de litt over 100

⁵⁰⁵ Raubitschek 1941, s. 284-285

⁵⁰⁶ Aes.3.187

⁵⁰⁷ Harding 2015, s. 92

navnene og å beskrive prosedyrene tilknyttet.⁵⁰⁸ Ifølge Harding, ble de ikke brukt først og fremst for å ære et individ, men for å oppfordre andre til lignende oppførsel.⁵⁰⁹

7.2.2 Æresinnskrifter under slutten på klassisk/starten på hellenistisk tid

Forandringen kom mot slutten av 300-tallet fvt. Æresinnskriftene ble flere og fyldigere og mer rettet mot pengegaver fra overklassen enn det å ære spesifikke handlinger. Av plasshensyn skal jeg kun vise til en overgangsinnskrift her og to hellenistiske innskrifter etterpå. Det er mange eksempler å ta av. Jeg skal nå vise til en innskrift i overgangsfasen mellom klassisk og hellenistisk tid, nemlig innskriften som ble erklært til Eudemos fra Plataiai (ikke langt unna Teben, altså ikke en attisk borger) i 329 fvt. I denne inskripsjonen har Harding fylt inn noen av tomrommene basert på kontekst og antagelser om det som kan ha stått der, som ikke er uvanlig i innskrifter som ikke har overlevd i sin helhet. Her begynner vi å se det vi senere skal se mer av, nemlig belønning av euergetisme fra *metoiker*. Eudemos ga 4 000 drakmer til krigsmidler, han bidro til konstruksjon av et stadium, et teater og i tillegg ga han 2 000 okser. Dette gjorde han også tydeligvis innen de fristene han hadde lovet, noe som kan tyde på at dette var et eksempel på epidosis. For det skulle han bli:

crowned with a crown of olive for his goodwill toward the people of Athens. And there shall be for him a place among the benefactors of the People of Athens, for him and his descendants. And he shall have the privilege of possession of land and a house and he shall go out on campaigns and pay the capital levies along with Athenians. Inscription shall be made of this decree by the secretary of the Boule and it shall be set up on the Acropolis.⁵¹⁰

Dette er veldig fasinende stoff på flere måter. Vi ser at språket var ganske tilbakeholdent og fortsatt var ikke æresbevisningene så enorme. Olivenkrone, og det som jeg, i tråd med de tidligere vist til påstandene til Zuiderhoek⁵¹¹ ser på som den virkelige belønningen overklassen var ute etter, nemlig selve innskriften, det å sikre at hans ettermæle levde så lenge at masterstudenter kan skrive om ham 2 300 år senere. En annen veldig interessant detalj er det faktum at det ble sett på som en stor belønning at han fikk lov til å dra på militærkampanjer og betale eisfora i Aten. Det sier en del om hvordan klasserelasjonene fungerte. Ikke bare ble det sett på som en plikt for overklassen å stå for en stor andel offentlige utgifter. Det ble også sett på som en ære av staten å gi medlemmer av overklassen lov til å betale for deres offentlige utgifter og kjempe i deres kriger. Det sier litt om hvilken klasse som hadde mest innflytelse.

⁵⁰⁸ Harding 1985, nr. 7

⁵⁰⁹ Harding 2015, s. 93

⁵¹⁰ TDGR 2 118

⁵¹¹ Zuiderhoek 2011, s. 186

Det er utenkelig i dag å erklære at en av kjendisene vi kaller «Norgesvenner» skal få «æren» av å tjenestegjøre i det norske militæret og betale inntektsskatt i Norge. Få hadde sett på det som en ære.

Det er først senere innskrifter, når vi kommer ut på 200-tallet fvt. at utviklingen virkelig skyter fart. Innskriftene blir mye mer ekstravagante, språklig sett og i belønningene, i tillegg til at de blir lengre. Da fikk man innskrifter på over 100 linjer. Til sammenligning var den vi nettopp diskuterte på ca. 40. Jeg skal her ta opp to innskrifter. Den ene til Filippides fra Kefale (attisk *deme*) fra 283/2 fvt.⁵¹² og den andre til Faidros fra Sfettos (også attisk *deme*) fra 259/8 fvt.⁵¹³ Disse inskripsjonene, og overgangen der, vil vise hvor gjennomgående kontroll overklassen tok over dette aspektet ved kulturen, i tråd med det jeg tidligere skrev angående overgangen til hellenismen fra et mikroperspektiv.

7.2.2.1 Filippides

Filippides var et medlem av en familie som hadde vært i overklassen i demokratiet på 300-tallet, altså nok en langvarig elitefamilie. Han skrev komedier og var ganske vellykket. Han vant også førsteplass på en av konkurransene for en komedie i 312/311 fvt. Dessverre var han for krass i kritikken (veldig lite av hans verker overlever i dag, så hva kritikken bestod i vet vi ikke) av en av Atens ledende politikere, og ble sendt i eksil. Han havnet i hoffet til kongen av Trakia og ble veldig populær og innflytelsesrik der. Med denne innflytelsen sikret han at Aten fikk mye hjelp fra Trakia, i tillegg til å hjelpe mye med egne midler.⁵¹⁴ Handlingene han æres for er mange og strekker seg over lang tid i den over 70 linjer lange innskriften dedikert til ham.

Fra Trakia sikret han 10 000 *medimnoi* (ca. 500 000 liter) hvete «distributed to all athenians». Han sikret også en rå og mast til et skip. Når kongen av Trakia vant slaget ved Ipsos sikret Filippides for egne midler for at atenerne som døde ble sendt hjem og gravlagt. De som ble fanget, ordnet han løslatelse for, og gav dem de ressursene de trengte for å komme seg dit de ville. I tillegg til en rekke andre ting hjalp han konstant alle atenerne som fant seg i det trakiske hoff med behovene de måtte ha, og fortsatte forsyningen til Aten med korn og penger. For så mange gode handlinger var belønningene tilsvarende store. En gullkrone, en bronsestatue av ham i teateret, spiseprivilegier i forsamlingen til ham og hans eldste etterkommer, seter på første rad på alle konkurranser arrangert av Aten, i tillegg til den offentlige innskriften vi kan lese alt dette fra.⁵¹⁵

⁵¹² IG II² 657

⁵¹³ IG II² 682

⁵¹⁴ Harding 2015, s. 93-94

⁵¹⁵ IG II² 657

Overgangen i denne innskriften fra den forrige er klar og det er åpenbart hvorfor overklassen ønsket denne utviklingen. Fokuset var på å ære personen, hans personlige handlinger og moralske karakter. Det ble gjentatte ganger påpekt at han gjorde ting «at his own expense». I tillegg kom beskrivelser som «and since the People have recovered their freedom, he has continued to say and to do what is in the interests of the preservation of the city» (med at folkets frihet ble gjenvunnet, menes her gjeninnføring av demokrati), «he has never done anything contrary to democracy either in word or deed» og «it seems good to the Council to praise Philippides son of Philokles of Kephale for the excellence and good will which he continues to have for the Athenian People». Filippides sto for mye euergetisme til Aten, men husk at dette er sammenlignet med eksilflyktingene som satte eget liv og helse på spill for å bekjempe oligarkiet og gjenreise demokratiet. De fikk omtrent 10 drakmer hver og en olivenkrone. Hvorfor æres Filippides så mye mer? Det står i innskriften: «that it might be clear to all that the People understands how to give thanks to its benefactors».⁵¹⁶

Hvorfor skjer dette? Jo, dette er i en periode etter liturgiene er fjernet, og demokratiet ble betydelig svekket og ustabil. Aten kunne stort sett ikke hevde sin selvstendighet lenger. Det var heller ikke lenger en selvfølge at overklassen skulle betale offentlige utgifter, så innskriften var ikke bare en takk til Filippides, det var også en oppfordring til andre om å oppføre seg på samme måte. Denne oppfordringen tok tilsynelatende overklassen i Aten.

7.2.2.2 *Faidros*

Dette er et eksempel på at man kan være i Aten og jobbe med de makedonske okkupasjonsmaktene og fortsatt bli æret for sitt bidrag. Tingene Faidros æres for å ha gjort skjedde under makedonsk kontroll (under Demetrios I), og han fikk innskriften under makedonsk kontroll. Innskriften er lang, på rett over 100 linjer, men mangler noen av dem. Innskriften mangler ikke linjene på grunn av tidens tann, slik man kanskje skulle tro. De ble slettet av staten i et forsøk på å fjerne referanser til den makedonske kongefamilien i 200 fvt.⁵¹⁷ Her kommer også de mer langsiktige familiehensynene til overklassen inn. De første nesten 20 linjene handler om Faidros sin familie, spesielt faren, som var general.⁵¹⁸

Holdningene til overklassevelgjørerne var arvelige. Faidros ble takket fordi han «has continued to have the same preference as his ancestors, presenting himself as worthy of the good will of the People». Han ble valgt til en rekke offentlige embeter, gjentatte ganger som

⁵¹⁶ IG II² 657

⁵¹⁷ IG II² 682

⁵¹⁸ Harding 2015, s. 96

general og som ambassadør til Egypt, blant annet. Det interessante her er at det ser ut til at han ble æret for å utføre de oppgavene stillingene inneholdt, selv om det selvsagt var en bragd i seg selv å i det hele tatt utføre disse stillingene på en god måte. For dette fikk han akkurat de samme ærene som Filippides fikk.⁵¹⁹

Det er interessant å bemerke at terskelen for disse ærene gikk betydelig ned i denne overgangen. En person som utførte sine oppgaver som general og ambassadør tilfredsstillende under klassisk tid fikk ikke innskrifter, gullkroner eller andre privilegier. Det var bare å gjøre det som var forventet av deg. Overklassen forventet i perioden til denne innskriften en del mer for sine tjenester. Veldig interessant er det også å notere seg hvor tilsynelatende fleksibel denne innskriften er med fakta. Som allerede nevnt, ble Faidros æret for ting han gjorde mens Aten var under makedonsk okkupasjon, et styre han aktivt samarbeidet med. Innskriften er fra 259/258 fvt., da Aten ble styrt av Makedonia. Da er det veldig interessant at innskriften nevner at «he handed over the city free, democratic and autonomous and under the rule of law to those after him».⁵²⁰ Det varierte naturligvis hvor sterk kontroll Makedonia faktisk hadde over Aten i form av om de ble styrt av en stattholder eller hvor sterk militærtilstedeværelse Makedonia hadde i byen. Det varierte også hvilke deler av Aten Makedonia hadde militær kontroll over. Ikke før etter ca. 262 fvt. hadde Makedonia effektiv militær kontroll over byen.⁵²¹ Det har i lang tid blitt diskutert nøyaktig når man vil kalle Aten et demokrati eller oligarki. Dette er ikke etablerte fakta, men meget omdiskutert. Men at byen ble overlatt av Faidros fritt, demokratisk og autonomt, er i beste fall tvilsomt.

7.3 Ødeleggelsen av folkedomstolene

Et annet punkt jeg tidligere viste til som et ledd i ødeleggelsen av folkestyret var hvordan folkedomstolene gradvis ble ødelagt i hellenistisk tid og fullstendig ødelagt under romersk tid. Aten betalte en sum for å være jury i folkedomstolen. De Ste. Croix påpekte at en ulempe med folkedomstolene var at for å være representative og vanskelig å bestikke, måtte de være store. For å være store, måtte de inkludere borgere utenfor overklassen, og for at det skulle være mulig for disse å delta, måtte de få betaling for det.⁵²² Ifølge Aristoteles var dette et demagogisk virkemiddel innsatt av Perikles for å bli mer populær, og at dette førte til at «noen klaget over dårligere jurytjeneste fordi det helst var den vanlige mann som passet på å bli trukket ut til jurytjeneste, ikke de som hadde de beste forutsetningene.» Aristoteles fulgte så opp med å påstå

⁵¹⁹ IG II² 682

⁵²⁰ IG II² 682

⁵²¹ Habicht 1997, s. 180

⁵²² de Ste. Croix 1981, s. 315

at dette utløste en bølge av juridisk korrupsjon, men sier lite om hvordan dette skjedde.⁵²³ Folkedomstolene hadde tre- eller firesifret antall medlemmer, så det er vanskelig å tro at det var mulig å bestikke hele gjengen.

Folkedomstolenes brede og stadig skiftende jury var åpenbart en fordel for underklassene. De var en sentral seier fra Solon og Peisistratos sine reformer og var sentrale i å bryte ned den daværende dominansen til overklassene av underklassene. Ødeleggelsen av dem i hellenistisk tid fjernet nok et kontrollmiddel fra underklassene. Overklassenes handlinger ble gjenstand for mindre kontroll fra andre enn overklassen selv.

7.4 Sosiale konflikter i hellenistisk tid

Fuks påpekte at man ser et utbrudd av revolusjonære bevegelser og klassekonflikter i hellenistisk som i klassisk tid, men mye mer utbredt. Fuks telte rundt 60 tilfeller av sosiale konflikter i Hellas. Disse konfliktene tok flere former, massebevegelser, ovenfra og ned-bevegelser, nye tyrannier og demokratiske uavhengighetskamper.⁵²⁴ Som Habicht påpekte, var perioden under Alexander den store og de påfølgende årene relativt fredfulle i Hellas, sett bort fra noen konflikter med Makedonia.⁵²⁵ Man hadde nå tid til å gjenbygge og rette fokuset innad i bystaten. Fuks viste til de konkrete målene og slagordene man finner gjennomgående i disse konfliktene. De var: omfordeling av land, sletting av gjeld, konfiskering av eiendom, øking i antall borgere og frigjøring av slaver. De to siste ikke som mål i seg selv, men som virkemidler i å få større basis for revolusjonen. Fuks påpekte likevel at fellesnevneren her «is not this or that demand, or this or that contaminant phenomenon, but the longing and striving for a drastic change in the social and economic condition».⁵²⁶

De Ste. Croix skrev at den viktigste langtidseffekten av ødeleggelsen av demokratiet var å fjerne mye av beskyttelsen underklassene hadde mot sterkere utnyttelse fra overklassen og alle muligheter til å gi uttrykk for sine standpunkter gjennom institusjoner. Hvis tilstanden ble for dårlig, var det dermed få virkemidler man kunne benytte seg av annet enn å flykte eller å stjele.⁵²⁷ Man kunne selvsagt gå mer direkte til verks. Revolusjonsforsøk og klassekonflikter ser ut til å ha vært nettopp det man forsøkte å unngå i hellenistisk tid. I sen-klassisk tid ble den hellenske ligaen opprettet av Filip II, som inkluderte alle de greske bystatene med unntak av Sparta og Kreta. Ifølge Demostenes skal avtalen ha omfattet erklæringen:

⁵²³ Arist. Ath. Pol. 27.4-5

⁵²⁴ Fuks 1984, s. 42-44

⁵²⁵ Habicht 1997, s. 6-7

⁵²⁶ Fuks 1984, s. 50

⁵²⁷ de Ste. Croix 1981, s. 317

there shall be no executions and banishments contrary to the laws established in those states, no confiscation of property, no partition of lands, no cancelling of debts, and no emancipation of slaves for purposes of revolution.⁵²⁸

En slik erklæring kommer ikke uten at disse kravene ble gjort gjeldende og var en aktuell trussel. Dette tyder på bred klassebevissthet i underklassene, og konkrete krav fra dem.

7.5 Delkonklusjon

Harding mener dette vitner om at det var større og større uenighet mellom atenerne om hvordan statsmaskineriet skulle operere, men at de uansett kalte det et demokrati, et konsept han mener ble mer og mer meningsløst. Både demokrati-tilhengere og åpenbare oligarker kunne hevde å være demokratiets store sønn.⁵²⁹ Veyne påpeker at dette var en utvikling vi ser ellers i Hellas også.⁵³⁰ Dette var dog ikke de eneste synspunktene på demokrati/ikke-demokrati i Aten på dette tidspunktet. Dette er svært debattert i litteraturen, og en grundig gjennomgang faller utenfor denne oppgaven.

Ando er tilbakeholden med å kalle selv det klassiske Aten et demokrati, og avvisende til å kalle det hellenistiske Aten for et demokrati, da han ikke finner noe bevis for at utfallene i den politiske beslutningsprosessen i de hellenistiske bystatene gagnet ikke-elitene, og at frem til slikt bevis kommer frem, burde de ikke få merkelappen «demokrati».⁵³¹ Carlsson mener at Aten fikk sitt demokrati kraftig innskrenket av Makedonia, men at i flere andre hellenistiske bystater var demokrati og frihet mye nærmere virkeligheten, og idealer som ble kjempet for.⁵³² Müller mener at bystatene opplevde mer og mer oligarki i den hellenistiske perioden, men at dette skjedde samtidig som en sterk demokratisk tradisjon. Hun mener ikke at den ene utelukker den andre, men at de er «two sides of the same coin», eller at det er en glidende skala mellom dem og at de eksisterte samtidig.⁵³³

Veyne påpeker veldig treffende hva ærene til overklassen symboliserer når han skrev:

They are evidently a cog in the system, but which cog? They are not confined to the rewarding of deserving individuals and the promotion of a certain rivalry, like the honorific distinctions of our democracies or of classical Greece. They ratify a person's

⁵²⁸ Dem. 17.15

⁵²⁹ Harding 2015, s. 97

⁵³⁰ Veyne 1992, s. 106

⁵³¹ Ando 2018, s. 21

⁵³² Carlsson 2010, s. 287

⁵³³ Müller 2018, s. 48-49

membership of the order of notables and express the superiority of that order. They erect a symbolic class barrier, on the pretext of honouring a *euergetes*.⁵³⁴

Dette sammenfalt med en utvikling som skjedde i tidlig hellenistisk tid, der overklassen fikk monopol på de fleste embeter, siden man måtte finansiere dem fra egen lomme.⁵³⁵ Det skapte en tendens til å selge embeter til de som kunne betale for dem, og førte til en nedgang i det offentlige livet, ifølge Veyne. Dette ble også lamentert av en senere romersk guvernør, som påpekte at embeter og ærer ble solgt til høyeste bud uten å bry seg om hvem som var best egnet.⁵³⁶ Müller påpeker også det hun kaller privatiseringen av offentlige embeter som et tydelig tegn på oligarkifiseringen under den hellenistiske perioden, og at bystaten mistet mer og mer kontrollen over euergetai-magistratene ca. fra starten av romersk tid. Hun påpeker som eksempel i Aten ordningen med *efebeia*. Dette var en ordning i Aten der alle borgere, når de ble 18, måtte ta militærtjeneste i to år, på statens regning. På slutten av denne tjenesten fikk de utdelt sverd og skjold og avla borgereden. I den hellenistiske perioden sluttet staten å betale for denne ordningen, og deltakerne måtte betale selv. Det gikk dermed fra en offentlig vernetjeneste, til en privat klubb med sin egen agenda, som etter hvert også ble åpen for utlendinger.⁵³⁷

Veyne er avvisende til tolkningen av dette som et verktøy for å bevare klasserelasjonene. Han mente euergetisme eksisterte uavhengig av skiftet til oligarki, og at overklassen hadde kunne tatt kontroll over staten uten å gi tilbake på den måten og hadde ingenting med klasseinteresse å gjøre. De gjorde det ikke for å forsvare sine klasseinteresser i produksjonsforholdene, men for å forsvare sin status som den overlegne gruppen. Han mente at produksjonsforholdene ikke ble bevart i staten da noe mer enn de blir bevart av lokale folkevalgte i dag.⁵³⁸

Veyne kommer med gode poenger, men jeg er uenig i konklusjonen om at euergetismen hadde ingenting med klasseinteresser å gjøre. Jeg tror også han tolker for mye inn i begrepet «klasseinteresse» og misforstår det marxistiske klassebegrepet. Som jeg har redegjort for tidligere, er klasser definert ut fra deres plass i produksjonsforholdene. En betydelig hjelp for overklassen her var at Aten ble dominert av utenlandske makter. Først Makedonia, senere romerne. Dette gjorde det vanskeligere for underklassen å gjøre noe med dominansen til overklassen, siden de hadde utenlandske stormakter i ryggen.

⁵³⁴ Veyne 1992, s. 123

⁵³⁵ Veyne 1992, s. 131

⁵³⁶ Veyne 1992, s. 135

⁵³⁷ Müller 2018, s. 44-45

⁵³⁸ Veyne 1992, s. 152-154

Euergetisme brukt til å forsterke klasseinteresser eksisterer også i dag. Det tidligere vist til sitatet fra Engels om veldedighet står fortsatt. Forskjellen ligger mest i at vi i dag ikke kaller dem «*euergetes*», vi kaller dem «filantroper». Et like gresk ord, som betyr noe sånt som «menneskevenn». Mange fattige forsvarer aktivt rikdommen til de rike i dag med for eksempel at de gir en brøkdel av sin formue til veldedighet, og kommer til deres forsvar når noen foreslår å øke skattene på de rike. Det settes et likhetstegn mellom rikdom og godhet, som fører til at de superrike nødvendigvis må ha gjort noe spesielt bra for å kunne oppnå sin rikdom. Man forsvarer altså ikke bare de superrike, man forsvarer også muligheten for at man selv kan oppnå den statusen. Dette til tross for at mesteparten av de superrike har arvet sin rikdom, eller født med spesielle privilegier, som gjorde det mye lettere.⁵³⁹ Assosiasjonen mellom rikdom og godhet overlevde altså inn i hellenistisk tid, og ble også forsterket. Det ideologene jeg tidligere har vist til snakket om i arkaisk og klassisk tid, ble faktisk i stor grad oppnådd i Aten i hellenistisk tid.

Jeg tror ikke underklassene i det antikke Aten, en bonde med en liten gård på landsbygda eller en pottemaker med en beskjeden butikk i Aten, trodde hardt arbeid ville lede dem til toppen av liturgi-klassen. Til gjengjeld satt befolkningen i Aten igjen med konkrete fordeler som de rike måtte finansiere. Store deler av krigføringen, hyppige festivaler, offentlige måltider, kulturelle begivenheter, infrastruktur osv. kom alle i større eller mindre grad ut av lommene til overklassen i Aten. Overgangen fra et sentralt offentlig skattesystem til privat veldedighet var nettopp det som skiftet makten over til overklassen i hellenistisk tid. Som de Ste. Croix skrev:

By the Hellenistic age, the upper classes had learnt that it was unwise to make legally enforceable concessions by granting too wide a range of *political rights*. Instead, they offered to the lower classes a certain amount of *charity*, to be granted or withheld at their own pleasure.⁵⁴⁰

Som jeg tidligere har vist til under Ober sin analyse av økonomisk ulikhet, var dette historisk gunstig for underklassene i klassisk tid, og ble mer og mer ulikt i hellenistisk tid og utover. I tillegg var overklassen tvunget til å betale for mye av de offentlige utgiftene uten å få særlig anerkjennelse for det. Allikevel forandret ikke denne ordningen fundamentalt på klasserelasjonene, men de materielle vilkårene til underklassene var historisk høye. Så når folkestyret i Aten sakte mistet mer og mer kontroll, kunne overklassen gå inn for å ta over mer og mer av makt og prestisje. Dette hørte sammen med en forsterking av eierskap over

⁵³⁹ Spens 2019

⁵⁴⁰ de Ste. Croix 1981, s. 306

produksjonsmidlene. Men overklassen visste at det var en tålegrense. Dette må ha vært en del av motivasjonen til å bruke så mye penger på å skaffe offentlige embeter og på å finansiere festivaler og byggverk. Dette gjaldt spesielt festivalene som ble arrangert. Simonton påpeker at festivaler var en farlig anledning for tyranner og oligarker. Folkelig motstand kunne oppstå og livene til overklassen var i fare. Sønnen til Peisistratos ble drept på en festival. Festivaler kunne være en anledning til å forsterke regimet, men det var ikke uten betydelig personlig risk for overklassen i denne tidsperioden.⁵⁴¹ Dette bekrefter igjen faren ved å samle underklassene i grupper.

⁵⁴¹ Simonton 2017, s. 228

8. Konklusjon

Etter denne gjennomgangen virker det åpenbart at det eksisterte klassekamp i det antikke Aten, og at det var klassebevissthet i flere tilfeller. Rose skrev i sin bok om klasse i det arkaiske Hellas at man kan konkludere med at det eksisterte klassebevissthet på en veldig fullstendig måte ved flere tilfeller. Han skrev også at det selvsagt ikke er noen som tviler på at overklassen hadde klassebevissthet.⁵⁴² Det er underklassenes klassebevissthet som eventuelt står i tvil.

Jeg mener at min gjennomgang har bevist at klassebevissthet og klassekamp var noe som eksisterte i Aten gjennomgående, gjennom hele perioden som her er undersøkt. Jeg har undersøkt problemstillingen ved å angripe den på flere måter. Jeg har vist til retorikk, ideologi, økonomiske og matematiske utregninger, konkrete hendelser, lovgivning og skikker osv. Alt ser ut til å peke i samme retning. Utviklingen i Aten var et resultat av en marxistisk dialektikk mellom krav fra underklassene og respons fra overklassen, selv om klassekampen foregikk på ganske forskjellige måter gjennom alle periodene.

I arkaisk tid startet vi med et samfunn der befolkningen var nærmest fullstendig dominert av en aristokratisk mafia som hadde kontroll over alle ressursene og hadde store deler av befolkningen som slaver. Dette utløste en bred folkelig misnøye og en klassekonflikt som kan tolkes ut ifra Marx og de Ste. Croix, som jeg viste til innledningsvis. Samfunnet var delt etter eierskap av produksjonsmidlene, altså klassesdelt. I tur og orden utløste det tre sentrale menns lederskap av det arkaiske Aten, nemlig Solon, Peisistratos og Kleistenes. De brukte veldig forskjellige midler. Solon oppstod som en konfliktmegler mellom klassene. Han løste konflikten i første omgang, men som tvungen lønnsmegling i dag, gikk ingen av partene fornøyd fra det. Solon la skylden hos overklassen og tok vekk mye av deres makt, men underklassene forventet at han skulle gå lengre. Dette ledet til fremveksten av den populære tyrannen Peisistratos og hans sønner. De styrte lenge og stabilt og gjorde vilkårene bedre for underklassene. De bygget opp den atenske identiteten, byen og kulturen og la grunnlaget for senere demokratiske institusjoner, deriblant folkedomstolene. Etter demokratiets fall kastet underklassene selv ut det spartanske oligarkiet og banet vei for Kleistenes, som etter dette utformet de demokratiske institusjonene og stokket om på hele det atenske samfunnet. Felles for alle tre var samme mål: Å bryte ned overklassens makt og skape et velfungerende samfunn uten konstant truende klassekonflikter. Alle disse tre figurene inntok sentrale roller på grunn av underklassenes krav om forandringer. De var et resultat av akkumulasjon av for mye rikdom

⁵⁴² Rose 2012, s. 41

og ressurser hos overklassen. Marx skrev ganske treffende om dette: «Accumulation of wealth at one pole is [...] at the same time accumulation of misery, the torment of labour, slavery, ignorance, brutalization and moral degradation at the opposite pole.»⁵⁴³

Den arkaiske klassekampen står dermed igjen som en preget av krav og reaksjon mellom klassene. Man endte opp med en betydelig forsterket og mer selvsikker underklasse som hadde bevist at de kunne ta saken i egne hender. Forandringene var i overbygningen, ikke så mye i basisen. Rose skrev: «They ask for land, let them eat politics.»⁵⁴⁴ Samtidig endte man opp med en betydelig svekket overklasse, som havnet på bakfoten inn i klassisk tid. Som sagt, hovedmålet alle tre sentrale arkaiske figurene ser ut til å ha hatt, var å bryte ned aristokratiets makt. Solon fjernet noen av deres groveste utnyttingsmuligheter. Peisistratos tok makten med vold, basert delvis på støtte i underklassene. Han styrket folkets makt over domstolene og styrket borgeridentiteten til underklassene i Aten. Kleistenes formet mange av de demokratiske institusjonene og skapte helt nye fyler og demer, alle svekket betydelig overklassens makt over befolkningen, selv om produksjonsforholdene fundamentalt var de samme.

I klassisk tid satt man igjen med konsekvensene av den arkaiske utviklingen. Borgerne i underklassene hadde stor innflytelse over de politiske institusjonene. Man hadde også innsatt et bredt politisk byråkrati som sikret hyppig rotasjon på stillinger, de fleste ved loddtrekning. Folkeforsamlingen og juryen var basert på bred deltakelse, og var umulig å fullstendig korrumpere eller bestikke. I tillegg hadde man ostrakisme, et verktøy man kunne bruke til å kvitte seg med eventuelle plagsomme medlemmer av overklassen. Dette var nødvendig, siden den klassiske perioden av Aten også var preget av skarpe sosiale konflikter, forsterket av internasjonale konflikter. Aten hadde et omfattende liturgi-system. Overklassen ble sittende med kontroll over produksjonsmidlene, men de satt også igjen med en omfattende plikt til å finansiere sentrale statlige gjøremål. Det førte til en tungt belastet overklasse i krigstid, som ble forverret av krigstidens ekstra finansieringsbehov. Ekstra ille var det at Aten likevel tapte peloponneserkrigen. Det oppstod to oligarkiske kupp i Aten, begge relatert til krig. Det atenske militæret, og spesielt marinen, var bredt representert av underklassene. Klassisk tid viser at dette militæret var i høy grad klassebevisst og også bevisst på at de måtte kjempe for å bevare fremstegene underklassene hadde vunnet.

Ober sine utregninger viser at man oppnådde en historisk grad av økonomisk likhet i Aten. Underklassene hadde mer eiendom og spiste bedre enn sine samtidige i nabostatene, og

⁵⁴³ Marx 1976, s. 799

⁵⁴⁴ Rose 2012, s. 360

til og med bedre enn noen stater lenge etter. Jeg tror man må regne med at underklassene i Aten visste om sine relativt gode vilkår, og hvordan de oppstod. Dette bidro bare til å forsterke klassekonfliktene, siden underklassene konstant måtte være på vakt mot oligarkiske kupp, og overklasseideologien, som min tidligere gjennomgang har vist gjennomsyret overklassen. Foxhall sine tall og hennes gjennomgang viste også at en stor andel av befolkningen ville fortsatt hatt problemer med å dekke grunnleggende behov. Man hadde altså på ingen måte oppnådd et «peasant utopia», som Wood tidligere beskrev.

Kontrastene var enda større i klassisk tid med den enorme slavebefolkningen man fikk. Aten gikk fra et samfunn med slaver til et slavesamfunn i overgangen til klassisk tid. Den attiske borgerunderklassen ble kanskje mer frigjort, men hele samfunnets produksjonsmåte hvilte fortsatt på at store deler av befolkningen var levende verktøy, som sto for store deler av produksjonen og ble grovt utnyttet. Ober sin gjennomgang viser likevel at også slaver hadde det bedre enn sine samtidige i andre bystater. Som jeg tidligere viste til, var likevel slaver en svært heterogen og splittet masse, et faktum som hindret deres organisering og klassebevissthet. Slaver kunne ha jobbet et hardt og kort liv i Laurions gruver, men de kan også ha sjekket mynter i byen.

På slutten av klassisk tid, og overgangen til hellenistisk tid så vi et svekket Aten. Gjentatte tap i krig, en ødeleggende epidemi og enorm ødeleggelse av eiendom i en by preget av skarpe klassekonflikter innad, samtidig som Makedonia økte sin dominans av Hellas. Med mer og mer utenlandsk makt i ryggen, fikk overklassen mer og mer kontroll over staten igjen. De fikk kontroll over de viktige stillingene i staten, flere og flere ble basert på valg og ikke lenger loddtrekning. De økte sin kontroll på produksjonsmidlene og snudde fullstendig om på finansieringssystemet i Aten. Flere offentlige institusjoner, deriblant folkedomstolene, ble sakte ødelagt over perioden. Det tidligere liturgisystemet gjorde det obligatorisk for overklassen å finansiere store offentlige gjøremål. Dette ble nå forandret til et system der overklassen selv bestemte hva de ville finansiere og hvor mye. De krevde nå også enorme ærer for det, som vist av forandringene i innskrifter på denne perioden. Denne euergetismen var en gjenreisning av overklasseideologien som jeg viste til, og forsterket deres hegemoni over byen. De ble nå fastsatt som velgjører-klassen, en klasse av gode og ressurssterke beskyttere.

Dette skulle vise seg å være en mer langvarig seier for overklassen i Aten. De demokratiske institusjonene og det meste av fordelene underklassene hadde kjempet seg frem til ble sakte ødelagt, og de kom ikke tilbake igjen. Utviklingen møtte motstand i den hellenistiske perioden. Det var forsøk på å gjenoppreise demokratiet og Aten forsøkte også å ta

tilbake noe av sin dominans i Hellas. Ingen av delene viste seg å virke særlig godt. Man fikk til kortvarige gjenoppreisninger av demokratiet, men man fikk det aldri helt tilbake igjen før det ble knust av den makedonsk-støttede overklassen, som gradvis innførte eiendomskrav for deltakelse i politikken.

Utviklingen skjedde samtidig som man hadde enorme klassespenninger både i Aten og ellers. Det var ikke selvsagt at overklassen skulle få tilbake kontrollen slik som de gjorde. Eller i Hellas opplevde man andre resultater, deriblant en forsterkning av demokratiet enkelte steder, og nye tyrannier andre steder. I Aten hadde man en by med flere og flere fattige uten arbeid, flere og flere av dem ble leiesoldater, som Isokrates viste at ble et bekymringsmoment for overklassen. Fuks sin gjennomgang viser at man generelt i Hellas opplevde at de kjente politiske fanesakene for underklassene ble gjenreist, deriblant frigjøring av slaver, sletting av gjeld og omfordeling av land. Det kan tyde på at motbevegelsen var ganske bred dersom krav om frigjørelse av slaver kom inn. Det makedonske imperiet viste seg å være for sterk motstand for Atens underklasser, som hadde ingen reelle muligheter til å kaste dem ut. Overklassesolidariteten var sterk på tvers av grenser, men det var ikke underklassesolidariteten. Underklassene i Aten var sterkt redusert i manntall på denne tiden, da flere og flere dro fra bystaten for å finne muligheter andre steder, der tilgangen på dyrkbar jord var større. Denne splittingen av underklassene var åpenbart svært gunstig for overklassene.

For å konkludere, vil jeg altså gi et klart ja på problemstillingen min, man kan analysere utviklingen i det antikke Aten som en klassekamp. Analysen setter utviklingen i klare rammer og gir klare motivasjoner og grunner for hvorfor ting skjedde som de skjedde. I tillegg er det godt begrunnet i det kildene både eksplisitt og implisitt sier. Det attiske demokratiet var ikke et resultat av politisk ideologi. Det var et resultat av klassekamp. Demokratiet, med alle dets fordeler for underklassene, måtte kjempes frem av underklassene og deres sympatisører i overklassen. Man måtte bryte ned de tidlige maktstrukturene, ofte med vold. Jeg kan ikke forstå annet enn at underklassenes organisering i slagkraftige bevegelser, de klare klassebaserte kravene og den store graden av organisering (spesielt militært) vitner om en klasse som i stor grad var klassebevisst og ville forandre på livsvilkårene som produksjonsforholdene satte. Man fikk ikke fundamentalt forandret på produksjonsforholdene, men man klarte å senke graden av utnyttelse og man klarte å øke underklassenes livsvilkår og deres medbestemmelsesrett i staten. Dette i seg selv var imponerende, selv om det ikke ble permanente forandringer, da man mistet de fleste fordelene i hellenistisk tid. Dette mener jeg gjør at måten vi ser demokrati på i dag må forandres. Bystaten som krediteres med å ha funnet opp demokrati, gjorde det ikke fordi man

mente dette var en bedre forfatning. De gjorde det fordi underklassene hadde fått nok av den grove økonomiske utnyttelsen og ville forandre spillereglene. Folkestyre er klassekamp.

Gjennom denne oppgaven har jeg brukt mange forfattere, de fleste av dem ikke marxister. Likevel går det veldig lett å inkludere deres perspektiver i denne fremstillingen. Grunnen til det er at forfattere som skriver sosioøkonomisk historie i antikkens Aten ikke kommer unna å beskrive (i det minste deler av) utviklingen som en marxistisk klassekamp. Grunnene til at en historiker velger å ikke skrive om klassekamp er mange. Noen tar aktiv motstand fra det, og bruker argumenter jeg vil påstå ofte er basert på misforståelser, slik jeg viste til innledningsvis. Noen har ikke et forhold til det, og unnlater å nevne det. Både de som aktivt tar motstand fra marxistisk historie og de som ikke har et bevisst forhold til det innrømmer flere steder at ting skjedde som et resultat av klassekamp. Noen strekker seg langt for å bruke andre begreper. Man kan selvsagt skrive historie med andre innfallsvinkler. Som jeg har vist til ellers, kan man også bruke en materialistisk innfallsvinkel, uten å ha en marxistisk innfallsvinkel. De to er ikke synonym. Jeg håper likevel at vi kommer til å oppleve en styrking av den marxistiske historieskrivingen, når man kommer lengre og lengre bort fra begrensningene den kalde krigen, antikommunismen og berøringsangsten for Marx satte for den akademiske friheten. Marxistisk historie gir oss en unik måte å systematisere historiens hendelser på. Ikke bare hendelsesforløpet i isolerte perioder, som denne oppgaven, men man kan trekke de lange linjene gjennom historiens løp og sette en periode i sammenheng med den neste.

Jeg håper denne oppgaven har bidratt med å gjøre denne innfallsvinkelen mer overbevisende. Wason så på marxistisk historieskriving som et nytt og spennende konsept, og det var det jo i 1947, «an exciting adventure». Jeg mener fortsatt det hun sa om denne måten å skrive historie på er gjeldende og en inspirasjon for videre forskning på det jeg mener enda er et felt som enda ikke er i nærheten av utforsket nok:

Ancient history has always had a number of problems, which have vexed historians and evaded solution for centuries. A Marxist interpretation provides a new approach. The material takes a different shape, the pieces fall into position and the problem is convincingly solved.⁵⁴⁵

⁵⁴⁵ Wason 1973, s. 9

Litteraturliste

Kilder

- Aeschines. 1919. *Speeches*. Oversatt av Charles Darwin Adams. Vol. 106. *Loeb Classical Library*. Cambridge: Harvard University Press.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0002%3Aspeech%3D3%3Asection%3D1>.
- Aristoteles. 2007. *Politikk*. Oversatt av Tormod Eide. Oslo: Vidarforlaget.
- . 2010. *Athenernes Statsforfatning*. Oversatt av Tormod Eide. Oslo: Vidarforlaget.
- Aristotle. 1984. *The Athenian Constitution*. Oversatt og redigert av Peter John Rhodes. London: Penguin Books.
- . 1995. *Politics*. Oversatt av Ernest Barker. Redigert av R. F. Stalley. Oxford: Oxford University Press.
- Demosthenes. 1926c. *Orations, Volume I*. Oversatt av Charles Anthony Vince og James Herbert Vince. Vol. 238. *Loeb Classical Library*. Cambridge: Harvard University Press.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0072%3Aspeech%3D20>.
- . 1939. *Orations, Volume III*. Oversatt av Augustus Taber Murray. Vol. 299. *Loeb Classical Library*. Cambridge: Harvard University Press.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0074%3Aspeech%3D27>.
- . 2014. *Selected Speeches*. Oversatt av Robin Waterfield. Redigert av Chris Carey. Oxford: Oxford University Press.
- Edmonds, J. M. 1931. *Elegy and Iambus: Elegiac poets from Callinus to Critas*. Cambridge: Harvard University Press.
- Euripides. 1938. *The Complete Greek Drama*. Oversatt av E. P. Coleridge. 2 vols., redigert av Whitney J. Oates og Eugene Jr. O'Neill. New York: Random House.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0122>.
- Harding, Phillip. 1985. *From the End of the Peloponnesian War to the Battle of Ipsus*. Oversatt av Phillip Harding. Redigert av Ernst Badian og Robert K. Sherk. Vol. 2. *Translated Documents of Greece and Rome*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Herodotus. 2003. *The Histories*. Oversatt av Aubrey Sélincourt. Redigert av John Marincola.
London: Penguin Publishers.
- IG II² 283. Oversatt av Stephen Lambert. Hentet fra:
<https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGII2/283>
- IG I³ 1. Oversatt av Stephen Lambert og Julian Schneider. Hentet fra:
<https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGI3/1-add-p-935>
- IG I³ 4. Oversatt av Stephen Lambert og Julian Schneider. Hentet fra:
<https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGI3/4>
- IG I³ 5. Oversatt av Stephen Lambert. Hentet fra:
<https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGI3/5>
- IG II² 657. Oversatt av Sean Byrne. Hentet fra:
<https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGII2/657>
- IG II² 682. Oversatt av Sean Byrne. Hentet fra:
<https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGII2/682>
- Isaeus. 1965. *Isaeus*. Oversatt av Edward Seymour Forster. Vol. 202. *Loeb Classical Library*.
Cambridge: Harvard University Press.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0142%3Aspeech%3D4%3Asection%3D29>.
- Isocrates. 1980a. *Isocrates, Volume I*. Oversatt av George Norlin. Vol. 209. *Loeb Classical Library*. Cambridge: Harvard University Press.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0144%3Aspeech%3D5%3Asection%3D52>.
- . 1980b. *Isocrates, Volume II*. Oversatt av George Norlin. Vol. 229. *Loeb Classical Library*.
Cambridge: Harvard University Press.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0144%3Aspeech%3D7%3Asection%3D31>.
- Lysias. 1930. *Lysias*. Oversatt av W.R.M Lamb. Vol. 244. *Loeb Classical Library*.
Cambridge: Harvard University Press.
- Plato. 2000. *The Republic*. Oversatt av Tom Griffith. Redigert av G. R. F. Ferrari. Cambridge:
Cambridge University Press.
- . 2016. *Laws*. Oversatt av Tom Griffith. Redigert av Malcolm Schofield. Cambridge:
Cambridge University Press.

- Plutarch. 1914. *Lives, Volume II*. Oversatt av Bernadotte Perrin. Vol. 47. *Loeb Classical Library*. Cambridge: Harvard University Press.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0009>.
- Pseudo-Xenophon. 2017. *Constitution of the Athenians*. Oversatt av Robin Osborne. Redigert av Robin Osborne. 3rd ed. Vol. 2. London: The London Association of Classical Teachers.
- RO 41. Oversatt av Stephen Lambert og Peter John Rhodes. Hentet fra:
<https://www.atticinscriptions.com/inscription/RO/41>
- Siculus, Diodorus. 1989. *Library, Volume IV-VIII*. Oversatt av C. H. Oldfather. Vol. 375, 384, 389, 399 & 422. *Loeb Classical Library*. Cambridge: Harvard University Press.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0084>.
- Tacitus, Gaius Cornelius. 2008. *The Annals: The Reigns of Tiberius, Claudius and Nero*. Oversatt av John C. Yardley. Redigert av Anthony A. Barrett. New York: Oxford University Press.
- Thucydides. 1972. *History of the Peloponnesian War*. Oversatt av Rex Warner. Redigert av M. I. Finley. London: Penguin Books.
- Thukydidies. 2007. *Peloponneserkrigen*. Oversatt av Henning Mørland. Oslo. Aschehoug.
- Xenophon. 1925. *Scripta Minora*. Oversatt av E. C. Marchant og G. W. Bowersock. Vol. 183. *Loeb Classical Library*. Cambridge: Harvard University Press.
- . 1979. *A History of My Times*. Oversatt av Rex Warner. Redigert av Gerooge Cawkwell. London: Penguin Books.
- . 1990. *Conversations of Socrates*. Oversatt av Hugh Tredennick og Robin Waterfield. Redigert av Robin Waterfield. London: Penguin Books.

Forskningslitteratur

- Althusser, Louis. 2002. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. Oversatt av Ben Brewster. Redigert av Fredric Jameson. New York: Monthly Review Press.
- Anderson, Perry. 1974. *Passages from Antiquity to Feudalism*. London: New Left Books.
- Ando, Clifford. 2018. "The Political Economy of the Hellenistic Polis: Comparative and Modern Perspectives." I *The Polis in the Hellenistic World*, redigert av Henning Börm og Nino Luraghi, 9-26. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Austin, Michel Mervyn, og Pierre Vidal-Naquet. 1977. *Economic & Social History of Ancient Greece: An Introduction*. Oversatt av Michel Mervyn Austin. Redigert av Michel Mervyn Austin. Los Angeles: University of California Press.

- Azoulay, Vincent. 2018. *Xenophon and the Graces of Power: A Greek Guide to Political Manipulation*. Oversatt av Angela Krieger. Swansea: The Classical Press of Wales.
- Blundell, Sue. 1995. *Women in Ancient Greece*. Cambridge: British Museum Press.
- Bresson, Alain. 2016. *The Making of the Ancient Economy: Institutions, Markets and Growth in the City-States*. Oversatt av Steven Rendall. New Jersey: Princeton University Press.
- Carlsson, Susanne. 2010. *Hellenistic Democracies: Freedom, Independence and Political Procedure in some East Greek City-States*. Vol. 206. *Historia Einzelschriften*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Cartledge, Paul. 2016. *Democracy: A Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, Gerald Allan. 1978. *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. Princeton: Princeton University Press.
- Connor, Walter R. 1987. "Tribes, Festivals and Processions; Civic Ceremonial and Political Manipulation in Archaic Greece." *The Journal of Hellenic Studies* 107: 11.
- Davies, John Kenyon. 1971. *Athenian Propertied Families 600-300 B.C.* Oxford: Clarendon Press.
- de Ste. Croix, Geoffrey Ernest Maurice. 1972. *The Origins of the Peloponnesian War*. New York: Cornell University Press.
- . 1981. *The Class Struggle in the Ancient Greek World: from the Archaic Age to the Arab Conquests*. London: Duckworth.
- . 2004. *Athenian Democratic Origins and other Essays*. Redigert av David Harvey, Robert Parker og Peter Thonemann. Oxford: Oxford University Press.
- Ehrenberg, Victor. 1968. *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization during the Sixth and Fifth Centuries B.C.* London: Methuen & Co.
- Engels, Friedrich. 1962. *Origin of the Family, Private Property and the State*. Oversatt av Alick West. Redigert av Mark Harris. Moskva: Progress Publishers.
https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/origin_family.pdf.
- . 1969. *Condition of the Working Class in England*. Redigert av Mark Harris. Moskva: Progress Publishers.
<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/condition-working-class-england.pdf>.
- . 1972. *Engels to J. Bloch In Königsberg*. Redigert av Brian Baggins. Moskva: Progress Publishers. https://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_09_21.htm

- Engels, Friedrich, and Karl Marx. 1969. *Manifesto of the Communist Party*. Oversatt av Samuel Moore. Redigert av Andy Blunden. Moskva: Progress Publishers.
<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf>.
- Finley, Moses I. 1980. *Ancient Slavery and Modern Ideology*. Expanded ed., redigert av Brent D. Shaw. Princeton: Markus Wiener Publishers.
- . 1981. *Economy and Society in Ancient Greece*. Redigert av Brent D. Shaw og Richard P. Saller. London: Chatto & Windus.
- . 1983. *Politics in the Ancient world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1985. *The Ancient Economy*. 2nd ed. Los Angeles: University of California Press.
- Fitzhugh, George. 1854. *Sociology of the South, or the Failure of Free Society*. Richmond: A. Morris, Publisher.
- Forsdyke, Sara. 2005. *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Foxhall, Lin. 1992. "The Control of the Attic Landscape." I *Agriculture in Ancient Greece: Proceedings of the Seventh International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 16-17 May, 1990*, redigert av Berit Wells, 155-160. Stockholm: Paul Åströms Förlag.
- . 1997. "A View from the Top: Evaluating the Solonian Property Classes." I *The Development of the Polis in Archaic Greece*, redigert av Lynette G. Mitchell og Peter John Rhodes. New York: Routledge.
- Fuks, Alexander. 1984. *Social Conflict in Ancient Greece*. Redigert av Menahem Stern og Moshe Amit. Leiden: Brill.
- Garlan, Yvon. 1982. *Slavery in Ancient Greece*. Oversatt av Janet Lloyd. Ithaca: Cornell University Press.
- Gentili, Bruno. 1988. *Poetry and its Public in Ancient Greece: From Homer to the Fifth Century*. Oversatt av A. Thomas Cole. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from the Prison Notebooks*. Oversatt av Quintin Hoare og Geoffrey Nowell Smith. Redigert av Quintin Hoare og Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers.
- Habicht, Christian. 1997. *Athens from Alexander to Antony*. Oversatt av Deborah Lucas Schneider. Cambridge: Harvard University Press.
- Hansen, Mogens Herman. 1991. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles, and Ideology*. Oxford: Blackwell.

- Harding, Philip E. 2015. *Athens Transformed, 404-262 BC: from Popular Sovereignty to the Dominion of Wealth*. Vol. 23. *Routledge monographs in classical studies*. New York: Routledge.
- Hignett, Charles. 1952. *A History of the Athenian Constitution: To the End of the Fifth Century B.C.* Oxford: Clarendon Press.
- Hilton, Rodney Howard. 1975. *The English Peasantry in the Later Middle Ages*. Oxford: Clarendon Press.
- Hodal, Kate. 2019. "One in 200 People is a Slave. Why?" *The Guardian*, 25. februar, 2019. <https://www.theguardian.com/news/2019/feb/25/modern-slavery-trafficking-persons-one-in-200>.
- Lazarus, Michael. 2016. "Marx's Concept of Class and the Athenian Polis." *Eras* 18 (1).
- Lewis, David Malcolm. 1963. "Cleisthenes and Attica." *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 12 (1): 22-40.
- Lewis, Sian. 2009. *Greek Tyranny. Greece and Rome Live*. Exeter: Bristol Phoenix Press.
- Mann, Michael. 1986. *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*. 3 vols. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, Karl. 1937. *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. Oversatt av Saul K. Padover. Redigert av Friedrich Engels, Brian Baggins, Aleck Blain og Mark Harris. Moskva: Progress Publishers. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/18th-Brumaire.pdf>.
- . 1968. *The German Ideology*. Oversatt av S. Ryazanskaya. Redigert av Tim Delaney and Bob Schwartz. Moskva: Progress Publishers. https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_The_German_Ideology.pdf.
- . 1970. *Critique of Hegel's Philosophy of Right*. Oversatt av Annette Jolin and Joseph O'Malley. Redigert av Andy Blunden og Brian Baggins. Cambridge: Cambridge University Press. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/critique-hegels-philosophy-right.pdf>.
- . 1976. *Capital*. Oversatt av Ben Fowkes. III vols. Vol. I. Redigert av Ernst Mandel. London: Penguin Books.
- . 1977. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Oversatt av S. Ryazanskaya. Redigert av Tim Delaney. Moskva: Progress Publishers.

https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Contribution_to_the_Critique_of_Political_Economy.pdf.

- Mauss, Marcel. 1995. *Gaven: Utsvekslingens Form og Årsak i Arkaiske Samfunn*. Oversatt av Thomas Hylland Eriksen. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Millar, Fergus G. B. 1977. *The Emperor in the Roman World (31 BC - AD 337)*. New York: Cornell University Press.
- Millett, Paul. 1998. "The Rhetoric of Reciprocity in Classical Athens." I *Reciprocity in Ancient Greece*, redigert av Christopher Gill, Norman Postlethwaite og Richard Seaford, 227-254. Oxford: Oxford University Press.
- Mitchell, Lynette G. 1997. *Greeks Bearing Gifts: The Public Use of Private Relationships in the Greek World, 435-323 B.C.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Murray, Oswyn. 1990. "Symptotic History." I *Symptotica*, redigert av Oswyn Murray, 3-13. Oxford: Clarendon Press.
- Müller, Christel. 2018. "Oligarchy and the Hellenistic City." I *The Polis in the Hellenistic World*, redigert av Henning Börm and Nino Luraghi, 27-52. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Mæhle, Ingvar Brandvik. 2018. "The Economy of Gratitude in Democratic Athens." *Hesperia* 87: 55-90.
- Nafissi, Mohammad. 2004. "Class, Embeddedness, and the Modernity of Ancient Athens." *Comparative Studies in Society and History* 46 (2): 378-410.
- Naiden, F. S. 2017. "Moses Finley's Communist Party Membership." *American Journal of Philology* 138 (4): 739-742.
- Ober, Josiah. 1996. *The Athenian Revolution: Essays on Ancient Greek Democracy and Political Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- . 2015. *The Rise and Fall of Classical Greece*. New Jersey: Princeton University Press.
- . 2017. "Inequality in Late-Classical Democratic Athens: Evidence and Models." I *Democracy and an Open-Economy World Order*, redigert av George C. Bitros og Nicholas C. Kyriazis, 125-146. Cham: Springer International Publishing.
- OECD. 2017. OECD Income Distribution Database (IDD): Gini, Poverty, Income, Methods and Concepts. Hentet 1.12.2020.
- Oliver, Graham J. 2007. *War, Food, and Politics in Early Hellenistic Athens*. Oxford: Oxford University Press.
- Raubitschek, Antony E. 1941. "The Heroes of Phyle." *Hesperia* 10 (3): 284-295.

- Rhodes, Peter John. 2002. "Oligarchs in Athens." I *Alternatives to Athens*, redigert av Roger Brock og Stephen Hodkinson, 119-136. Oxford: Oxford University Press.
- Rose, Peter W. 1995. *Sons of the Gods, Children of Earth: Ideology and Literary Form in Ancient Greece*. Ithaca: Cornell University Press.
- . 2012. *Class in Archaic Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roselli, Davik Kawalko. 2014. "Social class." I *The Cambridge Companion to Greek Comedy*, redigert av Martin Revermann, 241-258. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruffell, Ian. 2014. "Utopianism." I *The Cambridge Companion to Greek Comedy*, redigert av Martin Revermann, 206-221. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salmon, John. 1997. "Lopping off the Heads? Tyrants, Politics and the Polls." I *The Development of the Polis in Archaic Greece*, redigert av Lynette G. Mitchell og Peter John Rhodes. New York: Routledge.
- Simonton, Matthew. 2017. *Classical Greek Oligarchy: A Political History*. Princeton: Princeton University Press.
- Spens, Christina. 2019. "When Ordinary People Defend Billionaires." *Prospect*.
- Van Wees, Hans. 2009. "The Mafia of Early Greece: Violent Exploitation in the Seventh and Sixth Centuries BC." I *Organized Crime in Antiquity*, redigert av Keith Hopwood, 1-52. Swansea: The Classical Press of Wales.
- Vernant, Jean-Pierre. 1976. "Remarks on the Class Struggle in Ancient Greece." *Critique of Anthropology* 2 (7): 67-82.
- . 1980. *Myth and Society in Ancient Greece*. Oversatt av Janet Lloyd. Redigert av John Mepham. Vol. 5 *European Philosophy and the Human Sciences*. Brighton: Harvester.
- Veyne, Paul. 1992. *Bread and Circuses: Historical Sociology and Political Pluralism*. Oversatt av Brian Pearce. London: Penguin Books.
- Vlassopoulos, Kostas. 2018. "Marxism and Ancient History." I *How to Do Things with History: New Approaches to Ancient Greece*, redigert av Danielle Allen, Paul Christesen og Paul Millett, 209-235. New York: Oxford University Press.
- Wason, Margaret Ogilvie. 1973. *Class Struggles in Ancient Greece*. New York: Howard Fertig.
- Weber, Max. 1968a. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Oversatt av Ephraim Fischhoff, Hans Gerth, A. M. Henderson, Ferdinand Kolegar, C. Wright Mills, Talcott Parsons, Max Rheinstein, Guenther Roth, Edward Shils og Claus Wittich.

- Redigert av Guenther Roth og Claus Wittich. 3 vols. Vol. 1. New York: Bedminster Press.
- . 1968b. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Oversatt av Ephraim Fischhoff, Hans Gerth, A. M. Henderson, Ferdinand Kogler, C. Wright Mills, Talcott Parsons, Max Rheinstein, Guenther Roth, Edward Shils og Claus Wittich. Redigert av Guenther Roth og Claus Wittich. 3 vols. Vol. 2. New York: Bedminster Press.
- . 2013. *From Max Weber: Essays in Sociology*. Oversatt av H. H. Gerth og C. Wright Mills. redigert av H. H. Gerth og C. Wright Mills. Florence: Taylor & Francis Group.
- Wood, Ellen Meiksins. 1988. *Peasant-Citizen and Slave: The Foundations of Athenian Democracy*. Verso World History Series. London: Verso.
- . 2012. *The Ellen Meiksins Wood Reader*. Vol. 40. *Historical Materialism Book Ser.*, redigert av Larry Patriquin. Leiden: Brill.
- Zelnick-Abramovitz, Rachel. 2000. "Did Patronage Exist in Classical Athens?" *L'antiquité classique* 69 (1): 65-80. <https://doi.org/10.3406/antiq.2000.2422>.
- Zuiderhoek, Arjan. 2008. "On the Political Sociology of the Imperial Greek city." *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48 (4): 417-445.
- . 2011. "Oligarchs and Benefactors. Elite Demography and Euergetism in the Greek East of the Roman Empire." I *Political Culture in the Greek City after the Classical Age*, redigert av Onno M. van Nijf, Richard Alston and C.G. Williamson, 185-196. Leuven: Peeteres Publishers.